

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Arap Dili ve Belâgati Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**‘İSÂMUDDÎN el-İSFERÂYÎNÎ’NİN ŞERHU’L-‘İSÂM LÎ’L-FERÎDE
ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ**

MEHMET FADIL ÜNSAL

Diyarbakır 2015

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belâgati Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**‘İSÂMUDDİN el-İSFERÂYÎNÎ’NİN ŞERHU’L-‘İSÂM Lİ’L- FERÎDE
ADLI ESERİN İNCELENMESİ**

Mehmet Fadıl ÜNSAL

Danışman
Prof. Dr. M. Edip ÇAĞMAR

Diyarbakır 2015

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum İsmüddîn el-İsferâyînî'nin Şerhu'l-'İsâm li'l-Ferîde Adlı Eserin İncelenmesi” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../09/2015

Mehmet Fadıl ÜNSAL

KABUL VE ONAY

Mehmet Fadıl UNSAL tarafından hazırlanan ‘İsâmuddîn el-İsferâyînî’nin Şerhu’l-‘İsâm li’l-Ferîde Adlı Eserin İncelenmesi” adındaki çalışma,..../..../....yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak oybirliğiyle kabul edilmîştir.

[İ m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

ÖNSÖZ

İslâm'ın Arap Yarımadasının dışına yayılması ile Kur'ân-ı Kerîm'in Arap olmayan milletler tarafından benimsenmesi ve doğru anlaşılması için ciddi bir gayret ortaya konulmuştur. İlk başlarda ilmî anlamda Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması ve dil inceliklerinin ortaya konulması; daha sonra muannitleri susturmak için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda en fazla Kur'ân'ın îcâzı üzerinde durulmuştur. Bu maksatla belâgat konularını kapsayan çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, ilk başlarda başka ilimlerle karışık ve belâgatın sınırlı konularını kapsarken; daha sonra detaylı ve derin bir ilmî birikime sahip eserler yazılmıştır. Bu eserler metin, şerh ve hâşiyeler şeklinde yazılmıştır.

Bu alanda yazılmış eserlerden biri de es-Semerkandî (ö. 888/1483) nin *el-Ferîde* adlı eseridir. İsti'âreyi konu alan bu risale, âlimlerin isti'âre ile ilgili görüşlerini derli toplu bir şekilde sunmaktadır. Bu yönüyle dikkat çeken el-Ferîde üzerine çok sayıda şerh ve haşiye yazılmıştır. Tezimizin konusunu oluşturan 'İsâmuddin el-İsferâyînî'nin (ö. 945/1538) *Şerhu'l-İsâm li'l-Ferîde* adlı eseri de önemli şerhlerden biridir. Birçok klasik eserde olduğu gibi bu eserde de anlaşılması zor ağır bir dil kullanılmış ve birçok farklı konular ele alınmıştır.

es-Semerkandî'nin *el-Ferîde* adlı eseri üzerine yazılan şerhler arasında 'İsâmuddin el-İsferâyînî'nin şerhi çok yoğun bir ilgi görmüştür. Onunla ilgili elliye yakın hâşiyenin yazılmış olması bunun göstergesidir.

el-İsferâyînî'nin ilim çevrelerinde ilmî seviyeyi test etmek için sık sık müracaat edilen sözkonusu şerhi, Osmanlı medreselerinde yüz yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu şerh günümüzde de klasik şark medreselerinde hâlâ ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, *Şerhu'l-İsâm li'l-Ferîde* adlı eserini çeşitli yönleri ile inceleyip tanıtımını yapmaktır. *Şerhu Risâleti'l-İsti'âre*, *Şerhu Risâleti's-Semerkandîyye*, gibi pek çok isimle de bilinen eser, Türkiye'de daha çok *Şerhu'l-İsâm li'l-Ferîde* adıyla şöhret kazanmıştır. Bu nedenle bizler de çalışmamızda bu ismini tercih ettik.

Bu tez bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte 'İsâmuddin el-İsferâyînî'nin yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve ilmî durumu hakkında kısaca bilgi verildikten sonra belâgat ilmi ve bu alanda yazılmış önemli eserler üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde; el-İsferâyînî'nin hayatı, ilmî yönü, hocaları, öğrencileri ve ortaya koyduğu başlıca eserler hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde; çalışma konumuz olan *Şerhu'l-İsâm li'l-Ferîde* adlı eserin muhtevası, metodu, istişâdı ve kaynakları incelenmiştir. Aynı bölümde el-İsferâyînî'nin naklettiği görüşlerle ilgili değerlendirmeleri de inceleme konusu yapılmıştır.

Tezin her aşamasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. M. Edip Çağmar başta olmak üzere katkı sunan herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet Fadıl ÜNSAL

Diyarbakır 2015

ÖZET

Çalışmamızda İsmâuddin el-İsferâyînî'nin isti'âreyi konu alan *Şerhu'l-İsâm li'l-Ferîde* adlı eseri incelenmiştir. Talebelere analiz ve muhakeme yeteneğini kazandırma maksadıyla tartışmalı konuların işlendiği *Şerhu'l-İsâm*'ın detaylı bir şekilde ele alınması gerektiğine olan kanaatimiz bu konuyu seçmemizde etkili olmuştur.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte önce 'İsmâuddîn el-İsferâyînî'nin yaşadığı bölge'nin siyasi, sosyal ve ilmî durumu ele alınmış. Belâgat ilminin ortaya çıkışı ve gelişim süreci işlenmiş. Bu alanda yazılmış önemli eserler müellifleri ile birlikte sunulmuştur.

Birinci Bölümde el-İsferâyînî'nin hayatı, ilmî yönü, hocaları, öğrencileri ve ortaya koyduğu başlıca eserler hakkında bilgiler verilmıştır.

İkinci Bölümde çalışma konumuz olan *Şerhu'l-İsâm Li'l-Ferîde* adlı eserin muhtevası, metodu, istişhâdı ve kaynakları incelenmiştir. Aynı bölümde el-İsferâyînî'nin belâgat 'âlimleriyle muvafakk kaldığı görüşler de ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

Belâgat, Beyan, İsti'âre, Mecâz, es-Semerkandî, el-İsferâyînî, 'İsmâuddin, el-Ferîde, Şerh, 'Ikd, Ferîde ve ıstılahlar.

ABSTRACT

In our study we examined the book of al-İsferâyîni called Şerhu'l-İsâm li'l-Ferîde which about metaphor. This book gives students the ability to analyze and critique. Additionally in this book controversial issues were discussed. Therefore, we choose to review this book.

Our work consists of an introduction and two chapters. In the introduction chapter political, social and scientific status of region where İsmüddîn el-İsferâyîni lived were discussed. The emergence and development of rhetoric treated and important works in this field with their authors were provided.

In the first chapter, was informed about al-İsferâyîni 's life, his scientific direction, teachers, students and about his boks.

In the second chapter, was investigated content, method, evidence and resources of Sharh al-Isama li'l-Feride. In the same section were discussed ideas that agree with rhetoric scholars.

Keywords

Rhetoric, Statement, Metaphor, Figurative expression, es-Semerkandî, el-İsferâyîni, İsmüddin.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	10
1. 'İSÂMUDDÎN el-İSFERÂYÎNÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM.....	10
1.1. Siyasi Durum	10
1.2. Sosyal Durum	12
1.3. İlmî Durum	14
2. BELÂGAT İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ VE ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ	
.....	16
2.1. Belâgat İlminin Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci	16
2.2. Belâgat İlminde Meşhur Bazı Şahsiyetlerin Eserleri	19
2.2.1. el-Beyân ve't-tebyîn	20

2.2.2. Kitâbu's-Sına'ateyn.....	20
2.2.3. el-'Umde fi Mehâsini 'ş-Şi'r ve Adâbih ve Nakdih	20
2.2.4. Kitâbu'l-Bedî'	21
2.2.5. Sırru'l-fesâha.....	21
2.2.6. Esrâru'l-Belâğa Fî 'İlmi'l-Beyân ve Delâilu'l- İ'câz	21
2.2.7. el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl	22
2.2.8. Miftâhu'l-Ulum.....	22
2.2.9. Telhîsu'l-Miftâh	23
2.2.10. el-Mutavvel 'ale't-Telhîs.....	23

BİRİNCİ BÖLÜM

İSÂMUDDİN EL-İSFERÂYİNÎ'NİN HAYATI, İLMİ YÖNÜ VE KİŞİLİĞİ

1.1. HAYATI	24
1.1.1. Ailesi.....	24
1.1.2. Çocukluğu.....	25
1.1.3. Yaptığı Görevler	25
1.1.4. Vefatı	25
1.2. İLMÎ YÖNÜ	26
1.2.1. Tahsili	26
1.2.2. Âlimlerin Onun Hakkındaki Görüşleri	27
1.2.3. Ahlakî Özellikleri	28
1.2.4. Hocaları.....	28
1.2.5. Öğrencileri	29
1.3. ESERLERİ	29
1.3.1. Dil ve Belâgat ile İlgili Eserler	29
1.3.1.1. el-Atvel.....	29
1.3.1.2. Hâşiye'alâ Muhtasari'l- Me'ânî	30
1.3.1.3. Hâşiye'alâ Hâşiyeti's-Semerkandî 'al Şerhi'l-Mutavvel.....	30
1.3.1.4. Şerhu'l- 'İsâm li'l-Ferîde.....	31
1.3.1.5.Şerhu'r-Risâleti'l-Vad'iyye li'l-Îcî.....	31

1.3.1.6. Hâşiyetu'l-'Îsâm'ale'l-Câmî	31
1.3.1.7. Şerhu'l-Kâfiye fi'n-Nahv	32
1.3.2. Kelâm, Mantık, Münâzara İle İlgili Eserler	32
1.3.2.1. Hâşiyetu'l-'Îsâm 'ala Şerhi's-Sa'd 'alâ 'Akâ'idi'n-Nesefiyye	32
1.3.2.2. Hâşiyetu'l-'Îsâm 'ala Şerhi'l-Kutub 'ale's-Şemsiyye fi'l-Mantık.....	33
1.3.3. Tefsir, Tasavvuf, Şemâil İle İlgili Eserler.....	33
1.3.3.1. Hâşiyetü 'ala Tefsiri'l-Beydâvi Hâşiyetü 'ala Envâri't-Tenzîl	33
1.3.3.2. Şerhu's-Şemâ'il	34
1.3.3.3. Şerhu'l-Evrâd	34

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERHU'L-'ÎSÂM Lİ'L-FERÎDE VE TAHLİLİ

2.1. ESERE GENEL BİR BAKIŞ.....	35
2.1.2. Yazılış Amacı	37
2.1.3. Muhtevası	37
2.2. DETAYLI BİR BAKIŞ.....	41
2.2.1. Şerhu'l-'Îsâm li'l- Ferîde'nin Kaynakları	41
2.2.1.1. Belâgatle İlgili Kaynaklar.....	41
2.2.1.2. Nahiv	57
2.2.1.3. Sarf	60
2.2.1.4. Mantık	61
2.2.1.5. Vad'	64
2.2.1.6. Munâzara	67
2.2.1.7. Lugat.....	72
2.2.2. Dili	73
2.2.3. Metodu	76
2.2.3.1. Çözümlemeli Şerh Etme Metodu	76
2.2.3.2. Farklı Kitaplara Yönlendirme.....	79
2.2.3.3. Sözel Değerlendirmelere Başvurma	80
2.2.3.4. İlmi Yeterliliğini Gösterme	81
2.2.3.5. Bazı Konuların Önemine Dikkat Çekme	82

2.2.3.6. Muhtemel Sorulara Cevap Verme	82
2.2.4. İstılahları	83
2.2.4.1. Hakikat	84
2.2.4.2. Mecâz	86
2.2.4.3. Kinâye	108
2.2.5. İstıshadları.....	114
2.2.5.1. Kurân-ı Kerîm İle İstıshâd.....	115
2.2.5.2. Hadis-i Şerîf İle İstıshâd.....	116
2.2.5.3. Şiir ile İstıshâd.....	119
2.2.6. Müellifin Belâgat ‘Âlimlerinin Görüşleri Arasında Yaptığı Muhakeme	120
2.2.7. Müellifin Kendine Özgü Görüşleri	124
SONUÇ	130
KAYNAKÇA	132

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	Adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	Adı geçen ansiklopedi maddesi
<i>AÜ</i>	Ankara Üniversitesi
<i>b.</i>	Bin, İbn
<i>bk.</i>	Bakınız
<i>bs.</i>	Baskı, basım
<i>c.c.</i>	Celle celâluhu
<i>çev.</i>	Çeviren
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<i>EÜ</i>	Erciyes Üniversitesi
<i>FÜ</i>	Fırat Üniversitesi
<i>h.</i>	Hicrî
<i>H.z.</i>	Hazreti
<i>İÜ</i>	İstanbul Üniversitesi
<i>m.</i>	Makale
<i>MÜ</i>	Marmara Üniversitesi
<i>my.</i>	Muallif yok
<i>Nu</i>	Numara
<i>OMÜ</i>	Ondukuz Mayıs Üniversitesi
<i>ö.</i>	Ölümü
<i>Prof.</i>	Profesör
<i>S.</i>	Sayı
<i>s.</i>	Sayfa
<i>thk.</i>	Tahkik
<i>ty.</i>	Tarih yok
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>yey.</i>	Yayın evi yok
<i>yy.</i>	Yer yok

GİRİŞ

1. 'İSÂMUDDÎN el-İSFERÂYÎNÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

1.1. Siyasi Durum

el-İsferâyînî (ö. 945/1538)'nin çocukluk, gençlik ve yaşlılık yılları Horâsân ve Mâverâünnehir bölgelerinde geçmiştir. Biz de bu sebeple el-İsferâyînî'nin yaşadığı dönemde bu iki bölgenin siyasi durumunu inceleme gereğini duyduk.

Horâsân'ın sınırları doğuda Hindistan, güneyde Kerges-Kâh (Deşt-i Lut) çölü batıda Gurgan, Oğuz toprakları, kuzeyde de Amuderya olarak gösterilmektedir.¹ Günümüzde bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv, Nesâ ve Serahs yöreleri Türkmenistan; Belh ve Herat yöreleri ise Afganistan; kalan kısmı da İran sınırları içinde yer almaktadır.² Mâverâünnehir tabiri Orta Asya'ya yönelik İslam fütuhâtından sonra Arap kaynaklarında Ceyhun nehrine (Amuderya) izafeten “ nehrin öte tarafında bulunan bölge ” anlamında kullanılmıştır.³ Modern dönemde Mâverâünnehir, Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır.⁴

¹My, *Hudûdu'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, Yusuf el-Hâdî (Çev.), Dâru's-Sekâfe, Mısır 2002, s.114.

²Osman Çetin, “Horâsân”, *DİA*, TDV, İstanbul 1998, XVIII, s. 234-241.

³Osman Gâzî Özgüdenli, “Mâverâünnehir”, *DİA*, TDV, Ankara 2003, XXVIII, s. 177-180.

⁴Vahit Celal, “ Mâverâünnehir'de IX-XII. Yüzyıllarda Felsefi Düşüncenin Yaygınlaşması”, *Journal of Science Culture and Sport*, S. 1, 2014, [http:// www.iscsjournal.com /Makaleler/1815137520_si_1_48_celal.pdf](http://www.iscsjournal.com/Makaleler/1815137520_si_1_48_celal.pdf) (12.04.2015), s.798.

Horâsân bölgesi, Hz. Ömer (ö. 23/ 644) döneminde İslam ordularının Horâsân'ın kapısı sayılan Tabesyen'e kadar ilerlemesiyle İslamiyetle tanıştı. Müslümanlar, Mâverâünnehir'de kalıcı başarılar sağlamaları ancak Horâsân valisi Kuteybe b. Müslim (ö. 96/ 715) döneminde olmuştur. XIV. yüzyıl'ın son çeyreğine doğru Mâverâünnehir ve Horâsân bölgelerinde Timur'un (ö.807/1405) adından söz edilmeye başlanmıştır.⁵ Bölgedeki kabileler arasındaki mücadeleleri ve İran'nın parçalanmış halini iyi bir fırsat bilen Timur, on yıl gibi kısa bir süre zarfında Mâverâün nehir'i ele geçirip Semerkand'ı başkent yapmıştır.⁶ Harezmi, Doğu Türkistan, İran, Azerbaycan, Hindistan Delhi Sultanlığı, Irak, Suriye ve Altın Ordu Devleti'nin de içinde bulunduğu muazzam büyüklükteki topraklarda hakimiyet kuran ve karşısında Müslüman ülkesinin varlığını önemsemeyip ölünceye kadar hayatını savaşlarda geçiren Timur'un toprak genişleme isteğinin arkasında yatan temel neden muhtemelen dünyaya hakim olma isteği olacaktır. Nitekim tarihçi Yezdî ona, "Dünya iki hükümdara yetecek kadar değerli ve büyük değildir; Allah nasıl bir tane ise sultan da bir tane olmalıdır" sözünü isnat eder.⁷

Çalışma konumuz olan *Şerhu'l-İsâm li'l-Ferîde* adlı eserin müellifi olan İsmâüddîn el-İsferâyînî'nin çocukluk ve gençlik dönemi, Timurluların son dönem hükümdarlarından Hüseyin Baykara'nın (ö. 911/1506) hüküm sürdüğü döneme (1469-1506) rastlamaktadır. Ebû Said Mirza Han (ö. 873/1469)'ın, Şâhruh (ö.811 /1409)'un torunu Yâdigâr Muhammed (ö.873 /1469) tarafından öldürülmesinden sonra Hüseyin Baykara tahta geçmiştir. Hüseyin Baykara'nın hükmettiği topraklar, batıda Bistâm ve Dâmegân'dan doğuda Gazne ve Belh'e, kuzeyde Hârizm'den güneyde Kandehar'a kadar uzanıyordu.⁸ Hüseyin Baykara'yı meşgul eden en önemli olaylardan birisi saltanatının son yıllarında çocuklarının ayaklanmaları olmuştur. el-İsferâyînî'nin olgunluk dönemine rastlayan Hüseyin Baykara'nın iç meselelerle uğraştığı dönemde Özbeklerin Mâverâünnehir'in önemli kentlerinden Semerkand'ı ele geçirerek Timurlular'ın Mâverâünnehir'deki hakimiyetine son verdiğini görüyoruz. Bölge

⁵İsmail Aka, "Timur", **DİA**, TDV, İstanbul 2012, XLI, s. 173-177.

⁶İsmail Aka, **Timurlular Devleti Tarihi**, Berikan yayınevi, Ankara 2010, s.20; Hayrunnisa A. Akbıyık, "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları", **Bilig** 2004 S. 30, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873433.pdf> (05.04.2015), s. 151-171.

⁷ Aka, a.g.e., s. 122.

⁸ Hamid Algar - Ali Alparslan, "Hüseyin Baykara", **DİA**, TDV, İstanbul 1998, XVIII, s.538.

topraklarının 1507'de Özbekler tarafından işgal edildiği ancak bu hakimiyet üç yıl sürdüğü bilinmektedir. Nitekim 1510 yılında Şah İsmail (ö. 930/1524), Şeybani Han (ö. 916/1510)'ı öldürüp Horâsân'nın hakimiyetini elde etmiştir. Ancak Özbeklerle Safeviler arasındaki mücadele artarak devam etmiştir.⁹

1.2. Sosyal Durum

Horâsân, göç ve istila yolları üzerindeki bir kavşakta bulunduğu için değişik ırklardan meydana gelen bir nüfusa sahiptir. Horâsân, Arîler'in ortaya çıktığı yer olarak da bilinir. Çeşitli Türk boyları, Araplar ve Moğollar da Horâsân'a yerleşen unsurlar arasındadır. Horâsân'daki ilk müslümanlar, genel olarak Irak diyarından özellikle Basra'dan savaşmak için bölge'ye yollanan askerlerdir. Askerler dışında çeşitli Arap kabilelerin de bölgeye yerleştiklerini görmekteyiz. Bölgeye yerleşen birtakım önemli asker ve yararlık gösteren memurlara karye denilen çiftlikler verilmıştır.¹⁰

Timurlular'da, şehir ve bölgelerin idarî ve askerî işlerinden Dârugalar (hâkimler) sorumluydular. Dârugaların başlıca görevleri arasında, buldukları yerlerdeki adlî işleri yürütmek, savaşa katılmak, bazen de vergi toplamak vardı. Büyük merkezlerde kale komutanı görevinde bulunan kutvaller bulunurdu.¹¹ İslamiyetin kabulünden sonra kurulan Türk devletlerinin saray teşkilatlarında görev yapan memurların çoğu, Timurluların saray teşkilatında da bulunuyordu.

Büyük Timur İmparatorluğu'nun resmî para birimi tümendi. Ancak bunun dışında dinar ve dirhem gibi para birimleri de kullanılmıştır. Devletin başlıca gelir kaynakları öşür, haraç, cizye ile tüccar ve sanatkârlardan alınan tamga adındaki vergi idi.

Büyük Timur İmparatorluğu'nda şehirler kurulup imar edilirken tarım da ihmal edilmemiştir. Timur, fethettiği yerlerin halkını başka yerlere göç ettirerek boş olan pek çok sahayı iskâna açmıştır. Timur, su kanalları yaptırmak suretiyle yeni tarım sahaları

⁹ Hakkı Dursun Yavuz, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul 1998, IX, s.268.

¹⁰ Çetin, a.g.m., s.235.

¹¹ Aka, a.g.e., s. 133.

açtırmıştır. Timurlular tahılın yanı sıra pamuk, pirinç, elma, üzüm, erik, kavun, şeker kamışı ve portakal da yetiştirmişlerdir.¹²

Büyük Timur İmparatorluğu, Çin'den batıya doğru uzanan İpek Yolu'nun güzergâhında bulunduğu için ticaret de gelişmişti. Kervanlardan alınan vergiler, ülkenin en önemli gelir kaynağını oluşturmaktaydı. Hazar Denizi kıyılarından Tebriz'e getirilen ipekler İranlı, Cenevizli ve Venedikli tüccarlar eliyle Suriye, Anadolu ve Karadeniz'e ulaştırılıyordu. Hürmüz ve civarındaki adalar ise uluslararası ticaretin merkezi idi. Farklı dinlere mensup tüccarlar buraya gelerek mal alıp satıyorlardı. Küçük sanayi olarak dericilik, dokumacılık, şeker üretimi ve taş işçiliği gelişmişti. Firuze, elmas, demir ve kurşun işletilen madenler arasında idi.¹³

Etnik yapıdaki karışıklık, Horâsân'da farklı dillerin konuşulmasına sebep olmuştur.

X. yüzyılda Arapça, Farsça ve Türkçe yaygındı. Günümüzde bölgenin Kuzeybatısında Göklen ve Yamut Türkmenleri, Bucnurd ve Kuçan çevresinde Kürtler, Meşhed'in güneydoğusunda da Belûciler çoğunluktadır¹⁴

Horasân bölgesinde yaşayan topluluklar, genellikle göçebe bir hayatı sürdüren topluluklardı. Ancak, göçebelerle birlikte, şehirlerde yaşayan sanatkarlar, tüccarlar ve âlimler de yaşamıştır. Günümüzde de halkın genelde yerleşik ve göçebe olarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz.

Yahudilik, Nasturilik, Zerdüştilik (Mecusîlik) Maniheizm, Budizm ve Şamanizm gibi farklı din ve mezheplerin yayılıp geliştiği Horâsân'ın tarihte İslâm mezhep ve tarikatları açısından önemli bir yeri vardır.¹⁵ Emeviler ve Abbâsîler döneminde başta Hârîcîler olmak üzere Murcie, Şîa, Mu'tezile ve Kerrâmiyye gibi çeşitli mezhepler faaliyet göstermiştir. Harizm bölgesinde Mu'tezile mezhebi, Semerkand'da Mâtûridîlik mezhebi hüküm sürerken Horâsân'da Şiiliğin daha yaygın

¹² Yavuz, a.g.e., s. 289-292; Aka, a.g.e., s. 147.

¹³ Yavuz, a.g.e., s. 298; Aka, a.g.e., s. 150-154.

¹⁴ Çetin, a.g.m., s. 235.

¹⁵ Çetin, a.g.m., s. 238.

olduğu görülmüştür.¹⁶ İman-amel münasebeti konusunda Hârîcîler'den, imâmet hususunda Şia'dan, büyük günah işleyenlerin durumu hakkında da Mu'tezile'den ayrılıp fikir özgürlüğü, adalet ve hoşgörü esasına dayalı bir iman anlayışı geliştiren Mürchie mezhebi, aynı zamanda fethedilen yeni bölgelerde ortaya çıkan siyasi, içtimaî ve iktisadî problemlere çözüm üretmeye çalıştığı için Maverâünnehir ile birlikte Horasân'da kolaylıkla yayılmıştır.¹⁷

Hükümdarlar, din adamlarının halk arasında kendileri için bir dayanak olduklarını, kendilerinden halka ulaşan merhamet rolü taşıdıklarını bildiklerinden genelde ilim erbabına özelde tasavvuf ehline aşırı derecede önem vermişlerdir. Nitekim kaynaklarda Timur'un Hârizm'i ele geçirdikten sonra Teftâzânî'yi başkent Semerkand'a getirtip imparatorluğun bu ender 'âlimini meclislerinde oturttuğunu ve evine dönen et-Teftâzânî'yi uğurladığı,¹⁸ Ebu Said Mirza Han (ö.873/1469)'ın da Taşkent'ten Nakşîbendî şeyhi Hâce Ubeydullah Ahrâr'ı davet edip onu manevî yönden iktidara ortak ettiği,¹⁹ imparatorluğun son hükümdarlarından Hüseyin Baykara (ö. 911/1506)'nın Molla Câmî (ö. 898/1492) ve Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) gibi şâir ve ilim adamını himaye etmesi Timurluların ilim ehline verdiği önemin bir göstergesi sayılır.

1.3. İlmî Durum

Hz. Peygamber ile başlayan ve mescitlerde merkezileşen eğitim ve öğretim faaliyetlerinin Emeviler döneminde iyice yoğunlaştığı görülmektedir. Bu dönemde büyük camiler; Kur'ân, hadis, fıkıh ve lûgât araştırmaları için birer enstitü halini almıştır.²⁰ Asıl gelişme, Abbâsî Halifesi Me'mun (ö. 218/833)'un Horâsân valiliği döneminde, camiler dışında eğitim kurumu olarak medreselerin açılmasıyla sağlanmıştır.²¹ Medreselerin ilk sistemli örneklerine Selçuklular zamanında rastlanılmaktadır. Sünnî düşünüş sistemine bağlı olan Selçuklular halka dinlerini Sünnî mezhebin yorumlarına dayalı öğretmek için yeni kurumlar açmışlardır. Bu kurumlar

¹⁶ Şükrü Özen, "Teftâzânî", **DİA**, TDV, İstanbul 2011, XL, s. 299-308

¹⁷ Çetin, a.g.m., s. 238.

¹⁸ Özen, a.g.m., s.299-308

¹⁹ Abdulkadir Yuvalı, "Ebû Saîd Mirza Hân", **DİA**, TDV, İstanbul 1994, X, s.224.

²⁰ Hatice Sümer, "**Hutabu Hâlid b. Safvân et-Temimî ve Akvâluhu ve Ahbâruhu**", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011), s. 6.

²¹ Nebî Bozkurt "Medrese", **DİA**, TDV, Ankara 2003, XXVIII, s. 324.

vezir Nizâmülmülk (ö. 485/1092) döneminde ve onun çabalarıyla açıldığı için Nizâmiye Medreseleri olarak isimlendirilmiştir.²² Nizâmiye medreselerindeki düşünce sistemi, eğitim programları ve yönetim şekli kendisinden sonraki İslam toplumlarının tamamını etkilemiş ve sonraki medreseler için model olmuştur.²³

İlimde duraklama ve büyük bir gerilemenin baş gösterdiği Moğollar döneminin akabinde başlayan Timurlular devrine gelindiğinde ilme ve ilim adamlarına önem verildiği görülmektedir. Bu dönem, bilgin hükümdar dönemi olarak da bilinir. Sultanların kendileri de bilgin ve müderris olduklarından eğitim ve öğretimle doğrudan ilgileniyor, hatta medreselerde ders veriyorlardı. Uluğ Bey (ö. 853/1449) ve Hüseyin Baykara (ö. 911/ 1506) bilgin Timur hükümdarlarının önde gelenlerindendirler.²⁴

Ayrıca bu dönemde pozitif ilimlere dinî ilimler kadar önem verilmiştir. Yaptırılan medreselerde riyâzî ilimlerin okutulması ile bilimin gelişmesine büyük katkı sağlanmıştır. Nitekim Ğiyâseddin el-Kâşî (ö. 832/1429) Uluğ Bey'in Semerkand'da bulunan medresesindeki ilmî faaliyetleri konu alan mektubunda; Semerkand'da bulunan medresesinde her alanda çağının en meşhur ilim adamlarının ders okuttuğu ve riyâzî ilimlere ayrı bir değer verildiği bilgisi geçmektedir.²⁵

el-İsferâyînî'nin yaşadığı XV. Yüzyılın ilk yarısından sonra devletin siyasi ve kültür hayatına, Herat'taki sarayını canlı bir bilim merkezine getiren²⁶ Timurluların son büyük hükümdarı Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî, damgalarını vurmuşlardır. Bu dönemde dil ve edebiyat alanında büyük gelişmeler olmuştur. Bu dönem; 'âlimlere, sanatkârlara ve şâirlere değer verildiği bir dönem olarak dikat çekmektedir. Hüseyinî mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirler yazan Hüseyin Baykara, çalışma konumuz olan eserin müellifi 'İsâmuddin el-İsferâyînî'nin hocası ünlü şâir, dilbilimci ve mutassavıf Molla Câmî, Çağatay Türkçesinin en büyük şâiri olarak kabul edilen ünlü şâir ve siyaset adamı Ali Şîr Nevâî, ünlü ressam Bihzâd (ö. 942/1535), tarihçi Mirhând (ö. 903/1498),

²²Yıldız Kızılabdullah, "Başlangıçtan Medreselere Kadar Eğitim-Öğretim ve Mekân Anlayışlarının Din Eğitimi Açısından Analizi", **FÜ. İlahiyât Fakültesi Dergisi** S. 17-2, 2012, [http:// ilahiyat.firat.edu.tr /tr/node/206](http://ilahiyat.firat.edu.tr/tr/node/206) (10.07.2014), s.180.

²³Bekir Biçer, "Kuruluş Devrinde Nizâmiye Medreselerinin Müderrisleri", **Tarih Okulu Dergisi** S. XVI, 2013, file:///C:/Users/mf/Downloads/5000039584-5000055525-1-PB%20(2).pdf (12.03.2015), s. 285.

²⁴A. Akbıyık, a.g.m., s. 158, 161.

²⁵Yavuz Unat, "Uluğ Bey", **DİA**, TDV, Ankara 2012, XLII, s.127-129.

²⁶Wikipedia, Hüseyin Baykara, 2015, tr.wikipedia.org/wiki/Hüseyin_Baykara (27.06.2015).

olmak üzere dönemin önde gelen birçok şahsiyet o dönemin başta gelen ‘âlim ve sanatkârları sayılmaktadır.²⁷

2. BELÂGAT İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ VE ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ

2.1. Belâgat İlminin Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci

İnsan sosyal bir varlık olduğu için doğumdan itibaren çevresiyle iletişim ve etkileşim içine girer. İletişim ve anlaşmayı sağlamak için de çeşitli yöntem ve araçları devreye sokar. Bunlar için de en kolay ve en sağlam olanı dil aracılığıyla yapılan iletişim-anlaşma biçimidir. İnsanlar zamanla topluluk önünde güzel konuşabilmek, dinleyecileri etkilemek ve söylediklerini inandırıcı kılmak için etkili konuşma sanatına, diğer bir ifadeyle hitâbet sanatına ilgi duymaya başlamışlar.

İslam öncesi dönem olan câhiliye dönemine gelindiğinde Arabistan'da edebî ve kültürel durumun, özellikle güzel söz söyleme sanatının oldukça parlak olduğunu görmekteyiz. Etkili konuşma sanatının bu dönemde özellikle şiir alanında kayda değer bir gelişme sağladığını görmekteyiz. Bu dönemde Araplar belâgat ilmiyle ilgili sanatları başarılı bir şekilde icra ettikleri bilinmektedir.²⁸

Câhiliye devri belâgatın genel karakterini incelediğimizde bu devir belâgatın karakteri fitrî kâbiliyyete dayalıdır. Şâir ve Hatîblerin tekellüf ve yapmacıktan uzak, içlerine doğduğu gibi, önceden hazırlanmadan, belâgat değeri yüksek şiirler söylediklerini, hutbeleri tekellüfsüz olarak irad ettiklerini görürüz.²⁹ Câhiliye devri şâir ve hatîblerin ana maksadı insanları etkilemek olduğundan şiirlerinin belâgat sanatlarıyla

²⁷ Hamid Algar - Ali Alparlan, “Hüseyin Baykara”, DİA, TDV, İstanbul, 1998, XVIII, s. 530-532.

²⁸ Abdulkadir Hüseyin, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Belâğa*, Dâru's-Şurûk, Kahire 2001, s. 7.

²⁹ M. Vecih Uzunoğlu, “*Ayşî Mehmed Efendi ve el-Münekkehâtu'l-Meşrûha fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1997), s. 5.

süslendiği görülmektedir.³⁰ Bu tür şiirlerin şiir ve hitâbet ile ilgili panayırlarda halkın ve jüri üyelerinin beğenisine sunulduğu bilinmektedir.³¹

İslamî döneme gelindiğinde bir hayli gelişmiş olan şiir ve nesir belâgat ilmi için önemli bir kaynak oluşturmuştur. Ancak belâgatın daha sonra bir ilim olarak ortaya çıkmasında Kur'ân-ı Kerîmin inmesi vesile olmuştur. Zira Kur'ân-ı Kerîm Arapların en iddialı oldukları belâgat alanında bir mu'cize idi ve bu konuda açıkça kendilerine meydan okuyordu.³²

İslamî dönemin ilk asırlarında belâgat kaideleri, Arap gramerinin kurallarını inceleyen ilimler içinde değerlendirilmiştir. Nitekim Sibeveyh (ö.180/769) *el-Kitab* adlı eserinde dil konularının yanında mûsned, mûsnedün ileyh, takdim-te'hir, tarif-tenkîr, hazf, emir ve nehiy gibi belâgat konularını da işlemiştir. Ayrıca el-Müberred (ö.286/900) "*el-Kâmil*" adlı eserinde dil ve edebiyat konularının yanında mecâz, temsil, emir, dua, isti'âre, teşbih vb. konuları işlediği görülmektedir.³³ Bazı belâgat tarihçileri tarafından belâgat ilmînin kurucularından biri olarak görülen el-Câhız (ö.255/869)'ın, "*el-Beyân ve't-Tebyîn*" adlı eserinde daha sonra müstakil bir ilim haline gelecek olan belâgat ilmînin ana temellerini oluşturmaya çalıştığını görmekteyiz. Kudâme b. Ca'fer (ö.337/948) Aristoteles'in şekilci, felsefi ve akılcı metodunu takip ederek belâgat ilmînin şekilci, mantık ve felsefenin etkisine girmesinin ilk adımı atmıştır. Ebû Hilâl el-'Askerî (ö.395/1004) "*Kitâbu's-sinâ'ateyn*", İbn Reşîk (ö.456/1063), "*el-'Umde fi mehâsini's-şi'r ve âdâbihî ve nakdih*", Abdulkâhir al-Curcânî (ö.471/1078) , "*Delâ'ilü'l-i'câz*" ve "*Esrâru'l-belâga*" adlı eserlerinde ondan etkilenmişlerdir. Ancak bu belâgat âlimlerinde edebî zevk ön planda olmuş ve Kudâme b. Ca'fer'den kısmen etkilenmişlerdir. Kudâme'nin asıl etkisi, 'Abdulkâhir el-Curcânî'den sonra görülmeye başlamıştır.³⁴

³⁰ Mehmet Edip Çağmar, **Arap Belâgatında Te'kid**, (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2001), s. 4.

³¹ Mustafa Öncü, "Molla Hüseyin Küçük ve Şerhu'r-Risâleti'l-Bekriyye", yey, Diyarbakır 2014, s. 17.

³² Mehmet Yalar, **el- Hâtib el-Kazvîni ve Belâgat İlmindeki Yeri**, (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1997), s.38-39.

³³ Kâzım Yetiş, "Belâgat", **DİA**, TDV, İstanbul 1992, X, s. 381.

³⁴ Muhammed Mendûr, **en-Nakdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab**, Dâru'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kâhire 1976, s. 67.

Edebî zevk sahibi olan ‘Abdulkâhir el-Curcânî’den sonra Arap edebiyatında “edebiyat ve kelâm ekolleri” ortaya çıkmıştır. Edebiyat ekolü Şam, Mısır ve Irak’ta ortaya çıkmıştır. Bu edipler genellikle Arap edipleridir. Arap edebi zevkine sahip, felsefe ve mantık kurallarına soğuk bakan ediplerin oluşturduğu bu ekol mensupları, edebî tenkit ve belâgatı edebî zevk içinde ele almışlardır. Abdulkâhir el-Curcânî’den sonra onun yolunu takip etmişlerse de kelâm ekolünün daha baskın ve etkin çıkması nedeni ile belâgatın donuklaşp, özünü kaybetmesine engel olamamışlardır.³⁵ Kelâm ekolü ise Türk, Fars ve Tatarların yaşadığı doğu (meşrik) bölgesi edipleri tarafından oluşturulmuştur. Bu ekol mensupları Arap edebî zevki yerine dönemin revaçta olan mantık, felsefe ve kelâm ilimleri ile de temayüz ettiklerinden edebiyatta ve belâgatta bu ilimlerin şekilcî, kuralcı ve sistematize edici özelliklerini kullanmışlardır. Sırâcuddîn Ebû Ya’kûb Yusuf b. Muhammed es-Sekkâkî (ö. 626/1229) bu ekolün en etkili belâgat ‘âlimleri arasında yer almıştır.³⁶ es-Sekkâkî; felsefe, mantık, kelâm, fıkıh ve usulu, dil ve belâgat ilimlerinde temayüz etmiştir. Döneminin önde gelen ‘âlimlerinden olan es-Sekkâkî, Abdulkâhir’in *Delâ’ilu’l-i’câz*” ve “*Esrâru’l-belâga*” adlı eserlerini titiz bir şekilde incelemiştir. Ardından er-Râzînin bu eserlere yazdığı *Telhîs*’ini görmüş; ancak bu tasnifi yeterli bulmayarak ve *Miftâhu’l-‘ulûm* adlı meşhur eserini te’lif etmiştir. Bununla günümüze kadar etkisini sürdürecektir olan belâgat tasnifini ortaya koymuştur.³⁷ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümünde belâgat ilimlerinin tasnifini yapmıştır. Önce meânîyi, daha sonra beyân’ı ele almıştır. Bu iki kısma ilâve olarak da bedî’ilmîni incelemiştir. Ayrıca meânî ve beyân ilimleri için arûz ve kafîye bilgisine ihtiyaç olduğunu belirtir ve bunları kitabının sonuna ilave etmiştir.

Hicrî VIII. asra Hatîb el-Kazvînî’nin (ö.739/1338) damgasını vurduğunu görmekteyiz.³⁸ O, es-Sekkâkî ’nin *Miftâhu’l-‘ulûm*’u üzerine meşhur *Telhîsu’l-Miftâh* adlı eserini telif etmiş ve hem bu asırda hem de daha sonraki asırlarda büyük bir kabul görmüştür. Bu çalışma *Miftâhu’l-‘ulûm* üzerine yapılan diğer çalışmaları gölgede bırakmıştır. el-Kazvînî, eserinde *Miftâhu’l-‘ulûm*’u sadece özetleyen bir ‘âlim olarak kalmamış, aynı zamanda gördüğü karmaşık ifadeleri açıklamış, noksanlıkları

³⁵ Hüseyin, a.g.e., s. 13.

³⁶ Hüseyin, a.g.e., s. 14.

³⁷ Abdalzâzîz ‘Atîk, *fî Târîhi’l-belâğati’l-‘Arabiyye*, Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, Beyrût ty., s. 300.

³⁸ Hulûsi Kılıç, "Belâgat", *DİA*, TDV, İstanbul 1992, V, s. 381.

tamamlamış, gereksiz gördüğü yerleri çıkarmış, birçok konuda da es-Sekkâkî'nin görüşlerini reddedip orijinal görüşler ortaya koyarak kendi belâgat anlayışını eserine yansıtmıştır.

Bundan sonra *Telhîsu'l-Miftâh* ile birlikte belâgatta yeni bir dönem başlamıştır.³⁹ İfadesinin açıklığı, üslûbunun kolaylığı, metot ve plânının düzgünlüğü ile aslını gölgede bırakan *Telhîsu'l-Miftâh*, telîfinden itibaren hem yıllarca medreselerde okutulmuş, hem de üzerine yüzlerce muhtasar, şerh ve haşiye yazılmıştır. Çeşitli İslâm ülkelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Osmanlı 'âlimleri de bu esere büyük değer vermiş, sonradan başlayan Osmanlıca belâgat te'liflerinde de eserden en önemli kaynak olarak yararlanmışlardır.

Belâgatı sadece yaşanan, tadılan, fakat anlatılamaz bir duyuş olmaktan çıkarıp belirli tanım, ilke ve kuralları bulunan ve bunlar yoluyla başkalarına, özellikle de anadili Arapça olmayanlara da kolaylıkla anlatılabilen ilmî bir disipline dönüştüren el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*'ına ilk şerhi *el-Îzâh* adıyla bizzat kendisi yazarak diğer şârihlere öncülük etmiştir. Belâgat çalışmaları da şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisar ve nazma çekme şeklinde yedi asırdır onun bu iki eseri üzerinde odaklanmıştır.⁴⁰ "Efradını câmi", ağyarını mâni" mantikî tanımların hakim olduğu kelâm ve felsefe ekolü⁴¹nün mensuplarından olan el-İsferâyîni çalışma konumuz olan *Şerhu'l-'Isâm li'l-Ferîde* adlı eserinde tarifleri mantık kaidelerine uygun olacak şekilde şerhetmiştir. el-İsferâyîni söz konusu eserinde anlaşılması zor bir ibareyi tercih etmiş yoğun ve anlaşılması zor ibarelerin anlaşılabilmesi için eser üzerine çok sayıda şerh ve haşiyeler yazılmıştır.

2.2. Belâgat İliminde Meşhur Bazı Şahsiyetlerin Eserleri

Her ilimde olduğu gibi Belâgat ilmînde de zamanla gelişmeler olmuş, ilk dönemlerde Nahiv, Edebiyat, Lugat ve Tefsir içerisinde işlendiği halde, daha sonra müstakil bir ilim haline gelmiş, es-Sekkâkî (öl.626/1229) ve onu izleyen otoriteler tarafından sistemleştirilmiştir. Son asırlarda konuyla ilgili mükemmel eserler telif

³⁹ Ali Bulut, "Hamza b. Turgud Aydınî ve Belâgata Dair el-Hevâdî fi Şerhi'l-Mesâlik Adlı Eseri", **OMÜ İlahiyât Fakültesi Dergisi S. 24-2**, 2007, http://dergi.ilahiyat.omu.edu.tr/Makaleler/433089228_20072512056.pdf (05.02.2015), s. 276.

⁴⁰ Durmuş, a.g.m., s. 156-157.

⁴¹ Hulûsi Kılıç, *Arap Edebiyatında Ana Hatlarıyla Belâgat Tarihi*, yey., Diyarbakır 1997, s. 23.

edilmîş ve farklı isimler altında ilim ehlinin ve edebiyatçıların istifadesine sunulmuştur.⁴²

2.2.1. el-Beyân ve't-tebyîn

Ebû Osman Amr b. Bahr b.Mahbûb el-Câhız (ö.255/869)'ın *el-Beyân ve't-tebyîn* ismindeki bu eserinde; Kur'ân-ı Kerîm'in fesâhat ve belâgatından bahsettiği gibi, Kureyş kabilesi ile diğer Arapların fesâhatından da bahseder. Konuyla ilgili bilgileri ayrı ayrı bölümler halinde ele alır, Fesâhat ve Belâgatla ilgili sanatları ihtiva etmeyen bazı sözleri tenkit eder, bir sözün fasih olmasının şartlarını zikreder ve Belâgatla ilgili birçok konuda geniş bilgiler verir.⁴³

2.2.2. Kitâbu's-Sına'ateyn

Ebû Hilâl el-Hasan b. 'Abdillâh b. Sehl el-'Askerî (ö.395/1005)'nin *Kitâbu's-Sına'ateyn* adlı eseri nesir ve nazım sanatı hakkında olup edipler tarafından derli toplu olarak telif edilen ilk belâgat kitabı olarak kabul görmektedir. el-Câhiz başta olmak üzere, diğer müelliflerin de belâgat ve edebî tenkit hakkındaki görüş ve tesbitlerini ele alıp değerlendiren ve kendine ait bazı yenilikler ilave eden müellif, eserini başlıca 10 bölüme ayırmıştır. Birinci bölüm belâgat, ikinci bölüm sözün beğenilen ve beğenilmeyen özellikleri, üçüncü bölüm nazım ve nesir tekniği, dördüncü bölüm nazım ve nesirde beğenilen ve beğenilmeyen yönler, beşinci bölüm îcâz ve itnâb, altıncı bölüm edebî sırkat, yedinci bölüm teşbih sanatı, sekizinci bölüm seci ve izdivaç, dokuzuncu bölüm edebî sanatlar, onuncu bölüm ise söze giriş ve söz bölümlerinden oluşmaktadır.⁴⁴

2.2.3. el-'Umde fi Mehâsini 'ş-Şi'r ve Adâbih ve Nakdih

el-Hasen b. Raşîk el-Kayravânî (ö.463/1071) 'nin *el-'Umde fi Mehâsini's-Şi'r ve Adâbihî ve Nakdih*'i özellikle Kuzey Afrika ve Endülüs belâgat âlimlerine yön veren önemli bir edebî tenkit ve belâgat kitabıdır. Eserde edebî tenkit ve belâgatla ilgili konular, şiirin üstünlüğü, şiiri beğenmeyen kimseye reddiye, şiirle para kazanma ve

⁴² Yüksel Çelik, "Sekkâkî'ye Kadar Belâgat Çalışmaları", EÜ. İlahiyat F. Bilimname, <http://bilimname.erciyes.edu.tr/sayilar/201101/20110104.pdf> (17.01.2015), s. 85- 108.

⁴³ Şevkî Dayf, *el-Belâğa tatavvur ve târîh*, Dâru'l- Meârif, Kahire 1983, s. 46-58.

⁴⁴ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatında kaynaklar*, İmge, Erzurum 2000, s. 17.

bundan kaçınma, kudemâ ve muhdesler vb. konular yaklaşık yüz bâb içerisinde ele alınmaktadır. Eserin en önemli özelliği günümüze kadar ulaşan ve ulaşamayan belâgat ile ilgili eserlerin muhtevasını aktarmış olması, gelişim seyirleri içerisinde edebî ıstılahların uğradıkları değişiklikleri sunması ve belâgat ‘âlimlere göre kazandıkları değişik isimleri göstermiş olmasıdır.⁴⁵

2.2.4. Kitâbu'l-Bedî‘

Büyük bir edîb ve şâir olan İbnu'l-Mu‘tezz (ö. 296/909), *Kitâbu'l-Bedî‘* inde Câhiliye devrinden itibaren Arap şâirlerin, edebî sanatları şiiirlerinde kullandıklarını ispatlamıştır. Ayrıca Kurân-ı Kerîm ve Hadis-i Şerîflerdeki edebî sanatlara; sahabe ile diğer Arapların belâgatla ilgili sözlerine de işaret etmiştir. Belâgat ilmîni geniş bir tasnife tabi tutmuş ve konuyla ilgili tenkitlerde bulunmuştur.⁴⁶

2.2.5. Sırru'l-fesâha

el-Hafâcî (ö.446/1054), *Sırrü'l-fesâha* adlı eserinde, fesâhat ve belâgatla ilgili bilgiler vermiştir. el-Hafâcî, eserinde, me‘ânî ilmiyle ilgili konuları biraz karışık işlemiştir. Şöyleki; üç bölüm halinde telif ettiği eserinin birinci bölümünde, yalnız başına kelimelerin fesâhatini; ikinci bölümünde, cümlede kullanılan kelimelerin birbiriyle uyumunu; üçüncü bölümde de mâna açısından kelimeleri incelemiştir.⁴⁷

2.2.6. Esrâru'l-Belâğa Fî 'İlmi'l-Beyân ve Delâilu'l- İ‘câz

Belâgat ilminin kurucularından ve bu ilmin kurallarını vadeden ve delilleri ile açıklayan Abdülkâhir el-Curcânî (ö. 471/1078), *Esrâru'l-Belâğa fî 'İlmi'l-Beyân* adlı eserinde şu konuları ele almıştır. Tecnîs, cinas ve secî‘, isti‘âre, kelâmın güzelliğinin lafızlarla değil mâna ile olduğu hususu, manaların ittifakı ve ihtilafı, dillerin mecâzda birleşmeleri ve Arapça'nın (bu konuda) diğer dillerden ayrılması, isti‘ârenin cinsleri,

⁴⁵ Demirayak, a.g.e., s. 86.

⁴⁶Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed İbnu'l-‘Îmâd, *Şezerâtu'-z- Zeheb*, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut h.1413, II, s. 222.

⁴⁷ Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri)*, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 8.

teşbîh ve çeşitleri, vb.⁴⁸ *Delâilu'l-İ'câz* adlı eserinde ise kendinden önce belâgat ve *İcâzu'l-Kur'ân* ile ilgili yazılan eserlerde dağınık verilen bilgileri bir araya getirmek istemiştir. Fakat bu işi yaparken konuları düzenli bir şekilde ele alarak işlememiştir.⁴⁹

2.2.7. el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl

ez-Zemahşerî (ö.538/1143), *el-Keşşâf* isimindeki tefsirinde belâgatla ilgili konulara işaret etmiştir. Yazıldığı dönemden başlayarak müfessirlerin ilgisini çeken *el-Keşşâf* Kur'ân'ı Kerîm'i; lügat, nahiv ve belâgat ilkelerini dikkate alarak yorumlaması, Kur'an-ı Kerîm'in i'caz yönlerini, özellikle taşıdığı edebî üstünlüğü ve erişilmez nazım güzelliğini ortaya koyması, Kur'ân'da manaların tasvir ve temsil yoluyla anlatılmasının etkili bir metot olduğunu göstermesi gibi özellikleriyle çok beğenilmîş ve hemen bütün müfessirlerce kaynak olarak alınmıştır.⁵⁰

2.2.8. Miftâhu'l-Ulum

Ebu Ya'kub es-Sekkâkî (ö.626/1229), *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eseriyle Arap belâgatında yeni bir çığır açmış ve dönüm noktası olmuştur. Bir mukaddimeden sonra üç bölüme ayrılan eserin birinci bölümünde sarfın mahiyeti ve tarifi, harfler ve mahreçleri, kelimelerin teşekkülü, kalıp ve vezinleriyle sarfın tamamlayıcısı niteliğinde kabul edilen iştikak konusu incelenmiştir. İkinci bölümde nahvin tarifi ve faydası, amil, ma'mul, i'rab ve i'rab alametleri gibi Arap dilinin söz dizimi kurallarına ve sebeplerine dair mantikî izahlar yapılmıştır. Üçüncü bölümde me'âni ve beyan ilimlerinin tarifleri, isnad, müsnedün ileyh, müsned, fasıl-vasıl, icaz-ıtnab ve kasr bahisleriyle inşâî (talebî) cümleler ve söz dizimi içinde fiililerin etkisinde bulunan öğeler (müteallikât) gibi meani ilmînin temel meselelerinden sonra beyan ilmînin ana konuları olan teşbih, mecâz, isti'âre, kinaye ele alınmış, ardından bed' ilmîne geçilerek mana ve lafız sanatları incelenmiştir. *Miftâhu'l-Ulûm*'un özellikle me'âni, beyan ve bedi' ilimlerini kapsayan üçüncü bölümüyle Arap edebiyatında meşhur olan es-Sekkâkî, Abdülkahir el-Cürçânî'nin *Delc'i'ilü 'l-i'câz*'ı ile *Esrârü'l-belâga*'sı, ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ve

⁴⁸ Abdu'l-Âtî Garîb Ali Allâm, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye Beyne'n-Nâkideyn*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1993, s. 43-148.

⁴⁹ Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilu'l-İ'câz*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Mektebetu Hancî, Kahire 1983, , s. 63-395.

⁵⁰ Ali Özek, "el-Keşşâf", *DİA*, TDV, Ankara 2002, XXV, s. 329-330.

Fahredden er-Râzî'nin *Nihâiyetu'l-'icâz'*ından yararlanmakla birlikte mantıkî bir örgü içinde az örnek, bol tanımlama ve gruplandırmalarla belâgat mevzularının incelenmesinde özgün bir yaklaşım getirmiştir.⁵¹

2.2.9. Telhîsu'l-Miftâh

Arap belâgatında zevk-i selimi esas alan gelenekçi edebî ekol ile kuralı esas alan kelâm ve felsefe ekolu arasındaki yarış, kelâm mektebi lehine dönüştüren el-Kazvînî (ö. 739/ 1338), es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'unun belâgata dair üçüncü bölümünün ihtisârı olan *Telhîsu'l-Miftâh*'ı, bir mukaddime ile üç bölüm ve bir hatimedden oluşmaktadır. el-Kazvînî eserin mukaddimesinde fesâhat ve belâgat kavramlarının tanımını, kısım ve şartlarını incelemiştir. Birinci bölümde me'ânî, ikinci bölümde beyan ve üçüncü bölümde bedî' ilmîni ele almıştır. Hatime kısmında ise şiir çalıntıları (serikat) meselesiyle edebî bir parçanın giriş-gelişme-sonuç bölümlerini kapsayan kompozisyon tekniğine dair bazı temel bilgilere yer vermiştir.⁵²

2.2.10. el-Mutavvel 'ale't-Telhîs

el-Kazvînî'nin *et-Telhîs*'i üzerine et-Taftâzânî (ö. 792/1390)'nin yazdığı şerhtir. Daha sonra onu ihtisar etmiştir. Bu da *Muhtasaru'l-me'ânî* isimiyile meşhur olmuştur.⁵³ Bu iki eser de *et-Telhîs*'in en önemli şerhleridir. *el-Mutavvel* ve *Muhtasar* üzerine birçok şerh ve hâşiye yapılmıştır. *el-Mutavvel* üzerine yazılan hâşiyelerden bazıları şunlardır: *Hâşiyetu's-Seyyid Serîf el-Curcânî*, *Hâşiyetu Mevla Hasen b. Muhammed el-Fenârî* (ö.886/1481), *Hâşiyetu Molla Husrev* (ö.885/1480), *Hâşiyetu Ebi'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkandî* (ö.888/1483).

⁵¹ Mehmet Samî Benli, *Miftâhu'l-Ulûm*", **DİA**, TDV, İstanbul 2005, XXX, s. 20-21.

⁵² İsmail Durmuş. "Telhîsu'l-Miftâh", **DİA**, TDV, Ankara 2002, XXV, s. 156-157.

⁵³ Teftâzânî, **İrşâdu'l-Hâdî**, thk. Abdülkerîm Zebîdî, Dâru'l-Beyâni'l-Arabî, 1. bs., Cidde 1985, s. 38.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSÂMUDDİN el-İSFERÂYİNÎ'NİN HAYATI, İLMİ YÖNÜ VE KİŞİLİĞİ

1.1. HAYATI

1.1.1. Ailesi

Horâsân'ın Nîşâbur şehri yakınındaki İsferyân kasabasında (873/1468) yılında doğan Ebû İshak 'İsâmuddîn İbrâhim b. Muhammed b. Arabşah el-İsferyânî, birçok 'âlim ve devlet adamı yetiştiren bir aileye mensuptur. Eş'arî kelâmcısı ve usul 'âlimi, Şâfiî mezhebine mensup olan Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-İsferyânî'nin (ö. 418 / 1027) neslinden gelmektedir.⁵⁴ Soyunda Timur (ö. 807/1405)'a başvezirlik yapanlar da vardır.⁵⁵ Babası İsferyân kadılığı yapmış büyük bir 'âlim, dedesi Arabşah da Adudüddin el-İcî (ö. 756/1355)'nin tarftarı olarak bilinir. el-İsferyânî, Abdurrahman el-Câmî (ö. 898/1492)'nin İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249)'in meşhur eseri *el-Kâfiye*'ye yazdığı *el-Fevâidu'd-Diyâiyye* şerhinin bazı haşiyelerinde anne tarafından dedesi olan 'İsâmuddîn Dâvûd el- Havâfi en-Nisâbüri'ye mensup olduğunu belirtmiştir.⁵⁶

⁵⁴ İbn Hidâyetillah, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, thk. Adil Nuvayhid, Dâru'l-Me'ârif u'l Cedîde, Beyrut m.1971, s. 135.

⁵⁵ İsmail Durmuş, "İsferyânî", *DİA*, TDV, İstanbul 2000, XXII, s. 516.

⁵⁶ Mevzet bint Hamed b.Salim el-Ka'bî, *İstidrâkâtu'l-İsâm fi'l-Atvel 'ale'l-belâğiyin*, el-'Âmu'l-Câmiyye, Suudi Arabistan h.133, s. 20.

1.1.2. Çocukluğu

Kaynaklarda el-İsferâyînî'nin, çocukluk dönemi hakkında detaylı bir bilgi yer almamaktadır. Sadece onun çocukluğunu İsferâyîn'de ilim tahsil ederek geçirdiği bilgisi bulunmaktadır.⁵⁷

1.1.3. Yaptığı Görevler

el-İsferâyînî, Timur'un oğlu Mirza Şahrüh (ö.811/1409)'un Herât'ta kurduğu Sultâniyye Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. Bir süre sonra aynı ilde bulunan Âdiliyye Medresesi'nde ders okutmaya devam etmişti. . 926 (1520) yılında Buhara'ya yerleştikten sonra da müderrislik görevini sürdürmüştür.⁵⁸ Kaynaklarda onun başka bir işle iştigal ettiğine dair herhangi bir bilgiye rastlamadık.

1.1.4. Vefatı

el-İsferâyînî ömrünün sonlarında Nakşibendi Şeyhi Hâce Ubeydullah Ahrâr (ö.893/1490)'ın kabrini ziyaret etmek için Buhara'dan Semerkand'a gitmiş, orada hastalanıp yirmiiki gün sonra 72 yaşında hakkın rahmetine kavuşmuştur. Allah diyerek son nefesini verdiği rivayet edilir. Cenaze Namazını kılmak için büyük bir kalabalık toplanmıştır. Semerkand'da Şeyh'i Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın kabrine yakın bir yerde defnedilmıştır.⁵⁹ Kaynakların el-İsferâyînî'nin son nefesini nasıl verdiğini ve cenaze namazında büyük bir kalabalığın oluştuğu şeklinde bilgi verilmesinin sebebi, muhtemelen onun kelâm ve felsefeyle uğraşmasından dolayı bazı çevrelerce onun dalâlette olduğu şeklindeki benzeri ifadelerdir. Zira o tür medih ifade eden cümlelerle onun hakkındaki olumsuz düşüncelerin kalkması hedeflenmiştir. el-İsferâyînî'nin vefat tarihi hakkında kaynaklarda farklı rivayetler zikredilmektedir. Yaygın ve tercih edilen görüşe göre 945/ 1538 yılında vefat etmiştir. 943/(1536), 944, 950,951 yıllarında

⁵⁷ Mahmud Hasan et-Tûnekî, **Mu'cemu'1-Musannifin**, Tabbâre, Beyrut 1344/1925, IV, s. 375-379; Durmuş, a.g.m, s. 516.

⁵⁸ et-Tûnekî, a.g.e., IV, s. 375-379.

⁵⁹ et-Tûnekî, a.g.e., IV, s. 375-379.

öldüğünü kaydedenler de vardır. Bazı kaynaklarda ise Anadolu'ya göç edip vefatına kadar burada ikamet ettiği de zikredilmiştir.⁶⁰

1.2. İLMÎ YÖNÜ

el-İsferâyînî'nin ilimle hemhal olan bir ailede yetişmesi ve sahip olduğu zeka ve üstün kabiliyetler ilmdeki şöhretinin en önemli sebeplerini oluşturmaktadır. Dil, belâgat, mantık, felsefe ve kelâm gibi aklî ilimlere ilgi duyan ve bu alanlarda büyük başarı sağlayan el-İsferâyînî eserlerine araştırmacı bir ruh yansıtmıştır.

el-İsferâyînî'nin değişik görüşleri değerlendirmesi, eleştirmesi ince ve karmaşık meseleleri çözmesinden dolayı kaynaklar onu imam, 'allâme, muhakkik, mudekkik, evhadu'l-muhakkîkin gibi sıfatlarla anmıştır.⁶¹ Medreselerde ders kitabı olarak okutulan birçok klasik metne yazdığı şerh ve hâşiyelerin ilgi görmesi onun üstün ilmî bir şahsiyete sahip olduğunun göstergesidir. Sahip olduğu geniş kültürünün eserlerine yansıdığı görülmektedir.

1.2.1. Tahsili

'İsâmuddin ilk tahsilini İsferâyîn'de yapmıştır. Onun ilk tahsilini hangi 'âlimlerin yanında yaptığı hakkında bir bilgiye rastlamadık. Bir ilim ailesine mensup olması özellikle babasının ünlü 'âlim oluşu, bizde onun esas öğrenimini babasının yanında yaptığı kanaatini uyandırmaktadır. el-İsferâyînî, İsferâyîn'de temel eğitimini tamamladığı sırada Herat'ta dönemin en meşhur 'âlim ve müderrisi Molla Câmî, Timurlu hükümdar Hüseyin Baykara'nın kendisi için yaptırdığı medresede Arap dili ve edebiyatı, hadis ve tefsir dersleri okutuyordu. 'İsâmuddin'nin kendini daha iyi geliştirmek için Herat'a gidip Molla Câmî'den kısa bir dönemde şer'î ve edebî ilimleri öğrenerek Herat'ta sultaniye medresesinde müderrislik yaptığını ve Molla Câmî vefat edinceye kadar da ondan istifade ettiğine dair bilgiler bulunmaktadır.⁶² 'İsâmuddin manevi yönden de Molla Câmî'nin tesirinde kalmış olmalı ki onunla münasebetleri çok iyi olan Nakşibendî şeyhlerinden Ubeydullah Ahrâr'a intisap etmiştir.

⁶⁰ et-Tûnekî, a.g.e., IV, 379; Durmuş, a.g.m., s. 516.

⁶¹ et-Tûnekî, a.g.e., IV, s. 377; Durmuş, a.g.m., s. 516.

⁶² el-Ka'bî, a.g.e., s. 19.

1.2.2. Âlimlerin Onun Hakkındaki Görüşleri

et-Tûnekî Mu'cemu'l-Musannifin adlı eserinde Muhammed b. Hâvendeşâh (ö.903/1497)'in *Ravdetu's-Safa* adlı kitabında 'Îsâmuddîn'i şöyle tanıttığını söylemektedir:

مولانا عصام الدين ابراهيم ولد عربشاه كان ابنا لبنت عصام الدين الخوافي وكان جيد
الطبع حاد الذهن حصل العلوم العقلية والحسية ومهر فيها وبرع وفاق على اقرانه بتلك الناحية
وكان فصيحاً بليغاً

يلازم الاشتغال والدروس يبين فيها الدقائق والحقائق واشتهر وطار صيته

“Arabşah’ın oğlu mevlana ‘Îsâmuddîn İbrahim’in annesi, ‘sâmuddîn Havâfi’nin kızıdır. ‘Îsâmuddîn iyi tabiatlı, keskin zekâlı birisiydi. Aklî ve hissî ilimleri tahsil edip sözkonusu ilimlerde ustalaşınca kendini medreseye kapatıp ilim öğretmekle meşgul olmuş. Kendini tamamen ilme veren el- İsferyâînî adı müdakkik ve mühakkik olarak çıkıp şöhreti Horasân bölgesinin dışına taşı.”

et-Tûnekî’nin kendisi de el-İsferyâînî’yi şu şekilde tanıtıyor:

الشيخ الشهير العلامة الفاضل ابو اسحاق عصام الدين ابراهيم بن محمد بن عربشاه
الاسفرائيني الهروي المعروف من كبار علماء خراسان وما وراء النهر له يد طولى في العلوم العربية
والمعارف الفلسفة

“Meşhur allame ve fazilet sahibi eş-Şeyh Ebu İshak ‘Îsâmuddin İbrahim b. Muhammed b. Arabşah el-İsferyâînî, Horâsân ve Mâverâünnehir bölgelerinin büyük

‘âlimlerinden biri olarak bilinmektedir. Arapça ilimlerinde ve Felsefede derin nüfuz ve bilgiye sahiptir.’⁶³

Muhammed b. Hâvendeşâh ve Tüneki’nin ‘Îsâmuddîn için mevlana, ‘allâme gibi ifadeleri kullanmaları onun hem batınî hem de zahirî ilimî birikime sahip olduğuna işaret etmektedir.

1.2.3. Ahlakî Özellikleri

‘Âlimler, el-Îsferâyînî’nin ahlakî kişiliği hakkında olumlu ifadeler kullanmışlardır. Nitekim müelliflerin hayatını konu alan eserlerde onun iyi tabiatlı biri olduğu ifade edilmektedir. Kadı Ebü’l-Me‘âlî el-Herevî’nin mantık ve felsefe ilimlerinin öğrenilmesi ve öğretilmesinin câiz olmadığı hatta mantık kitaplarıyla istinca yapmanın câiz olduğuna dair fetva verip melik Abdullah Han’ı, ‘Îsâmuddîn’i sürgün etmek için teşvik etmiştir. Bunun üzerine Melik Abdullah, ‘Îsâmuddin el-Îsferâyînî, yandaşları ve öğrencilerini bölgeden çıkarma kararını almıştır. Îsâmuddin el-Îsferâyînî ise melik’in baskısına boyun eymeyip sürgünü göze almış ve savunduğu düşüncelerinin arkasında durmuştur.⁶⁴ el-Îsferâyînî ayrıca halk tarafından takva ve vera‘ sahibi olarak bilinen Hâce Ubeydullah Ahrâr gibi zatlarla münasebetlerini iyi tutarak maneviyata da önem veren biri olarak da temayüz etmiştir.

1.2.4. Hocaları

el-Îsferâyînî’nin öğrenime küçük yaşta başladığına ve ilk tahsilini muhtemelen Îsferâyin kadılığını yapmış büyük ‘âlim olan babası Muhammed ve anne tarafından dedesi olan ‘Îsâmuddin el-Havâfî’nin yanında yaptığını daha önce işaret edilmişti. Ancak, başka hocalardan da ders almış ve Arap dili ile birlikte çeşitli islâmî ilimlerde öğrenim görmüştür. Bu sebeple, ders aldığı hocaları tespit etmeye çalıştık ancak kaynaklarda Molla Câmî’nin dışında başkalarından söz edilmemiştir.

⁶³ et-Tüneki, a.g.e., IV, s. 375-379.

⁶⁴ et-Tüneki, a.g.e., IV, s. 375-379.

⁶⁵ İbnu’l-‘Îmad, a.g.e., s. 291.

1.2.5. Öğrencileri

Hayatının önemli bir kısmını ders okutmak ve kitap yazmakla geçirdiği anlaşılan el-İsferâyîni'nin öğrencileri arasında es-Seyyid eş-Şerîf'in torunu Ebu'l-Feth eş-Şerîfi (ö.976/1568), oğlu Sadreddin İsmâil (ö.h.963) ile torunları Ali (ö.h.1007), Muhammed ve Ahmed zikredilmektedir. el-İsferâyîni'nin *el-Atval* adındaki kitabını tahkik eden Muhammed Hazzaz, el-İsferâyîni'nin yetiştirdiği öğrenci sayısının az oluşunu, vaktinin çoğunu yazmaya ayırmasına ve sürekli yer değiştirmesine bağlamıştır.⁶⁶

1.3. ESERLERİ

İslâmî ilimlerin çeşitli dallarında kendisinden önce yazılmış, daha ziyade ders kitabı olarak kullanılan pek çok kitaba, özellikle talebelerinin bunlardan istifadesini kolaylaştırmak amacıyla şerh ve haşiyeler yazan el-İsferâyîni'nin eserlerini şu şekilde gruplandırmak mümkündür.

1.3.1. Dil ve Belâgat ile İlgili Eserler

1.3.1.1. el-Atvel

Hatîb el-Kazvîni'nin *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eseri üzerine yazılan bir şerhtir. el-İsferâyîni şerhin girişinde bu eserin adını zikretmemektedir. Bundan dolayı eser *el-Atvel*, *Hâşiye 'ale'l-Mutavval* vb. isimlerle adlandırılmıştır. Ancak eseri tahkik eden Muhammed el-Hazzaz *el-Atvel 'ala Telhîsi'l-Miftâh* adını tercih etmiştir. Buna karşılık Salih el 'alevî esere sadece *el-Atvel* adını vermeyi daha uygun görmüştür.⁶⁷ Muhtemelen bu kitap et-Teftâzânî'nin *el-Mutavval*'ine nisbetle daha geniş olacak ki *el-Atvel* (en geniş şerh) adıyla anılmıştır. Eserde et-Teftâzânî'ye sıkça eleştiriler yöneltilmıştır.⁶⁸ *el-Atvel*, *et-Telhîs*'e bir şerh mahiyetinde olması sebebiyle el-İsferâyîni, el-Atvel'in ana çerçevesini oluştururken el-Hatîb el-Kazvîni'nin *et-Telhîs* adlı eserinin tertibini esas

⁶⁶ el-Ka'бі, a.g.e., s. 21; Durmuş, a.g.m., s. 516.

⁶⁷ el-Ka'бі, a.g.e., s. 25.

⁶⁸ Durmuş, a.g.m., s. 516.

almıştır.⁶⁹ Birçok yazma nüshaları bulunan *el-Atvel*'in Türkiye kütüphanelerinde de yazma nüshaları çoktur. Bu kitabın baskıları da mevcuttur.⁷⁰Eser

الحمد لله على كل حال كما يستوعب مزای الافضال ويستجلب خواص الاقبال

ويتسبب بالافتتاح به ختم كل امر ذي بال

“Lütufları herkesi kapsaması, önde gelenlerin katılımını sağlaması ve kıymetli olan her şeyin mührünün açılmasına vesile olması gibi nimetler sebebiyle Allah’a hamd olsun” sözleri ile başlayıp

وليكن هذا آخر ما القيناه اليك من البدايع من افضال الصانع من الصنایع ولو تأملت

فيها وجدت سوى ما برزت به دقائق من الودایع.

“Bu, - sani’in fazl ve minnetiyle bize hibe ettiği - size aktardığımız eşsiz bilgilerin sonu olsun. Eğer bunları dikkatle incelersen açıkladığımız nüktelerin dışında başka şeyleri de bulacaksınız,” ibaresiyle son bulmuştur.

1.3.1.2. Hâşiye‘alâ Muhtasari’l- Me‘ânî

el-Hatîb el-Kazvînî’nin belâgata dair *Telhîsu’l-Miftâh*’ına Teftâzânî tarafından yazılan *Muhtasaru’l- me‘ânî*’nin haşiyesidir.⁷¹

1.3.1.3. Hâşiye‘alâ Hâşiyeti’s-Semerkandî ‘al Şerhi’l-Mutavvel

Kazvînî’nin *Telhîsu’l-Miftâh*’ına Teftâzânî’nin yazdığı şerhin Ebû’l-Kâsım es-Semerkandî tarafından yazılan hâşiyesine yazdığı hâşiyedir. Hem bu hâşiyenin hem de

⁶⁹ el-Ka‘bî, a.g.e., s. 26.

⁷⁰ Örneğin Süleymaniye Kütüphanesi, ‘Âtîf Efendî 002345 numaralı bölümde bulunan eser 390 varaktan müteşekkildir. Söz konusu eser el-Matbaatu’l-‘Âmire’de h.1283’te defalarca masılmıştır. el-Atvel eseri son dönemde Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye basım evince h. 1422 de iki cilt şeklinde basılmıştır.

⁷¹ Carl Brockelmann, GAL (Geschichte der arabischen Litteratur) Supplementband, Netherland 1949, s. 518.

onun üzerine Sadreddin zâde Muhammed Sâdır b.Feyzullah'ın kaleme aldığı Ta'likat'ın yazma nushaları mevcuttur.⁷²

1.3.1.4. Şerhu'l- 'Îsâm li'l-Ferîde

Ebu'l-Kasım el-Leysî es-Semerkindî'nin *el-Ferîde* adlı eserin şerhidir. Eserin muhtevası ile ilgili bilgi *Şerhu'l- 'Îsâm Li'l-Ferîde*'nin incelendiği bölümde verilecektir. Bu şerh üzerine, başta şârihin torunu Ali b.İsmail Sadreddin olmak üzere birçok kişi tarafından haşiye yazılmıştır.⁷³

1.3.1.5.Şerhu'r-Risâleti'l-Vad'iyeye li'l-Îcî

Bu eser Adudüddin el-Îcî'nin vad' ilmîne dair *Risâleti'l-Vad'iyeye* adlı eseri üzerine yazılmış bir şerhtir. el-Îsferâyînî, " 'Îsâm 'âle'l-Vad'iyeye adıyla da anılan eserini

نسئلك فائدة تملأ مائدة تنزلها من السماء.....

“ Sizden gökyüzünden indireceğin sofrayı dolduracak bir faideyi talep ediyoruz,” sözleriyle başlatmış

فهذا التنبيه بمنزلة الدليل على التنبيه السابق الخ

“ Bu uyarı geçmiş uyarının nedeni mesabesindedir,”ibaresiyle bitirmiştir. Söz konusu şerhin birçok baskısı yapılmıştır. es-Seyyid Muhammed el-Kefevî bu şerh üzerine *Haşiyetu'l-Kefevî 'ala Risâleti'l-Vad'iyeye* adlı bir haşiye yazmıştır.

1.3.1.6. Hâşiyetu'l-'Îsâm'ale'l-Câmî

Abdurrahmân el-Câmî'nin İbnü'l-Hacib'in nahve dair *el-Kâfiye* adlı eseri üzerine yazdığı *el-Fevâidü'd-Diyaiyye* adlı şerhine haşiyedir. el-Îsferâyînî haşiyede hocası el-Câmî ile *el-Fevâidü'd-Diyaiyye*'ye haşiye yazan Abdülgafur-ı Lârî'ye sık sık eleştiriler

⁷² Brockelmann, a.g.e., s. 517.

⁷³ Durmuş, a.g.m., s. 516.

yönelmiştir. Medreselerde büyük ilgi görmüş olan haşiyenin birçok baskısı yapılmıştır. *Hâşiyetu'l-İsâm* üzerine de birçok haşiye yazılmıştır.⁷⁴

1.3.1.7. Şerhu'1-Kâfiye fi'n-Nahv

‘İsâmuddin, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye* üzerine yazdığı haşiyenin yanı sıra bunun metni olan İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eseri üzerine de bir şerh yazmıştır. Bu eser ‘İsâm’ın önemli eserlerinden bir tanesidir. Şark medrese öğrencileri arasında ilgi görmüştür. Şerhin Türkiye kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Eser aynı zamanda matbu’dur. el-İsferâyînî, bu şerhinde eserin diğer şârihi Râdi el-Esterâbâdî’ye muâraza yapmayı amaçlamıştır. Bu şerh üzerine farklı haşiyeler de yazılmıştır.⁷⁵ Eser

الحمد لله على ما الهمني كن عصاميا لا عظاميا.....

“ Bana “Kendini yetiştirip seçkin olan biri ol, soyunla ön plana çıkma” sözünü ilham eden Allah’a hamd olsun,” sözleriyle başlayıp

وحققني الفوز بهذا المرام ، تمت الكتاب بعون الله الكرام....

“ Bu maksadın başarmasını bana nasip etti. Kerem sahibi Allah’ın yardımıyla kitap son buldu,” ifadeleriyle son bulur.

1.3.2. Kelâm, Mantık, Münaâzara İle İlgili Eserler

1.3.2.1. Hâşiyetu'l-‘İsâm 'ala Şerhi's-Sa'd 'alâ ‘Akâ'idi'n-Nesefiyye

Sa'deddin et-Teftâzânî'nin Şerhu'l-'Akâ'id adıyla yazdığı şerhe haşiyedir. Eserin mahtut ve matbu‘ nushaları mevcuttur. Eser

⁷⁴ Brockelmann, a.g.e., s. 531.

⁷⁵ Carl Brockelmann, **GAL (Geschichte der arabischen Litteratur)**, Leiden 1938, I, s. 369; Supplementand, I, s. 531. Not: Hasan Efendi adında bir Osmanlı ‘âliminin Hâşiye ‘ala Şerhi ‘İsâmuddin el-İsferâyînî ‘ale'l-Kâfiye adlı bir hâşiyesi vardır. Süleymaniye Kütüphanesi Kâsidecîzâde bölümü 000595 numarada kayıtlı eser.

الحمد لله الذي دعانا الى دار السلام باوضح سبيل هو دين الاسلام

“Bizi, en açık yol ve yötem olan İslam dini ile barış yurduna davet eden Allah’a hamd olsun,” ile başlayıp

نحمدك يا من وفقنا لاتمام هذه الفوائد

“ Sana hamederiz ey bizi şu faideli bigilerin tamamlamasına muvaffak kılan zat,” ile son bulmuştur.⁷⁶

1.3.2.2. Hâşiyetu'l-‘İsâm 'ala Şerhi'l-Kutub 'ale'ş-Şemsiyye fi'l-Mantık

Necmeddin Ali b. ömer el-Katibî'nin risalesine Kutbüddin er-Râzî'nin yazdığı *Tahrirü'l-kava'idi'l-mantikiyye fi şerhi'ş-Şemsiyye* adlı şerhin haşiyesidir (İstanbul 1 266). Eserin et-Tasavvurat (İstanbul 1 289) ve et-Tasdikât (İstanbul 1 259) adlı bölümleri ayrıca basılmıştır.⁷⁷

1.3.3. Tefsir, Tasavvuf, Şemâil İle İlgili Eserler

1.3.3.1. Hâşiye 'ala Tefsiri'l-Beydâvi Hâşiye'ala Envâri't-Tenzîl

el-İsferâyînî'nin bu eseri, Beydâvî tefsirinin baştan A‘râf sûresinin sonuna kadar olan kısmı ile ‘Amme sûresinin tamamına yazılan bir haşiyedir. Eser Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf edilmıştır. Haşiyenin bir nüshası Maraş il Kütuphanesinde 000187 numara ile mevcuttur. Ayrıca söz konusu eserin 375 nolu mahtut bir nüshası, Kuveyt’in el-Meclisu'l-vatanî es-sekâfiyye ve'l-Fünun ve'l-âdâb kısmu't-Turasu'l-‘Arabiyye adlı müessesesinde mevcuttur. Eser

الحمد لله الذي عم بأرداف إرشاد القرآن على كل انسان

⁷⁶ Durmuş, a.g.m., s. 517.

⁷⁷ Durmuş, a.g.m., s. 517.

“ Kurân-ı Kerîm’in irşadının sonucu olan rahmetini bütün insanlara kapsamasını sağlayan zata hamd olsun,” ibaresiyle başlamakta,

الحمد لله الذي وفقنا لشرح هذا التفسير

“ Bizi, bu tefsir kitabını şerhrtmeye muvaffak kılan Allah’a hamd olsun,” ibaresiyle de bitmektedir.⁷⁸

1.3.3.2. Şerhu'ş-Şemâ'il

Hz. Peygamber’in fizikî ve ahlâkî özelliklerini ifade eden Ebu ‘İsa et-Tirmizî’nin eş-Şemâilu'l-Muhammediyye adlı eserinin şerhidir. et-Tunekî, Munavî’nin eseri medheden şu ibaresini zikretmektedir:

من تصدى لشرحها أوجد المحققين مولانا العصام الاسفرايني فاتي بما لم يسبق اليه من

كشفت النقاب عن اسرارها.

“Muhakkîkînlerin yeganesi olan Mevlana el-‘İsâm el-İsferâyînî bu eseri şerhedenlerden biridir. O, eserin kendisinden önce kimsenin değinmediği sırlarını açıklamıştır.” Eser:

الحمد لله الذي فضل المصطفى باكرم الشمائل

“ Mustafa’nın en kıymetli tutum ve davranışları sebebiyle onu mahluklarına üstün kılmasını sağlayan Allah’a hamd olsun,” ile başlamaktadır.⁷⁹

1.3.3.3. Şerhu'l-Evrâd

Nakşibendî tarikatının evrâdına dair bir eserdir.⁸⁰

⁷⁸ et-Tunekî, a.g.e., s. 376.

⁷⁹et-Tunekî, a.g.e., s. 376-377.

⁸⁰ Durmuş, a.g.m., s. 517.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERHU'L-'İSÂM Lİ'L-FERÎDE VE TAHLİLİ

2.1. ESERE GENEL BİR BAKIŞ

Edebi bir eserde iki temel unsur vardır: Bunlar muhteva ve biçimdir. Bunlardan biri zayıf olursa eserin kıymeti azalır. İbn Haldun (ö. 808/1406), Mukaddime adlı eserinde biçimi “lafız” kelimesiyle karşılamış ve söz sanatından asıl maksadın anlamlar değil lafızlar olduğunu açıklamıştır. Diğer bir ifadeyle lafızların asıl, manaların onlara tabi olduğunu ifade ederek biçimin muhtevadan daha önemli olduğunu belirtmiştir.⁸¹

Edebi eserleri değerlendirenler biçimin önemini dikkate alarak onların biçim özelliğini ihmal etmemişler. Biz de burada kısaca eserin biçiminden söz etmeyi uygun gördük.

Şerhu'l-'İsâm Li'l-Ferîde'nin biri Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesinde Arşiv no: 22 sel 6090/2, ikisi Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesinde Arşiv no: 43 Va 678 ve Arşiv no: 43 Va 2643, birisi de limizde olmak üzere dört nüshasını tespit edebildik. Elimizdeki nüsha *Şerhu'l-'İsâm Li'l-Ferîde* ile *Hâşiyetu'z-Zibârî* adlı haşiyesinden oluşmaktadır. Bu nüshada önce şerh sonra haşiye gelmektedir. *Şerhu'l-'İsâm Li'l-Ferîde* ve haşiyensinin kenarlarında ta'likler bulunmaktadır. Bu nüshada sayfa numarası bulunmayıp onun yerine sayfanın sağ alt

⁸¹ Özgür Kıyçak ve Orhan Kaplan, “Divân Şiirinin Leylâ ve Mecnûn'u: Lafız ve Manâ”, **International Journal of Language Academy**, 2014, <http://www.ijla.net/> (12.08.2015), s. 78.

köşesinde daha sonraki sayfanın birinci satırının ilk kelimesi yazılmıştır. *Şerhu'l- 'İsâm li'l-Ferîde*'nin sayfaları on beş satırdan oluşurken buna mukabil *Hâşiyetu'z-Zibârî*'nin sayfaları yirmi bir satırdan oluşmaktadır.

Konumuz olan bu şerh'in bir de matbu' nüshaları mevcuttur. Matbu' nüshalar arasında söz konusu şerhle *Hâşiyetu's-Sabbân* adlı haşiyesinin birlikte basıldığı nüsha çok yaygındır. Biz de araştırmamız esnasında eserin bu baskısını esas aldık. Elimizdeki baskı, Dâru Nûru's-Sabah yayınlarının 2012 baskısı olup 240 sayfadan oluşmaktadır. Eserin bu baskısı sırasıyla metin yazarı, şerh yazarı ve haşiyeye yazarının biyografileriyle başlamaktadır. Daha sonra *el-Ferîde* metnine harekeli olarak yer verilmektedir. Ondan sonra metin ile şerh içiçe olacak şekilde üst kısımda yer almış, haşiyeye ise metin ve şerhin altında aralarına bir çizgi konulmak suretiyle yer verilmıştır.

el-İsferâyînî, eserini kendisine verdiği nimetlere karşılık olarak Allah (c.c)'ı övmekle başlayıp sonlandırdığı görülmektedir. Örneğin eserine giriş yaparken kullandığı cümleler şöyledir:

يقول العبد المفتقر الى الطاف ربه الخفية عصام الدين بن محمد حفهما الله بمغفرته

الجلية ان احسن ما تزداد به النعم الوفية وتدفع به البلية في البكرة والعشية (الحمد لواهب العطية)

“Rabbinin manevi lütuflarına muhtaç olan kulu İsmüddin b. Muhammed diyor ki: (الحمد لواهب العطية) sözü nimetlerin çoğalmasını sağlayan ve sabah-akşam belaları defeden şeylerin en güzelidir.”⁸²

el-İsferâyînî aşağıdaki cümlelerle kitabına son vermektedir.

⁸² el-İsferâyînî, a.g.e., s. 15.

والحمد لله على تمام الاصبح بعد الظلام المحوج الى المصباح ونرجو الانتظام به في

سلك دعاء الطلبة الصلاح في الصباح والروح

“Yol göstericinin olmasını zorunlu kılan karanlığın ardından, eserin bitmesine bizi muvaffak eden Allah’a hamd olsun. Allah’tan ümidimiz bizi, salih talebelerin sabah- akşam yaptıkları dualarına mazhar olanların grubuna dahil etmesidir.”⁸³

2.1.2. Yazılış Amacı

Çoğu klasik eserlerde eserin adını, yazılış amacını ifade eden dibace denilen bir giriş kısmı bulunmaktadır. *Şerhu’l-‘İsâm Li’l- Ferîde*’nin başına eserin te’lif sebebi hakkında herhangi bir bilginin olmadığını gördük. Ancak eserin bitiş cümlelerinden talebelerin istifadesine yönelik bir eser yazıldığını anlıyoruz.

والحمد لله على تمام الاصبح بعد الظلام المحوج الى المصباح ونرجو الانتظام به في سلك

دعاء الطلبة الصلاح في الصباح والروح

“Yol göstericinin olmasını zorunlu kılan karanlığın ardından eserin bitmesine bizi muvaffak eden Allah’a hamd olsun. Allah’tan ümidimiz bizi, sabah akşam salih talebelerin duasına mazhar olanların grubuna dâhil etmesidir.”⁸⁴

2.1.3. Muhtevası

Bir eseri tahlil etmek, eserdeki düşünce ve duyguları kavramaya çalışmak ve müellifin düşünce ve duygularını dilin sunduğu imkânlar yoluyla keşfetmek demektir. O halde edebî tahlil yapan kişi eserin içeriğinin nasıl ifade edildiğiyle ilgilendiği gibi muhtevasıyla da ilgilenir.⁸⁵ Biz de eserin muhtevasını açıklamayı zarûri gördük. *Şerhu’l-‘İsâm li’l-Ferîde*, şerh türü bir eser olması itibariyle içeriği, metni konumundaki el-

⁸³ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 232.

⁸⁴ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 232.

⁸⁵ Rıza Filizok, Edebî Analiz Nedir, www.ege-edebiyat/docs/454.pdf (30.06.2015), s. 1.

Ferîde'nin içeriğiyle aynı sayılır. Dolayısıyla çalışma konumuz olan eser tıpkı *el-Ferîde* gibi 'ıkd (gerdanlık) denilen üç bölümden her 'ıkd de ferîde olarak adlandırılan alt başlıklardan oluşmaktadır.

Birinci 'ıkd

Bu 'ıkd altı ferîdeden oluşmaktadır. es-Semerkandî, burada mecâz ve çeşitleri olan mecâz-ı müfred, mecâz-ı mürsel, isti'âre çeşitleri ve mecâz-ı mürekkepten bahsetmektedir.

Birinci ferîdede; Mecâz-ı müfredin alakası itibariyle mecâz-ı müfredin taksiminden söz edilmîştir. el-İsferâyînî, burada mecâz-ı müfredin tanımını biraz daha açmış, tanımlananın efradından olmayan galat, kinaye vb. kavramları tanımın kapsamından çıkararak kayıtları açıklamıştır.⁸⁶

İkinci ferîdede; müste'ârı itibariyle isti'ârenin taksiminden bahsedilmektedir. el-İsferâyînî, bu bölümde ise İsti'âre-i asliye meselesinde es-Semerkandînin kendi ibaresini tefsir etmesinin altında yatan nedene işaret etmek için ism-i cinsin farklı ıstıhlara göre tekabül ettiği manaları açıklamıştır. el-İsferâyînî fiildeki isti'âreden bahsederken es-Seyyid eş-Şerîf ve el-Îcî (ö.756/1355)'nin bu konudaki görüşlerini birbiriyle mukayese etmektedir. el-İsferâyînî, burada musannifin hâşiyelerinden istifâde ederek belâgat 'âlimlerinin mecâz-ı mürseli isti'âreye kıyasla aslî ve tebe'î diye taksim etmediklerini ama sözlerinden söz konusu taksim anlaşıldığını ifade etmektedir.⁸⁷

Üçüncü ferîdede; es-Sekkâkî'nin müste'ârın lehûyu muhakkak ve vehmî olması itibariyle iki kısma ayırdığına dair bilgi verilmektedir. el-İsferâyînî, es-Sekkâkî'nin mezhebini tekellüfe sebep olmakla eleştirmektedir.⁸⁸

Dördüncü ferîdede; mülayimi itibariyle isti'ârenin taksiminden söz edilmektedir. el-İsferâyînî isti'ârenin karinesini de mülayimlerden saymıştır.⁸⁹

⁸⁶ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 51.

⁸⁷ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 76.

⁸⁸ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 127.

⁸⁹ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 131.

Beşinci ferîdede; terşîhin isti‘âreye tabi‘ olarak hakiki anlamda olmasının câiz olduğu ifade edilmektedir. Terşîh ile sadece isti‘ârenin anlamının pekiştirilmesi kastedilmektedir. Ayrıca terşîh lafzı müste‘ârun lehunun mülaimi için müste‘ârun minhunun mülaiminden isti‘âre edilmiş olarak alınmasının da caiz olduğu,⁹⁰ şeklinde bir görüş belirtilmiştir. el-İsferâyînî de burada terşîh olan kelimenin, müste‘ârun lehu için isti‘âre edilmîş bir lafız olabileceği gibi mecâz-ı mürsel de olabileceğini söylemektedir.⁹¹

Altıncı ve son ferîdede; ise mecâz-ı mürekkebdan bahsediyor. el-İsferâyînî, bu ferîdede et-Teftâzânî’nin bu konuda belâgat ‘âlimlerine yönelik itirazına cevap vermiştir.⁹²

İkinci ‘İkd

Bu ‘ikd isti‘âre-i mekniyyenin mahiyyeti hakkındadır.

Birinci ferîdede; İsti‘âre-i mekniyye hakkında selefin görüşü açıklanmaktadır. Selefe göre isti‘âre-i mekniyyede müste‘âr lafız; müşebbeh için kullanılan ve kendisine bir vasfının zikredilmesiyle işaret edilen müşebbeh bihin lafzıdır. Burada el-İsferâyînî, selefin mezhebini tercih eden nedenlere değinmiştir.⁹³

İkinci ferîdede; ise isti‘âre-i mekniyye hakkında es-Sekkâkî’nin görüşü zikredilmektedir. es-Sekkâkî’nin bu konudaki sözü, isti‘âre-i mekniyye’de müste‘âr lafzın, müşebbeh bihin aynısı olduğu iddiasıyla müşebbeh bih yerine kullanılan müşebbeh lafız olduğunu hissettiriyor. el-İsferâyînî bu ferîdede es-Sekkâkî’ye yapılan itiraza isti‘âre hakkında farsça yazdığı eserinde cevap verdiğini belirtmektedir.⁹⁴

Üçüncü ferîdede; isti‘âre-i mekniyye hakkında el-Kazvînî’nin görüşü aktarılmaktadır. el-Kazvînî, isti‘âre-i mekniyyede müste‘âr lafzın aslında teşbîh-i

⁹⁰ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 142.

⁹¹ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 147.

⁹² el-İsferâyînî, a.g.e., s. 149.

⁹³ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 187.

⁹⁴ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 193.

muzmar olduğunu söylemiştir. el-İsferâyînî, burada isti'âre-i mekniyyenin teşbîh-i mablûbun furu'undan olduğu şeklinde kendine has bir görüş zikrediyor.⁹⁵

Dördüncü Ferîdede; es-Semerkindî, isti'âre-i mekniyye hakkında kendi görüşünü şu şekilde izah etmektedir: “İsti'âre-i mekniyyede müşebbehin isti'âre-i musarrahada olduğu gibi müşebbehun bihin lafzıyla zikredilmediği konusunda hiçbir şüphe yoktur. Tartışma ancak müşebbehin kendisi için konulmuş lafız ile zikredilmesinin vacip olup olmadığı hakkındadır. el-İsferâyînî, bu Ferîdede musannifin ibaresini tenkid etmektedir.⁹⁶

Üçüncü İkd

Bu'ıkd isti'âre-i mekniyyenin karinesi ve müşebbeh bihin mülâyiminin mahiyeti hakkında olup beş ferîdeden oluşmaktadır.

Birinci ferîdede; selef ve el-Kazvînî'nin bu konudaki görüşü “müşebbeh bihin hususiyetlerinden olup müşebbehe nisbet edilen şey hakîkî anlamında kullanılmıştır. Buradaki mecâz nisbettedir. Bunu da isti'âre-i tahyîlîyye olarak adlandırmışlardır. Burada isti'âre-i mekniyyenin isti'âre-i tahyîlîyyeden ayrılmayacağına da hükmetmişlerdir.” şeklinde izah edilmektedir. el-İsferâyînî musannifin burada zikrettiği tarifi ağıyarına mani olmamakla tenkid etmektedir.⁹⁷

İkinci ferîdede; ez-Zemahşerî'nin “müşebbehe isnat edilen müşebbehun bihin mülâyiminin müşebbehin mülâyimine isti'âre-i tahkîkiyye⁹⁸ yoluyla müste'âr olabileceği câizdir, ” şeklindeki görüşüne yer verilmiştir. el-İsferâyînî, et-Taftâzânî'nin bu meseleye katkısına yer vermiş ve ona itirazda bulunmuştur.⁹⁹

Üçüncü Ferîdede; es-Sekkâkî'nin Görüşüne yer verilmiştir. es-Sekkâkî, müşebbehun bihin hususiyetlerinden olup müşebbeh için ispat edilen şeyin hakîkî manasına benzeyen hayalî bir şey için kullanılmasının caiz olduğunu söylemiş ve onu

⁹⁵ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 200.

⁹⁶ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 205.

⁹⁷ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 212.

⁹⁸ Burda tahkîkiyyeden kasıd tahyilyyenin mukabili olmayıp tasrihiyye isti'âresidir. bk. es-Sabbân, s. 215.

⁹⁹ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 215.

isti'âre-i tahyîliyye olarak isimlendirmiştir. es-Semerkandî, es-Sekkâkî'nin görüşünü zorlama olarak nitelendirmiştir. el-İsferâyînî ise es-Semerkandî'nin görüşünü temellendirmeye çalışmıştır.¹⁰⁰

Dördüncü ferîdede; isti'âre-ı mekniyyenin karinesi üzerinde durulmuştur. el-İsferâyînî burada musannifin bu konudaki tespitine itiraz etmiştir.¹⁰¹

Beşinci ferîdede; isti'âre mekniyyenin karinesi üzerine ziyade olarak zikredilen şeyin mahiyeti hakkında bilgi verilmıştır. el-İsferâyînî, musannifin ibaresinin açık ve anlaşılır bir üslupla yazılmadığını ima etmiştir.¹⁰²

2.2. DETAYLI BİR BAKIŞ

2.2.1. Şerhu'l-'İsâm li'l-Ferîde'nin Kaynakları

'İsâmuddîn el-İsferâyînî eserin ilgili kısımlarında görüşlerine destek bulmak, inandırıcılığını güçlendirmek için çeşitli ilimlerden istifade etmiştir. Eserin muhtevası gereği, bu ilimlerin başında belâgat ilimi gelmektedir. Belâgat dışında el-İsferâyînî nahiv, sarf, lugat, mantık, munazara, vad' vb. ilimlerden de yararlanmıştı. Biz burada el-İsferâyînî'nin bu ilimlerden ne kadar istifade ettiğini sırası ile anlatmaya çalışacağız.

2.2.1.1. Belâgatle İlgili Kaynaklar

el-İsferâyînî; selef, ez-Zemahşeri, es-Sekkâkî, Hatîb el-Kazvînî, Adududdin el-Îcî, et-Teftâzânî ve es- Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî gibi 'âlimlerin eserlerinden *Şerhu'l-'İsâm li'l-Ferîde*'de istifade etmiştir. el-İsferâyînî, eseri şerh ederken bazen söz konusu 'âlimlerin ibarelerinden farklı ihtimallerin ortaya çıkabileceğini belirtir. Bazen de 'âlimlerin görüşleri arasında muhakeme yapıp kimin haklı olduğunu belirtmek için çeşitli tahlillerde bulunur. Aşağıda el-İsferâyînî'nin belâgat kaynaklarından istifade etme durumunu belâgat 'âlimlerinin görüşlerini ayrı ayrı zikrederek açıklamaya çalışmaktayız.

¹⁰⁰ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 219.

¹⁰¹ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 221.

¹⁰² el-İsferâyînî, a.g.e., s. 227.

2.2.1.1.1. ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)

Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm vb.ilimlerde geniş bilgiye sahip olan ez-Zemahşerî özellikle Arap dili ve edebiyatı konusunda otorite kabul edilmîş bir şahsiyettir. el-İsferâyînî belâgat konularını tartışırken az da olsa bu ‘âlimin görüşlerinden de istifade etmiştir. Mesela, es-Semerkandî, isti‘âre-i mekniyyenin karinesi ile ilgili ez-Zemahşerî'nin görüşünü;

جوز صاحب الكشاف كونه استعارة تحقيقية في بعض المواد لملائم المشبه

“el-Keşşâf’ın müellifi, onun (müşebbehun bihin hususiyetlerinden olup müşebbeh için ispat edilen şeyin), bazı durumlarda müşebbehin münâsip vasfı için isti‘âre-i tahkîkiye olabileceğini câiz görmüştür.” şeklinde açıklamıştır. el-İsferâyînî ise, ez-Zemahşerî'nin el-Keşşâf’taki

من حيث تسميتهم العهد بالحبل على سبيل الاستعارة لما فيه من اثبات الوصلة بين

المتعاهدين

“(Nakdın ahdın ibtali için kullanılması) isti‘âre yoluyla عهد’ın حبل kelimesiyle adlandırmalarından dolayıdır. Çünkü ahıdda taraflar arasında buluşma mevcuttur,” ibaresini,¹⁰³ es-Semerkandî'nin ez-Zemahşerî'ye nisbet ettiği görüşe dayanak göstermek için zikretmiştir. Bu arada el-İsferâyînî, ez-Zemahşerî'nin söz konusu ibaresinden yola çıkarak onun bu konudaki görüşünü ortaya koyan kişinin, es-Semerkandî'den önce et-Teftâzânî olduğuna işaret etmek için, et-Teftâzânî'nin konuyla ilgili şu ibaresini zikretmiştir:

¹⁰³ ez-Zemahşerî, el-Keşşâf ‘an hakâiki ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûh’t-te’vîl, Dâru’l-Fikr, Lübnân, 2002 s. 68.

قد استفدنا منه أن قرينة الاستعارة بالكناية لا يجب ان يكون استعارة تخيلية بل قد

تكون تحقيقية كاستعارة النقض لابطال العهد

“ez-Zamahşeri'nin ibaresinden “ isti'âre-1 mekniyyenin karinesinin daima isti'âre-1 tahyîlîyye olarak gelmesi zorunlu değildir. ابطال العهد kelimesinin نقض manası için ist'imal edildiği gibi tahkikiyye isti'âresi olarak da gelebildiği şekilde bir bilgiyi istifade ettik.”¹⁰⁴ et-Teftâzânî'nin yorumuna binaen ez-Zamahşeri'ye göre isti'âre-1 mekniyye'nin karinesi, sadece “müşebbehun bihin mülayimi için vad'edilen lafızla müşebbehin mülayiminin ifade edilmesidir,” şeklinde olacaktır. Oysa tahyîl (karine), hakîkî nakdın ahde isnad edilmesiyle de olur. ez-Zamahşerî'nin ikinci ihtimale değimemesi “mümkün olduğu müddetçe ikinci ihtimal dikatte alınmayacak” şeklinde bir sonucu doğurur. Söz konusu karinenin birinci ihtimale göre belirlenmesinin, belâgat ehli 'âlimlerce uzak bir ihtimal olduğunu düşünen el-İsferâyînî, ez-Zamahşeri'nin ibaresini cumhurun görüşüne ters düşmeyecek şekilde te'vil etmeye çalışmıştır:

فنقول : يَحْتَمَلُ انْ يَكُونَ مَرَادُ صَاحِبِ الْكِشَافِ اَنْ النِّقْضَ بَعْدَ اثْبَاتِهِ لِلْعَهْدِ كِنَايَةً عَنِ

ابطاله كما ان نشبت محالب المنية كناية عن الموت

"el-Keşşâf'ın sahibinin bu ibaresinden maksadı, tıpkı ölümden kinaye olarak “ölümün pençeleri onu yakladı” ifadesinde olduğu gibi ahdin isbatından sonra nakzinin de ahdin ibtali için kinaye olduğunu anlatmak olabilir.”¹⁰⁵

¹⁰⁴ Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî, **Mutavvel 'ale't-Telhîs**, Ahmed Kâmil, İstanbul h.1330, s. 383.

¹⁰⁵ İsâmuddin el-İsfrâyînî, **Şerhu's-Semerkandiyye li'l-'İsâm**, (Hâşiyetu's-Sabbân 'ala şerhi's-Semerkandiyye li'l-'İsâm fi 'ilmi'l-Beyân ile birlikte), Dâru Nuri 's-Sabah, Lübnan 2012, s. 218.

2.2.1.1.2. es-Sekkâkî (ö. 626/1229)

es-Sekkâkî, daha önce edebî zevke ve duyguya dayalı bir sanat olarak kabul edilen belagâta, ilk defa, kelâm, felsefe ve mantığın akılcı yöntemini ve bilimsel üslubu uygulayarak onu ilmî birdisiplin haline getiren, diğer bir ifadeyle belâgat ilmîne mantikî tanım ve taksimlerin egemen olduğu bir ilim özelliği kazandıran biri olarak bilindiği için ondan sonraki belagât ‘âlimleri onun görüşünü dikkate almışlar.¹⁰⁶ el-İsferâyînî, çalışma konumuz olan eserinde böyle bir ‘âlimin görüşlerine başvurmayı önemli görmüştür.

Örnek:

es-Semerkindî bir haşiyesinde es-Sekkâkî'nin

ومن امثلة المجاز المرسل قوله تعالى فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله استعملت قرأت

مكان أردت القراءة لكون القراءة مسببة عن ارادتها استعمالا مجازيا

şeklindeki ibaresinde geçen

استعملت قرأت مكان أردت القراءة لكون القراءة مسببة عن ارادتها استعمالا مجازيا

Cümlesini استعمل المشتق بتبعية المصدر olarak açıklamıştır. es-Semerkindî es-Sekkâkî'nin yukarıdaki ibaresini bu şekilde tefsir etmesiyle es-Sekkâkî'ye göre isti'areye kıyas edilerek mecâz-ı mürselin de asliyye ve tebe'iyeye olarak iki kısma ayrılacağına işaret etmektedir. es-Semerkindî, mecâz-ı mürselin asliyye ve tebe'iyeye olarak gelme ihtimalini es-Sekkâkî'nin لكون القراءة مسببة عن ارادتها şeklindeki ibaresine dayandırmaktadır. Bu ibareye göre, mecâz-ı mürsel sanatı önce masdarda sonra da fiilde meydana gelmektedir. el-İsferâyînî, isti'âre-ı asliyye ve tebe'iyeye konusunu işlerken es-Semerkindî'nin söz konusu haşiyesini zikredip onun açıklamasına şöyle bir itiraz yöneltmiştir:

¹⁰⁶ İsmail Durmuş, "Sekkâkî", **DİA**, TDV, İstanbul 2009, XXXVI, s. 233.

وفيه بحث لأنه نبه على أن العلاقة باعتبار بعض أجزاء معنى الفعل دون كل جزء

Onda (es-Semerkandî'nin yorumunda)sorun var. Çünkü es-Sekkâkî söz konusu ibaresi ile, mecâz-ı mürsel sanatının oluşması için gerek duyulan taraflar arasındaki alakanın fiilin bütün cüzlerine değil mananın bazı cüzlerine itibar edilmîş olduğuna dikkat çekmektedir."¹⁰⁷

2.2.1.1.3. Hafîb el-Kazvîni (ö. 739/1338)

el-İsferâyîni çalışma konumuz olan eserinde, belagât alanında Telhîsu'l- Miftâh ve el-İdâh gibi çok değerli eserler yazan Hafîb el-Kazvîni'nin görüşlerinden istifade etmeyi ihmal etmemiştir.

Örnek:

es-Semerkandî, isti'âre-ı tebe'iyeye konusunu işlerken وفي متعلق معنى الحرف ان كان
şeklindeki kendi ibaresinde geçen متعلق معنى الحرف tabirinden kastın, kendisi ile harfin manasının ifade edildiği mutlak manalar olduğunu belirtmektedir ve onun için de ibtida, intiha vb. manalar örnek vermektedir. el-İsferâyîni ise es-Semerkandî'nin kendi ibaresini şerhetmesinin nedenini aşağıdaki ifadelerle izah etmiştir:

ولما كان متعلق معنى الحرف ظاهرا فيما هو معنى فيه اي المتعلق ملحوظ بتبعيته حتى

توهم صاحب التلخيص انه في لام التعليل مجروره فسرته تحقيقا للحقوردا للخطأ المطلق

" وفي متعلق معنى الحرف ibaresinden ilk akla gelen şey harfin delalet ettiği mananın kendisine bağlı ve mutaallak olarak adlandırıldığı tarafeynler (Harfin mecruru ve harfin bağlı olduğu fiil) olduğundan okuyucuların bu hataya düşmesini önlemek için şerh etme işine girişmiştir." el-İsferâyîni, makama münasip olmayan mananın ilk akla gelen mana

¹⁰⁷ el-İsferâyîni, a.g.e., s. 124.

olmanın nedenini o anlamın el-Kzvîni gibi bir “âlime nisbet edilmesine bağlamıştır. Nitekim el-Kazvîni falatqatê Āl Farʿun liyakun lahum ʿadwa waḥzina ayatinde"iltikata terettüp eden adavet ve hüznü, ille-ı ğaiye olan mahabbet ve tebenni'ye benzetilmesi ardından ille-i ğaiye için vad' olunan ل edatı adavet için kullanılmıştır," şeklinde görüş belirtmiştir. el-İsferâyîni ʿaḥab al-talxiṣ ve ḥaṭi tuham ṣaḥab al-talxiṣ gibi sözleriyle de el-Kazvîni'nin bu konudaki tespitinin hatalı bir görüş olduğuna işaret etmiştir. el-Kazvîni'nin hatalı görüşünü et-Teftâzânî el-Mutavvel'inde şu şekilde izah etmiştir:

هذا الذى ذكره المصنف مأخوذة من كلام صاحب الكشاف (.....) وهو غير مستقيم على مذهب المصنف لان المشبه يجب ان يكون متروكا في الاستعارة المصراحة على مذهبه سواء كانت اصلية او تبعية (.....) نعم هذا موجه على ان تكون استعارة بالكناية في نفس المجرور (.....) فلا يكون من الاستعارة التبعية

"el-Kazvîni'nin burada zikrettikleri *el-Keşşâf* müellifinin sözlerinden alınmıştır el-Kazvîni'nin bu değerlendirmesi isti'âre-ı musarraha ile ilgili görüşüne ters düşmektedir. Zira ona göre isti'âre-ı musarraha – ister asliye ister tebaiyye olsun müşebbehin zorunlu olarak terkedilmesi gerekmektedir. Evet, bu tür isti'âre mecurda isti'âre-ı mekniyye olarak düşünüldüğünde söz konusu değerlendirme dikkate alınabilir. Bu durumda da isti'âre tebaiyye olmaz."¹⁰⁸

es-Siyâlkûtî (ö. 1067 /1657) *Haşîye li Siyâlkûtî 'Alal Mutavvel* adlı eserinde et-Teftâzânî'nin söz konusu itirazını aşağıdaki ibaresiyle defetmeye çalışmıştır:

¹⁰⁸ et-Teftâzânî, a.g.e., s. 375-376.

اقول مفاد كلام المصنف هنا وفي الايضاح أن الاستعارة في اللام تابعة لتشبيهه العداوة

والحزن بالعلية الغائية وليس في كلامه أن الاستعارة في اللام تابعة للاستعارة في المجرور وإنما هي

زيادة من الشارح

آل فرعون (el-Kazvîni)'in buradaki ve *el-İdâh*'taki ibaresinden anlaşılan

ayetindeki ل harfinde meydana gelen isti'ârenin adavet ve hüznün

ille-1 ğaiyye'ye olan teşbihin mütebaatıyla oluşmasıdır. İfadelerinden ل harfinde meydana gelen isti'ârenin mecrurdaki isti'âreye tabidir şeklinde bir anlam çıkmaz. Bu, Şârih (et-Teftâzânî) in kendisinin ilave ettiği bir şeydir."¹⁰⁹

es-Sabbân (ö. 1206/1 792) ise "فالتقطه آل فرعون ليكون لهم عدوا وحزنا" ise

ayetindeki ل edatı, manasını ifade etmede mecrura kelimesinin başındaki cer harfi olan ل edatı, manasını ifade etmede mecrura muhtaç olduğundan harfte oluşan isti'âre ve teşbih, es-Sekkâkî'nin iddia ettiği gibi küllî bir mananın başka bir küllî manaya yapılan teşbihe tabii olmayıp mecrurun teşbihine tabi olması daha uygundur,"¹¹⁰ şeklindeki yorumuyla es-Siyâlkûtî'yi desteklemiştir.

2.2.1.1.4. Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355)

¹⁰⁹ Abdülhakîm b. Şemsiddîn Muhammed es-Siyâlkûtî, *Hâşiye li Siyâlkûtî 'ale'l-Mutavvel*, Sehâfiye-i Osmaniyye, İstanbul h. 1310, s. 501.

¹¹⁰ Muammer b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'ala Şerhi's-Semerkindiyye li'l-'Îsâm*, Dâru Nuri's -Sabah, Lübnan 2012, s. 117.

Şerhu'l- 'Îsâm li'l-Ferîde adlı eserinde müdakkik bir ilim adamı portresi çizen el-İsferâyînî'nin, eserin ilgili yerlerinde görüşlerinden yararlandığı diğer bir şahsiyet de kendisi için العلامة المحقق 'Adudüddin el-Îcî'dir

Örnek:

el-İsferâyînî, birinci 'ıkdın ikinci Ferîdesini şerh ederken güçlü muhakeme yeteneğini kullanarak fiilideki isti'âre hakkındaki 'âlimlerin sözlerinden anlaşılan farklı görüşlerini aktarıp doğru gördüğünü okuyucuların bilgisine sunmak istemiştir. el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin çalışma konumuz olan eserin metninin müellifi olma özelliğini dikkate alarak el-Îcî'nin görüşlerini es-Semerkandî'nin konuyla ilgili haşiyesi aracılığıyla aktarmayı uygun görmüştür. 'Adudüddîn el-Îcî'nin söz konusu eserdeki beyanı şu şekildedir:

إِنَّ الْفِعْلَ يَدُلُّ عَلَى النِّسْبَةِ وَيَسْتَدْعِي حَدْثًا وَزَمَانًا وَالْإِسْتِعَارَةَ مَتَصَوِّرَةٌ فِي كَلِّ وَاحِدٍ مِنَ
الْثَّلَاثَةِ فِي النِّسْبَةِ كَهَزْمِ الْأَمِيرِ الْجُنْدِ وَفِي الزَّمَانِ كَوْنَادَى أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَفِي الْحَدِيثِ نَحْوُ فَبَشَّرَهُمْ
بِعَذَابِ الْيَمِّ

"Şüphesiz fiil; nisbet, zaman ve hades'e delalet eder. Fiildeki isti'âre bu üç unsurun her birinde söz konusudur. Nisbet için هزم الأمير الجند cümlesi, zaman için ونادى ayeti, hades için de فبشّرهم بعذاب اليم ayeti örnek olarak gösterilebilir."¹¹¹

el-Îcî, adı geçen eserdeki ibaresinde nisbet itibarıyla fiilde oluşan isti'âre için هزم الأمير الجند beyan ilmînin cumhur uleması tarafından mecâz-ı aklî olarak bilinen cümlesini örnek göstermiştir. Bu misalde mecâz-ı luğavi sanatı düşünülebilir şeklinde bir görüşe de işaret etmiştir. es-Semerkandî

¹¹¹Adudüddin İcî, *el-Fevâidu'l-Ġiyâsiyye*, thk, Aşık Hüseyin, Dâru'l-Kutûbi'l-Mısriyye, Kahire 1991, s. 1081.

فان فيه اشارة الى ان النسبة الجارية فيها الاستعارة نوع من النسبة

“O (el-Îcî) nun sözünde kendisinde isti‘ârenin gerçekleştiği nisbet, nisbetin bir çeşidi olduğuna dair bir işaret vardır,” şeklindeki ibaresiyle el-Îcî'nin bu konudaki görüşünü izah etmeye çalışmıştır. Buna göre el-Îcî'nin هزم الامير الجند "hakîkî olmayan fâile nispet edilen fiil, mutlak nispet itibarıyla hakîkî fâile nispet edilen fiile isti‘âre edildiği" şeklinde birgörüğe sahip olduğu fikri ortaya çıkar.

Başka bir örnek:

es- Semerkandî, isti‘âre-i asliyyeyi

Eğer müste‘ar, ism-i cins (ای اسم غیر مشتق) فاصلية ان كان المستعار اسم جنس (ای اسم غیر مشتق) فاصلية (müştak olmayan isim) ise isti‘âre, isti‘âre-ı asliyye olur,” şeklinde tarif etmektedir. el İsferyînî, bu tanımda es-Semerkandî'nin ism-i cinsi مشتق غير مشتق şeklinde açıklamasının nedenini ism-i cinsin nahiv ve vad‘ gibi ilimlerde farklı anlamlara gelmesine ve bu tür anlamların da burada düşünülmesinin uygun olmamasına bağlamaktadır. Bu arada el-İsferyînî, ism-i cins’in vad‘ ilmî ıstılahında tekabül ettiği manasını, Adudüddîn el-Îcî (ö. 756/1355) nin *er-Risâletü’l vad‘iyye* adlı kitabından alıntı yaparak açıklamıştır:

وقد جعل صاحب رسالة الوضع اسم الجنس مقابلا للمصدر والمشتق

“*Risâletü’l- Vad‘*ın müellifi, ism-i cinsi masdar ve müştakka karşılık gelen bir kavram olarak görmüştür.”¹¹²

2.2.1.1.5. et-Teftâzânî (ö. 792/1390)

¹¹² Ebu’l-Kâsım b. Ebî Bekr el-Leysî es-Semerkandî, *Şerhu’r-Risâletü’l-‘Adudiyye* (Hâşiyetu’d-Dussûkiyye ‘ale’l-Vad‘iyye şerhu’r-Risâletü’l-‘Adudiyye ile birlikte), Dâru’n-Nuri’s-Sabah, Lübnan 2012, s. 159.

İslâmî ilimler için yeni bir dönem başlatan bu sebeple kendisinden önce gelen ‘âlimlere mütekaddimun, sonra gelenlere ise müteahhirun denilen et-Teftâzânî, el-İsferâyînî’nin es-Semerkindî’den sonra en çok mürâcaat ettiği belâgat ‘âlimidir.

Örnek:

es-Semerkindî ikinci ‘ıkdın dördüncü ferîdesinde şöyle demektedir:

لا شبهة في ان المشبه في صورة الاستعارة بالكناية لا يكون مذكورا بلفظ المشبه به كما

في صورة الاستعارة المصرحة وانما الكلام في وجوب ذكره بلفظه الموضوع له والحق عدم الوجوب

"isti‘âre-i mekniyyede müşebbehin, müşebbehun bihin lafzıyla zikredilmediği konusunda hiçbir şüphe yoktur. -Fakat isti‘âre-i musarrahada müşebbeh müşebbehun bihin lafzı ile zikredilmektedir.- Tartışma ancak müşebbehin kendisine vad‘edilen lafızla zikredilmesinin zorunlu olup olmadığı hakkındadır. Doğru olan vad‘edilen lafızla zikredilmesinin zorunlu olmamasıdır." el-İsferâyînî, es-Semerkindî’nin bu ibaresini şerh ederken sarfettiği *والحق عدم الوجوب* sözünden, "müşebbehin kendisine vad‘edilen lafızın dışında başka bir lafızla zikredilmesinin cevazı hakkında ‘âlimler arasında ihtilafın mevcut olduğu" şeklinde bir anlam çıktığını ifade eder. el-İsferâyînî, *ولم نعر عليه*, "Biz, böyle bir ihtilafa rastlamadık." Sözüyle es-Semerkindî’nin sözünden anlaşılacak anlamı reddetmektedir. el-İsferâyînî, et-Teftâzânî’nin *el-Mutavvel*’deki

والذي يلوح من كلام القوم ان في هذه الآية استعارتين احدهما تصرحية والاخرى

مكنية

“.....Allah فأذاقها الله لباس الجوع والخوف ‘âlimler’in sözlerinden Belâgat kendilerine açlık ve korku elbisesini tattırdı,”¹¹³ ayetinde biri tasrihiyye, diğeri mekniyye olmak üzere iki tür isti‘ârenin mevcut olduğu anlaşılmaktadır,”¹¹⁴ ibaresine dayanarak, müşebbehin, kendisine vad‘edilen lafzın dışında başka bir lafızla zikredilmesinin cevazı hakkında ‘âlimler arasında ittifakın mevcut olduğunu iddia etmektedir.¹¹⁵

Başka bir örnek:

es-Semerkindî ikinci ‘ıkdın birinci ve üçüncü ferîdelerinde selef ve Hatîb el-Kazvîni’nin isti‘âre-i mekniyyenin mahiyyeti hakkındaki görüşlerini açıklarken ذهب يشعر ظاهر كلام يساكي ifadesini kullanmıştır. İkinci ferîdede ise es-Sekkâkî’nin mezhebini يساكي ifadesiyle açıklamıştır. el-İsferâyînî, talebelerin dikkatini es-Semerkindî’nin farklı tabirlerine çekmek için ذهب الشارح كثير من كلام يساكي يميل إلى أن مذهبه هذا حتى ذهب الشارح es-Sekkâkî’nin المحقق في شرح التلخيص إلى أن مذهبه هذا وصرف عبارته الأبية عن ذلك عن ظاهرها sözlerinin çoğu onun mezhebinin bu olduğuna işaret etmektedir. Hatta şârih (et-Teftâzânî) *Telhîs* şerhinde (*el-Mutavvel*) es-Sekkâkî’nin mezhebinin bu olduğu görüşündedir. Buna mani olan ibarelerini de te’vil etmiştir,”¹¹⁶ şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.¹¹⁷

Diğer bir örnek:

el-İsferâyînî, *Şerhu’l-‘İsâm li’l-Ferîde* adlı eserinde isti‘âre-i mekniyyenin karinesi ile ilgili kısmında es-Semerkindî’nin, ez-Zemahşerî’nin mezhebi olarak sunduğu bilginin dayanağını belirtmek için aşağıdaki ibareyi zikretmiştir.

¹¹³ Kur’an-ı Kerîm, Nahl, 14/ 112.

¹¹⁴ et-Teftâzânî, a.g.e., s. 375-376.

¹¹⁵ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 207.

¹¹⁶ et-Teftâzânî, a.g.e., s. 401.

¹¹⁷ es-Sabbân, a.g.e., s. 192.

قال صاحب الكشاف : شاع استعمال النقص في ابطال العهد من حيث تسميتهم

العهد بالحبل على سبيل الاستعارة لما فيه من اثبات الوصلة بين المتعاهدين

“el-Keşşâf müellifi dediki: Arapların isti’âre yoluyla ‘ahdı habl ile adlandırmalarından dolayı nakdı, ‘ahdın iptali için kullanmaları yaygındır.” Daha sonra el-İsferâyînî ez-Zemehşerî’ye nisbet edilen mezhebi ortaya çıkaran es-Semerkindî’den önce et-Teftâzânî olduğuna işaret etmek için aşağıdaki bilgileri vermektedir:

قال الشارح المحقق قد استفدنا منه ان قرينة الاستعارة بالكناية لا يجب ان تكون

استعارة تخيلية بل قد تكون تحقيقية كاستعارة النقص لابطاله

“Muhakkik şârih, ez-Zemahşeri’nin ibaresinden ‘isti’are-i mekniyyenin karinesinin isti’are-i tahyîliyye olarak gelmesinin zorunlu olmadığını, tersine nakdın ahdın iptali için isti’âre edilmesi gibi isti’are-i tahkikiyye olduğu şeklinde bir kuralı istifade ettik”¹¹⁸

2.2.1.1.6. es-Seyyid eş Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/ 1413)

Yaşadığı döneme kendi damgasını vuran ve sonraki yüzyıllarda bir otorite olarak etkisini devam ettiren çok yönlü birkaç ‘âlimden biri olan es- Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, el-İsferâyînî’nin düşüncelerinden istifade ettiği diğer bir beyan âlimidir.

Örnek:

el-İsferâyînî, ‘Adudüddin el-Îcî ile es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî arasında isti’ârenin fiilde nisbet itibariyle gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda cereyan

¹¹⁸ et-Teftâzânî, a.g.e., s. 383.

eden ihtilafı aktarıp kimin haklı olduğunu belirtmek istemiştir. Bu arada es- Seyyid eş-Şerîf'in görüşünü es-Semerkandî'nin bu konudaki haşiyesi aracılığıyla aktarmaktadır:

اعلم أنّ الاستعارة في الفعل أنّما تتصور بتبعية المصدر ولا تجري في النسبة الداخلة في

مفهومه الاستعارة تبعا على قياس الحرفانّ معناه نسبة مخصوصة تجري فيها الاستعارة تبعا لأنّ

مطلق النسبة لم يشتهر بمعنىّ يصح أن يجعل وجه شبهه في الاستعارة فيالفعل بخلاف متعلّقات

الحروف فانها أنواع مخصوص لها أحوال مشهورة

“ Bil ki fiilde gerçekleşen isti‘âre ancak mastarında meydana gelen isti‘ârenin mütabaatıyla gerçekleşir. Harfe kıyas edilerek mutlak nisbetin mütabaatı ile fiilin mefhumuna dahil olan cüzî nisbette istirenin cari olması mümkün değildir. Çünkü harfin manası özel bir nispet olup onda isti‘âre tebeiiyye yolu ile gerçekleşmektedir. Zira onların manaları için muteallakat (متعلّقات) olarak tabir edilenibtida (ابتداء) gibi küllîmanalarda, vech-i şebehe yarayacak özellikler mevcuttur. Ama bunlar mutlak nisbette bulunmamaktadır.”¹¹⁹

2.2.1.1.7. Ebü'l-Kasım b. Ebi Bekr el-Leysî es-Semerkandî (ö. 888/1483)

el-İsferâyînî, eserinde en çok yararlandığı kişiEbu'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkandî'dir. el-İsferâyînî, çalışma konumuz olan eserin metni konumundaki *el-Ferîde*'nin müellifi olan es-Semerkandî'nin müellif olma özelliğini dikkate alarak çoğu yerlerde ‘âlimlerin her hangi bir konudaki görüşlerini es-Semerkandî'nin konuyla ilgili haşiyeleri aracılığıyla aktarmayı uygun görmüştür. Bazen de doğrudan onun konu ile ilgili görüşlerini istifade ederek *el-Ferîde*'yi şerhetmiştir. Bundan dolayı el-İsferâyînî *el-Ferîde* 'yi, es- Semerkandî'yle şerh etmiştir, denilebilir.

¹¹⁹ el- İsferâyînî, a.g.e., s. 101.

Örnek:

el-İsferâyînî, es-Semerkandînin *el- Ferîde*'deki

المجاز المركب.....انكانت علاقته غير المشابهة فلا يسمّى استعارة

" Mecâz-1 mürekkebe, müşebbeh ve müşebbehun bih arasındaki alaka müşabehet olmadığı durumda isti'âre olarak adlandırılmaz," ibaresini tahlil ederken maksadın"alaka müşabehet olmadığı durumda mecâz-1 mürekkebin isti'ârenin dışında başka bir isimle adlandırılması gerekir" olduğu iddiasında bulunmuştur. Bu iddiasını "olumsuz mukayyet bir ifadede nefî edatı genelde kayde yönelir"¹²⁰ kuralına dayandırmıştır. es- Semerkandî'nin ibaresinde alakası müşabehat olmayanın isti'âre olarak adlandırılmadığı ve ona başka bir isim verilmediği görülmektedir.el-İsferâyînî bunun gerekçesini es-Semerkandî'nin aşağıdaki sözüne dayandırmıştır:

ولم نقل ويسمى مجازا مرسلًا لعدم تصريحهم بذلك

"(Belgât 'âlimleri) açıkça belirtmedikleri için buna mecâz-1 mursal demedik."¹²¹

Başka bir örnek:

el-İsferâyînî mecâz-1 mürekkebe konusunu işlerken isti'âre-1 mekniyye'nin de isti'âre-1 musarraha gibi mecâz-1 mürekkebe olarak gelip gelmeyeceğine değinmektedir. Bu arada es-Semerkandî'nin konuyla ilgili bir haşiyesini aktararak konuya açıklık getirmektedir. es-Semerkandî söz konusu haşiyede:"İsti'âre-1 mekniyyenin mecâz-1 mürekkebe olarak gelmesinde bir sakınca yoktur. Ancak belâgat 'âlimleri buna değinmemişler. Bu tür isti'ârenin belîğ bir kelâm da gelip gelmeyeceği konusunda net bir fikir yoktur," şeklinde bir beyanda bulunmuştur. Daha sonra o, bu haşiye üzerine yazdığı başka bir haşiyede "Bir müddet sonra Allâme et-Teftazani'nin أفمن حق عليه كلمة

العداب ayetiyle ilgili yorumuna binaen böyle bir isti'ârenin Kur'ân-1 Kerîm'de geçtiğine

¹²⁰ es-Sabbân, a.g.e., s. 153.

¹²¹ el- İsferâyînî, a.g.e., s. 153.

dair bir bilgiyi elde etmeyi başardım," şeklinde bir izahta bulunmuştur.¹²²es-Sabbân et-Teftâzânî'nin söz konusu ayetle ilgili yorumunun onun el-Keşşâf üzerindeki haşiyesinde geçtiğini ifade etmektedir. Söz konusu yorum aşağıda olduğu gibidir.

قال المحقق التفتازاني في حاشيته على الكشاف في الكلام على هذه الآية اصل الكلام
امن حق عليه كلمة العذاب فانت تنقذه فهي جملة شرطية دخل عليها همزة الانكار والفاء
فاء الجزاء ثم دخلت الفاء في اولها للعطف على محذوف دل عليه الكلام تقديره : أنت مالك
امرهم فمن حق عليه كلمة العذاب فانت تنقذه وكررت الهمزة في الجزاء لتأكيد الانكار ووضع
من في النار موضع الضمير لذلك وللدلالة على ان من حكم عليه بالعذاب فهو كالواقع فيه
لامتناع الخلف فيه وان اجتهاد النبي صلى الله عليه وسلم في دعائهم الى الايمان سعي في
انقاذهم من النار نزل ما دل عليه قوله تعالى افمن حق عليه كلمة العذاب من استحقاقهم
للعذاب وهم في الدنيا منزلة دخولهم في النار في الآخرة على طريق الاستعارة بالكناية في المركب
حتى ترتب عليه تنزيل بذل النبي جهده في دعائهم الى الايمان منزلة انقاذهم من النيران الذي
هو من ملائمتهم دخولهم النار فصار قرينة على الاول اي التنزيل الاول فقرينة الاستعارة
بالكناية هنا استعارة تحقيقة كما في نقض العهد على ما هو مذهب الكشاف

“Muhakkik etTeftâzânî, el-Keşşaf üzerine yazdığı bir haşiyesinde bu ayetle ilgili
şöyle bir yorumda bulunmuştur. امن حق عليه كلمة العذاب. Bu ayetin başındaki hemze, istifham-ı inkâriyye
şeklindedir. Bu ayetin başındaki hemze, istifham-ı inkâriyye

¹²² el- İsferyânî, a.g.e., s. 168.

harfi, fa harfi da cezaiyye fasıdır. Bu cümlelerin hazfedilmîş bir cümleye atıf edildiğini belirtmek için başına atıf fası getirilmîş. Bu durumda ayetin yapısı şu şekilde olur: أنت

مالك امرهم فمن حق عليه كلمة العذاب فانت تنقذه İnkariye hemzesinin anlamını

pekiştirmek için istifhamiyye hemzesi cezaü'ş-şart cümlesine, ووضع من في النار

cümlesi de zamir yerine getirilmîştir. Kendilerine azap verilmesine dair kessinleşmiş bir söz bulunanların ateşte olanların hükmünde olduklarına işaret etmek için "kâfirler dünyada iken azaba mustahak olmaları" şeklindeki mana "Ahirette ateşe girmeleri" manasına benzetilmîştir. Bunun neticesinde "Ahirette ateşe girmeleri" manasını karşılayan tabiri "kâfirler dünyada iken azaba mustahak olmaları" manası için isti'âre-1 mekniyye mürekkebe olacak şekilde ödünç verilmîştir. Ve Hz. Peygamberin(s.a.v.)

"onları imana devet etmede sarfettiği çaba" şeklindeki mana da " Onları ateşten kurtarma" şeklindeki manaya benzetilmîştir. "Onları ateşten kurtarma" manasını ifade eden

افمن تنقذ من في النار söz grubu isti'âre-1 musarraha mürekkebe olarak " Onları ateşten kurtarma" manasına ödünç verilmîştir.افمن تنقذ من في النار sözü aynı zamanda

افمن تنقذ من في النار sözü aynı zamanda

افمن تنقذ من في النار söz grubundaki isti'âre-1 mekniyye mürekkebe sanatına

karine-1 mania olur. Bu durumda isti'âre-1 mekniyyenin karinesi ez-Zemahşeri'nin mezhebinde olduğu gibi isti'âre-1 tahkikiyye olur." ¹²³

Diğer bir örnek:

Eserinde yer yer tartışmalı meseleleri değerlendiren el-İsferâyînî, nisbet itibari ile fiilde oluşan isti'âre ile ilgili el-Îcî ve es-Seyyid eş-Şerîf arasında cereyan eden ihtilafı da öğrencilerin istifadesine sunmuştur. el-İsferâyînî söz konusu ihtilafı es-Semerkandî'nin konuyla ilgili haşiyesi aracılığıyla aktarmıştır. İlgili haşiyede el-Îcî'nin nisbet itibariyle fiilde oluşan isti'âre için هزم الامير الجند cümlesini örnek gösterdiği

¹²³ es-Sabbân, a.g.e., s. 168.

görülmektedir.¹²⁴ Nisbet itibariyle fiilde oluşan isti'âre için örnek gösterdiği هزم
الاميرالجنند cümlesinde isti'âre şu şekilde oluşur: Mecâzî fâile yapılan hezimetin
nisbeti,hakîkî fâile yapılan hezimetin nisbetine benzetilmîş. Bunun neticesinde hakîkî
fâile nisbet edilen هزم fiili, mecâzî fâile nisbet edilen هزم fiiline isti'âre edilmîştir. el-
Îcî'ye şu şekilde bir itiraz yöneltilebilir: Kendisine hadesin nisbet edildiği fâil mutlak
bir fâildir, dolayısıyla هزم الاميرالجنند örneğinde emire nisbet edilen هزم fiili
mevzuunlehusuda kullanılmıştır. Bununla birlikte هزم الاميرالجنند cümlesinde fiil,gerçek
fâili olan askerlere değil de düşmanı mağlup etmede sebep konumunda olan emire
nisbet edildiği için mecâz-ı akli sanatının mevcut olduğuna dair bir sonuç ortaya çıkar.

2.2.1.2. Nahiv

Şerh yazımında genellikle iki husus etkili olmaktadır. Bunlardan birincisi ders kitabı maksadı ile özlü bir şekilde yazılmış metinlerin daha iyi anlaşılması; diğeri ise, şerh edilen metindeki muhtemel ilmî tartışmaların ortaya konulmasıdır. Birçok metin üzerinde yapılan şerh sadece belli bir ilmîn açıklanmasına yönelik olmamaktadır. Özellikle bir kısım şerhlerde metnin gramer yönü üzerinde durulmaktadır.¹²⁵ İşte el-İsferiyînî *el-Ferîde*'yi şerh ederken bazen onun gramer yönü üzerinde de durmaktadır. Bu nedenle yer yer nahiv ilmînden istifade edilmîştir. Ancak istifade ettiği Nahiv kuralını, olduğu gibi almaktan ziyade kendine ait görüş ve itirazlarını da ortaya koymakta ve ifade ettiği ihtimaller doğrultusunda ibareyi ıslah etmeye çalışmaktadır.

Örnek:

el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin

المجاز المفرد : الكلمة المستعملة في غير ما وضعت له لعلاقة مع قرينة مانعة عن ارادته

¹²⁴ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 100.

¹²⁵ Sedat Şensoy, Şerh, **DİA**, TDV, İstanbul 2010, XXXVIII, s. 555-558.

“Hakiki manayı kastetmeye mani bir karine ile birlikte bir alâkadan dolayı konulduğu manadan başka bir manada kullanılan kelimedir” şeklindeki ibaresini açıklarken “ Nekt- eden sonra gelen câr mecrûr veya zarf nekreye sıfat olur”¹²⁶ kuralından yola çıkarak şöyle bir tespitte bulunmuştur:

(مع قرينة) صفة لعلاقة اي لعلاقة كائنة مع قرينة والاولى لعلاقة وقرينة لان القرينة

ليست من توابع العلاقة بل كل منهما مما يتوقف عليه المجاز ولك ان تجعل قوله مع قرينة حالا

من المستكن في المستعملة

“علاقة sözü ile birlikte oluşmuş alakadan kelimesine sıfattır.-Yani karine ile birlikte oluşturulmuş alakadan Öncelikli olan ise قرينة مع yerine قرينة ifadesinin kullanılmasıdır. Zira karine alakanın tabii değildir. Bilakis mecâz, her birisine tevakkuf etmektedir.¹²⁷ Sen مع قرينة و لك ان تجعل el-İsferâyînî”¹²⁸ el-İsferâyînî kelimesindeki gizli zamire hal yapabilirsin.”

sözünü المستعملة kelimesindeki gizli zamire hal yapabilirsin.”¹²⁸ el-İsferâyînî kelimesindeki gizli zamire hal yapabilirsin.” sözünü es-Semerkandî'nin söz konusu ibaresini değiştirmeden onu farklı bir şekilde i'rab ederek es-Semerkandî'nin sözünü islah etmeye çalışmıştır.

Bir başka örnek:

es-Semerkandî'nin وانكر التبعية السكاكي ibaresini Nahiv ilmî açısından incelemiştir. Nitekim o, bu cümlede es-Semerkandî'nin mefulü faliden önce

¹²⁶ Cemâluddin b. Yusuf b. Abdillâh İbn-i Hişâm el-Ensârî, **Muğnî'l-Lebîb**, Dâru'l-Arkam, Lübnân 1999, II, s. 11.

¹²⁷ el-Beycûrî قرينة مع yerine قرينة tabirinin kullanılmasının daha evla olmasını şu şekilde temellendirmiştir: Nedensellik ifade eden ل edatının علاقة kelimesinin başında bulunması ve قرينة lafzının علاقة kelimesinin sıfatının teallukatından olması, 'alâkanın asil karinenin de ona tâbi' olmasını gerektirir. Oysa durum böyle değildir. bk. el-Beycûrî a.g.e., s.14.

¹²⁸ el- İsferâyînî, a.g.e., s. 64.

getirmesinin nedeni üzerinde durmaktadır. el-İsferâyînî bu konudaki görüşünü şu şekilde izah etmektedir:

قدم المفعول لانه من وضع الظاهر موضع المضمير لمكان الالتباس فوضعه موضع

الضمير

“ Zamirin merciinde karıştırma söz konusu olduğu için zamirin yerine zahir isim kullanıldığından meful takdim edilmîştir.”¹²⁹ Bu meseleyi el-İsferâyînî'nin kendine özgü görüşleri konusunda daha teferrüatlı bir şekilde ele alacağız.

Bir diğer örnek

el-İsferâyînî,es-Semerkandî'nin

المجاز المركب وهو المركب المستعمل في غير ما وضع له لعلاقة مع قرينة كالمفرد ان كانت

علاقته غير المشابهة فلا يسمى استعارة

“Mecâz-ı mürekkeb, - O, mecâz-ı müfredde olduğu gibi hakîkî manasının kastedilmesine mani bir karine ile birlikte bir alakadan dolayı konulduğu manadan başka bir manada kullanılan mürekkeptir.- ‘alâkası müşabehet dışında bir şey ise isti‘âre olarak adlandırılmaz,” ibaresini şerhederken yine nahiv ilmî mevzularına değinmiştir. el-İsferâyînî, burada zikrettiğimiz cümlenin tahlili sadedinde, kübra cümlesinin süğrası¹³⁰ olan

وهو المركب المستعمل في غير ما وضع له

¹²⁹ el- İsferâyînî, a.g.e., s. 125.

¹³⁰ Kübrâ cümlesi, haberî cümle olan isim cümlesidir. Suğrâ cümlesi ise mübtedanın haberi durumundaki cümledir. bk. el-Ensârî, a.g.e., s.19.

علاقة مع قرينة كالمفرد
şeklindeki cümlenin de cümle-i mu‘taride¹³¹ olduğunu ifade
etmiştir.¹³²

Görüldüğü gibi el-İsferâyînî nahiv ilmînden istifade ederek ibareyi çözmeye çalışmıştır.

2.2.1.3. Sarf

Sarf ilmî, konusu itibariyle kelimenin yapısıyla ilgilenir. Kelimenin yapısı ise, manaya bağlıdır. Bundan dolayı bir sözün doğru ve iyi anlaşılabilmesi için sarf yönünü de ihmal etmemek gerekiyor. Buna bianaen şârihler eserleri şerh ederken bu ilimden istifade ederek metni tahlil etmeye çalışmışlar. eş-Şafiye gibi ünlü bir esere şerh yazarak sarf ilmîdeki maharetini ortaya koyan el-İsferâyînî, çalışma konumuz olan eserinde de bu ilmîn mevzularını işlediğini vebazı ibarelerden muhtemel manaları çıkarmaya çalıştığını görmekteyiz.

Örneğin:

el-İsferâyînî terşihyye ve tecridiyye isti‘âresi konusunu işlerken bu iki isti‘ârenin bir arada bulunabileceğini ifade etmiştir. O, buna örnek olarak aşağıdaki beyti zikretmiştir.

لدى اسد شاكى السلاح مقذف له لبد اظفاره لم تقلم

“ Silah kuşanmış iri cüsseli yeleleri olan tırnakları hiç kesilmemiş bir aslanın yanındayım”

O bu beyitteki terşihyye ve tecridiyye isti‘ârelerini açıklarken مُقَدَّف kelimesinin sarf açısından ism-i mef‘ûl olduğunu ifade ederek şöyle demektedir:

¹³¹ el-Ensârî, a.g.e., s. 305.

¹³² el- İsferâyînî, a.g.e., s. 153.

اسم مفعول من التقذيف مبالغة في القذف بمعنى الرمي كأنه رمى بالحرم

“Atmak manasındaki قذف ‘nin mübalağasını ifade eden تقذيف kelimesinin ism-i mefulüdür. Sanki vücuduna et vurulmuş.”¹³³ Bu beyana göre مقذف kelimesi عظيم (iri cüsseli) den kinaye olup hem müşebbeh hem de müşebbehun bih için mülayim olabilecektir. Ancak el-İsferâyînî'nin *el-Atvel* adlı eserinde مقذف kelimesi için

واما لو فسر بمن كثر لحمه حتى كأنه قذف ورمي باللحم فهل هو ترشيح وانسب

بالاسد لا يبعد ان يكون كذلك

“ (مقذف) kelimesi vücuduna sanki et vurulmuş (yüklenmiş) gibi eti çok olan anlamında açıklanırsa terşih olup aslana daha münasip bir şey olurmu? Böyle olması uzak bir ihtimal değildir,”¹³⁴ şeklindeki ifadesine bakılırsa terşih olma ihtimalı daha güçlüdür.¹³⁵

2.2.1.4. Mantık

Mantık kaidelerine uygun ve anlaşılması zor, kapalı bir ibareyi ortaya koymayı tercih eden dilci, kelâm cı ve aynı zamanda mantıkçı olarak da bilinen el- İsferâyînî, el-Ferîde'yi şerh ederken eserde geçen tanımların mantık ilmînin mevzusu olan camiiyet ve maniiyyet şartlarını taşıyıp taşımadıklarına son derece önem vermiştir.¹³⁶

¹³³ el- İsferâyînî, a.g.e., s. 139.

¹³⁴ et-Teftâzânî, a.g.e., s. 143.

¹³⁵ İsamuddin el-İsferâyînî, *el-Atvel*, yey., İstanbul ty., I, s. 144.

¹³⁶ Mantık ilminde tariflerde ittirâd ve in 'ikasın şart olduğu belirtilir. İttirâd tarifi ağyârına mâni' olması, yani muarrefin fertlerinden olmayan bir şeyin tarife girmemesi demektir. İn 'ikas ise tarifi efrâdına cami' olması, yani muarrefin fertlerinden olan bir şeyin tarifi dışında kalmaması demektir. bk. Ahmed Cevdet Paşa, *Mi'yâr-ı Sedâd*, s. 37; eş-Şeyh Muhammed Rızâ el- Muzaffer, *el-Mantık*, İntişarâtu Firuzâbâdî, Kum 1980, s. 103.

Örnek:

ان كان المستعار اسم جنس اي اسما غير مشتق فالاستعارة el-İsferâyînî, es-Semerkindî'nin

اصلية tarifini tahlil ederken es-Semerkindî'nin kendi ibaresini tefsir etmesinin nedenini aşğıdaki cümlelerle izah etmektedir.

اسم الجنس في عرف النحاة يساوق النكرة فيتناول المشتقات ولا يتناول اسامة والاسد

ونظائره فلا تصح ارادته هنالشمول الاستعارة الاصلية جميع المعارف الغير المشتقة الا العلم

الشخصي وعدم شمولها المشتقات

“İsm-i cins nahiv ilmînin ıstılahında nekire'ye tekabül eder. Bu durumda ism-i cins müştakları kapsayıp ‘alemü’l cins ve başında el takısı bulunan nekireleri ve benzerleri kapsamamakatadır. Dolayısıyla bu arada nahiv ‘âlimlerinin örfünün kastedilmesi sahih dedğildir. Çünkü isti‘âre-i asliyye alemu’ş-şahs hariç müştak olmayan bütün marifeleri kapsar. Müştak olanları da ihtiva etmez.”¹³⁷ Burada el-İsferâyînî, ولا يتناول اسامة والاسد ونظائره ve فيتناول المشتقات cümleleri ile nahivcilerin ıstılahı kastedildiğı takdirde tanımın ağıyarına mani ve efradına camii olmayacağına işaret etmektedir.

Örnek

el-İsferâyînî mecâz-ı mürekkeb konusunu işlerken es-Semerkindî'nin

“Mecâz-ı المجاز المركب وهو المركب المستعمل في غير ما وضع له لعلاقة مع قرينة كالمفرد

mürekkeb, mecâz-ı müfrette olduğu gibi hakîkî manasının kastedilmesine engel bir karine ile birlikte bir alakadan dolayı konulduğu anlam dışında kullanılan terkiptir,”

¹³⁷ el- İsferâyînî, a.g.e., s. 79-81.

şeklindeki tanımını ağıyarını mani olmamakla tenkid etmiştir. el-İsferâyînî bunu şu şekilde izah etmiştir:

فيصدق التعريف على مجموع قوله (واعتصموا بحبل الله) على الاحتمالين لانه اذا

استعمل جزء من اجزاء المركب في غير ما وضع له فقد استعمل مجموعه في غير ما وضع

له.....وفي تسمية مجموع المركب استعارة مركبة نظر بل في تسميتها استعارة كما لا يخفى على

من ليس في معرفة الفن كالمستعير من القن

“Bu durumda tarif, الله cümlesinin mecmu‘unu her iki ihtimale göre de (Terşihin hakîkî manasını koruması ve korumaması durumunda)¹³⁸kapsamaktadır. Zira mürekkebin bir parçası konulduğu anlam dışında kullanılırsa bütünü de konulduğu anlam dışında kullanılmış olur. Cümlelerin bütününe isti‘âre-ı mürekkebe olarak adlandırılması tartışmalıdır. Hatta isti‘âre olarak isimlendirilmesi bile tartışma götürür. Bu mesele, bu ilimi ehlerinden öğrenenlere kapalı kalmaz.”¹³⁹ es-Sabbân, burada tartışılan meseleyle ilgili şöyle bir açıklama yapmaktadır:

اما النظر في كونه استعارة مركبة فلان الاستعارة المركبة هي المركب الذي تجوز بمجموعه

اولا وبالذات لا ما سرى التجوز الى مجموعه من اجزائه

“İstiare-ı mürekkebe, bütününde birinci derecede ve bizzat mecâziyetin vuku bulduğu mürekkeptir. Parçasından mecâziyetin bütüne sirayet ettiği bir mürekkebe değildir.”¹⁴⁰

¹³⁸ es-Sabbân, a.g.e., s. 150.

¹³⁹ el- İsferyânî, a.g.e., s. 150-151.

¹⁴⁰ es- Sabbân, a.g.e., s. 151.

2.2.1.5. Vad‘

Vad‘ ilmi, belirli bir anlam karşılığında ortaya konulmasını ve lafız- anlam ilişkisini konu edinen bir bilim dalı olması ¹⁴¹ itibariyle şârihler bir eseri şerh ederken bu ilmin mevzularına değinmeleri çok önemlidir. el-İsferâyînî de çalışma konumuz olan eserini şerh ederken yeri gelince söz konusu ilmîn mevzularını ihmal etmemiştir.

Örnek:

el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin

وإلا فتبعية لجريانها في اللفظ المذكور بعد جريانها في المصدر ان كان المستعار مشتقا

"Müste‘âr lafız, fiil veya türevlerinden biri ise onda oluşacak isti‘âre, önce masdarında gerçekleşir; sonra ise o lafızda gerçekleşir," şeklindeki sözünü şerh ederken onda ifade edilen müdde‘a ile ilgili belâgat âlimlerinin aşağıdaki delillerini net olmamakla eleştirmiştir:

وانما تكون تبعية لان الاستعارة تعتمد التشبيه والتشبيه يقتضي كون المشبه موصوفا بوجه الشبه

وانما يصلح للموصوفية الحقائق اي الامور المتقررة الثابتة

“İsti‘ârenin tebeyye olmasının nedeni, teşbihe dayanmasından kaynaklanmaktadır. Teşbih ise, müşebbehin vech-i şebeh ile mevzof olmasını gerektiriyor. Vech-i şebeh ile vasıflanmaya uygun olan ise, ancak hakikatlardır. (Hakikatlardan kasıt) varlığı değişkenlik göstermeyen şeylerdir.”¹⁴² Buna karşılık el-İsferâyînî, söz konusu müddeayı aşağıdaki ibaresiyle temellendirmeye çalışırken vad‘ ilmînin mevzusuna da değinmiştir:

¹⁴¹ Şükran Fazlıoğlu, Vaz‘, **DİA**, TDV, İstanbul 2012, XLII, s. 577.

¹⁴² Masdarın heyetinin maruzu olan maddenin vaz‘ının şahsî olması noktasında ‘âlimler arasında tartışma yoktur. Müştak (türemiş) kelimelerin bir prçası olan maddenin vaz‘ı ise çoğu belâgat ‘âlimlerince şahsîdir. Muhhaşî'nin sözünden anlaşılan bu tür maddenin vaz‘ı nevî olmasıdır. Dah fazla bilgi için bk. **es-Sabbân**, a.g.e., s. 94.

لكن نبين لك ما هو من مواهب الواهب قريب الى الافهام فانه قريب المسلك غير بعيد المرام وهو ان المشتقات موضوعة بوضعين وضع المادة والهيئات فاذا كان في استعارتها لا تتغير معانيها للهيئات فلا وجه لاستعارة الهيئة فالاستعارة فيها انما هي باعتبار موادها فيستعار مصدرها لتستعار موادها بتبعية استعارة المصدر

“ Fakat biz Allahtan hibe edileni ve anlaşılması kolay olanı sana izah edeceğiz. Çünkü o, yolu yakın olan ve varış yeri uzak olmayan bir delildir. O da şudur: Müştaklar madde ve heyet olmak üzere iki şekilde vad‘ olunmuşlar. İsti‘areleri esnasında heyetlerinin ifade ettiği manalarda (fiillerde zaman ve nisbet, diğer müştaklarda zat ve nisbet) değişiklik olmadığına heyetleri itibarıyla yapılan isti‘ârenin bir anlamı olmayacak. Bu durumdaki müştaklarda isti‘âre yalnız maddeleri itibarıyla yapılmaktadır. Buna göre masdarın isti‘âresinin tebeiyyeti ile müştaklarda madde itibari ile isti‘âre yapmak için masdarlarında isti‘âre yapılır.” Görüldüğü gibi el-İsferâyînî müddeayı temellendirirken وهو ان المشتقات موضوعة بوضعين وضع المادة والهيئات ifadesiyle vad‘ ilmînin mevzusuna girmiştir.

Örnek:

el-İsferâyînî , es-Semerkandî'nin

والمراد بمتعلق معنى الحرف ما يعبر به عنه من المعاني المطلقة كلابتداء ونحوه

“mutelleku m‘anel harfî kavramından kasıt harfle ifade edilen ibtida gibi mutlak manalardır.” şeklindeki ibaresini ele alırken المعاني ifadesinden yola çıkarak es-Semerkandî'nin harfin mevzuun lehusu ile ilgili görüşü ‘Adudüddin el-Îcî ve es-Seyyid eş-Şerîf’ten yana olduğunu belirtmiştir. O, ولكونه الحق الحقيق ifadesiyle de kendisinin de bu görüşte olduğuna işaret etmiştir. et-Taftâzânî'nin de içinde bulunduğu

cumhur ise, harflerin mevzuunlehusunun mutlak manalar olduğu düşüncesindedir. el-İsferâyînî bu konudaki mütekaddimun ve müteahhirun ‘âlimlerin harfin mevzuunlehu’suyla ilgili görüşlerini şu şekilde aktarmıştır:

والموضوع له الحرف هذه المعاني المطلقة عند الجمهور ولكن الواضع شرط استعماله في جزئٍ مخصوص من جزئياتها حتى لزمهم كون الحروف مجازات لاحقائق لها وبعض من وفق لتحقيقه جعل الموضوع له الجزئيات المخصوصة وجعل تلك المطلقات تعبيرات للجزئيات احضرت بها عند الوضع لها ولكونه الحق الحقيق بالاعتبار اختاره المصنف فجعلها معبرا بها لمعاني الحروف ولم يجعلها معاني الحروف

“Cumhura göre harfin mevzuunlehusu, ibtida gibi mutlak manalardır. Fakat vâdi‘, harfî (İbtidau’s-seyr gibi) cüzî manalardan belli birinde istimal edilmesini şart koşmuştur. Takî harfler hakîkî manaları olmayan mecâzlar konumuna düşerler. Bu meselenin hakîkatına muvaffak olan bazı şahsiyyetler (‘Adudüddin el-Îcî ve es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî) Mevzuunlehuyu belli cüzî manalar olarak saymışlardır. Bu mutlak anlamlar ise, vad anında cüzî manalara ulaşmak için araç olarak kabul etmişlerdir. Bu görüş itibar edilmeye değer gerçek bir görüş olduğu için musannif onu tercih etmiş ve bunu harflerin manaları olarak değil bu manaları ifade edici olarak kullanmıştır.”¹⁴³ Abulhakim es-Siyâlkûtî (ö.1067/1657) ise, cumhuru destekleyip aşağıdaki tespiti ortaya koymaktadır.

وذهب الاوائل الى انها موضوعة للمعاني الكلية الغير الملحوظة بذاتها فلذلك شرط الواضع في دلالتها ذكر متعلقاتها وهذا ما اختاره الشارح رحمه الله تعالى في تصانيفه وقيل انه يلزم على هذا ان يكون استعمالها في خصوصيات تلك المعاني مجازا لا حقيقة لها لعدم

¹⁴³ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 118.

استعمالها في المعاني الاصلية اصلا مع انهم ترددوا في ان المجاز يلزمه الحقيقة اولا فمدفوع بانه انما يكون مجازا لو كان استعمالها فيها من حيث خصوصياتها اما اذا كان من حيث انها افراد المعاني الكلية فلا .

“İlk belagât âlimleri harflerin, tek başına mülâhazaları mümkün olmayan küllîmanalara vad’ edildiğini belirtmişler. Bundan dolayı vadi, bu harflerin manalarına delalet etmelerinde onların muteallakat (Bağlı olduğu fiil ve mecrur) larının zikredilmesini şart koşmuştur. Şârih (et-Teftâzânî) eserlerinde bu görüşü tercih etmiştir. Şârihe bazıları tarafından “Bu görüşe binaen harflerin söz konusu küllî manaların cüzîyatlarında isti‘mal edilmeleri durumunda hâkîkî anlamı olmayan bir mecâz çeşidinin olması gerekir. Zira harfler asıl anlamlarında kullanılmamışlardır. Bununla beraber onlar mecâzın hâkîkî manası olup olmayacağı konusunda tereddüt etmişler. (Cumhura yönelik itiraz), eğer harfin cüzî manalarda kullanımı, mutlak manaların özellikleri açısından ise, kullanımı hâkîkî anlamı olmayan mecâz olur. Ancak harfin cüzî manalarda kullanımı onların küllîmanaların fertleri itibari ile ise, ifade edilen mecâz söz konusu olmaz.”¹⁴⁴

2.2.1.6. Munâzara

Munâzara ilmî, gerçeğin bilinmesine yönelik tartışmaların yöntem ve kurallarını araştırıp belirleyen bir disiplindir¹⁴⁵. Bu yöntem ve kuralları şöyle özetleyebiliriz: Bir konuyu tartışan iki kişiden iddia sahibine muallil denir. Muallil olan sebep bildirir ve bildirdiği sebepleri cevaplar. Munâzarada muallilin öne sürdüğü fikirleri kontrol eden ve delile ihtiyaç hissettiren tezlere delil isteyen ve soru soran kimseye de sâil denir. Tartışanlar görüşlerine kaynak göstermek zorundadırlar ve iddia sahibinin iddiası bedihi değilse, iddiasını kanıtlamakla yükümlüdür. Zira apaçık ve zarûri şekilde olmayan her iddianın delillendirilmesi gerekir.

¹⁴⁴ es-Siyâlkûtî, a.g.e., s. 497.

¹⁴⁵ Yusuf Şevkî Yavuz, Munâzara, **DİA**, TDV, İstanbul 2006, s. 576.

Munâzara esnasında bazen sâilin, bazen de muallilin başvurduğu hükümlerle ilgili kurallar şunlardır:

a) Engelleme (meñ): öne sürülen iddiaya delil isteyerek veya delilin öncülerine itiraz ederek muârazı reddetmek.

b) Delil bozma (nakz): Gösterilen delillerin öncüllerine itiraz etmeden yeni bir delille onu çürütmek.

c) İddiaya karşı koyma (muâraza): Öne sürülen iddianın zıddının doğruluğunu kanıtlamak suretiyle doğrudan doğruya iddiayı çürütmek.

Sâil, delil bozma veya iddiaya karşı koyma şıklarından biriyle hareket etmek istediği takdirde muallil konumuna gelir, muallil de sâilin yerini alır.

Kavramlarla ilgili tartışma kuralları “tanım” ve “bölme” kısımlarında incelenir. “Bir kavramın karakteristik kapsamını belirleyen zihin işlemleri” demek olan tanıma ancak tanımın eksik olduğu ve yabancı unsurlar içerdiği iddiasıyla itiraz edilebilir. Bir bütünün parçalara bölünmesi halinde bölmenin tam olmadığı veya bölmeye dahil unsurların dışında bırakıldığı ileri sürülerek karşı çıkabilir.¹⁴⁶

el - İsferyînî de es-Sekkâkî, et-Teftâzânî. es-Seyyid eş-Şerîf ve es -Semerkandî gibi kelâm ekolünün en etkili belâgat ‘âlimleri arasında yer aldığı için mantık kurallarından dolayısıyla munazara kurallarından istifade etmiştir.

Örnek:

el-İsferyînî es-Semerkandî'nin es-Sekkâkî'nin isitäre-i mekniyye ile ilgili ibaresinden anlaşılan muhtemel görüşünü açıklarken es-Sekkâkî'ye yaptığı itiraza cevap vermeye çalışmıştır. es-Semerkandî isitiäre-i mekniyye hakkında bilgi verirken es-Sekkâkî'nin görüşünü şöyle açıklamıştır:

¹⁴⁶ Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer‘eşî el-Ma‘rufî bi Saçaklîzâde, **er-Risâletu'l-Velediyye** (Şerhu Abdlvehhâb‘ale'l-Velediyye fî adâbi'l-Behsi ve'l-Munâzara içinde), Dâru Nûri's-Sabah, Lübnan 2012, s. 83.; Yavuz, a.g.m., s. 576-577.

يشعر ظاهر كلام السكاكي بأنها لفظ المشبه المستعمل في المشبه به بادعاء أنه عينه

“es-Sekkâkî'nin ibaresinin zahiri; isti'âre-i mekniyye'nin, müşebbehun bihte kullanılan müşebbeh, ikisinde aynı şey olduğu iddiasından hareketle, lafzı olduğuna işaret etmektedir.”

O, yukarıdaki ibarenin akabinde es-Sekkâkî'nin sözüne aşağıdaki itirazın yöneltilebileceğini ifade etmektedir.

ويرد عليه ان لفظ المشبه لم يستعمل الا في معناه فلا يكون استعارة

“Onun görüşüne müşebbeh lafzının asıl manasında kullanıldığı ve bu nedenle onun isti'âre olmadığı şeklinde bir itiraz yöneltilebilir.”

es-Semerkindî'nin yukarıdaki ifadesi ile es-Sekkâkî muallil, o ise sâil konumunda olmaktadır.

es-Semerkindî'nin sözünden şöyle bir kıyas çıkmaktadır:

لفظ المشبه مستعمل في معناه ولا شيء من الاستعارة بمستعمل في معناه ينتج لا شيء

من لفظ المشبه باستعارة

“Müşebbeh lafzı kendi manasında kullanılmıştır. İstiareden hiçbir şey kendi manasında kullanılmaz. Bu durumda hiçbir müşebbeh lafız isti'âre olmaz.”

Aşağıdaki ibareye göre, el-İsferâyînî sâil, es-Semerkindî muallil olmaktadır. Zira es-Semerkindî معناه في مستعمل لفظ المشبه مستعمل ifadesi ile bir iddia da bulunmaktadır. Bu nedenle muallil konumunda olmaktadır. el-İsferâyînî ise, aşağıdaki ibaresi ile es-Semerkindî'ye itiraz etmektedir. Bu nedenle o da sâil olmaktadır.

لا نسلم ان لفظ المشبه مستعمل في معناه لم لا يجوز ان يكون المراد منه الموت المتحد

بالسبع ادعاء

“Müşebbeh lafzının kendi manasında kullanıldığını kabul etmiyoruz. Niye bir iddia olarak onunla yırtıcı hayvan ile tek bir varlık haline gelmiş ölüm kastedilmesin.”

Örnek:

El-Ferîde adlı eserin birinci'ıkdın dörüdüncü ferîdesinde isti'âre, mülâyimi (münasip vasfı) itibariyle mutlaka, muraşşaha ve mücerrede olmak üzere üç kısım şeklinde işlenmiştir. el-İsferâyînî bu konuyu işlerken bu tür taksimin hâkîkî olmayıp aksine itibari olduğuna işaret etmek için “وقد يجتمع الترشيح والتجريد Bazen terşih ve tecrid bir arada bulunur.” İfadesinde bulunmuştur. O,buna şâirin aşağıdaki beytini örnek göstermiştir.

لدى اسد شاكي السلاح مقذف له لبد اظفاره لم تقلم

“Silah kuşanmış iri cüsseli yeleleri olan tırnakları hiç kesilmemiş bir aslanın yanıdayım.”

el-İsferâyînî “Yani silahı tam aslanın yanında” ifadesiyle *اي عند اسد تام السلاح* kelimesini *مقذف*, tecride *كثير اللحم* “çok etli” şeklinde yorumlayarak da terşihe işaret etmektedir.¹⁴⁷ el-İsferâyînî'nin “terşih ve tecrid bir arada bulurur” şeklindeki görüşüne şöyle bir itiraz varid olur: Bu durumda maksemin aksamaları arasında tesaduk

¹⁴⁷ el- İsferâyînî, a.g.e., s. 139.

olacaktır. Aksamların tesadukları da munazara ehline kabul görülmemiştir. el-İsferâyînî, mükadder itirazı فالتقسيم اعتباري ifadesiyle defetmeye çalışmıştır.¹⁴⁸

Örnek.

el-İsferâyînî, fiilde isti'ârenin nisbet itibariyle gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda 'Adudüddin el-Îcî (756 / 1355) ile es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî (ö. 816 / 1413) nin görüşlerini açıklamakta ve es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî'ye hak vermektedir. Ancak el-İsferâyînî Munazara ilmînin engelleme (men') kuralını kullanarak es-Seyyid eş-Şerîf'in öne sürdüğü iddiasına getirdiği delilin öncülerine itiraz etmiştir.

el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin haşiyesinden aktardığına göre, es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî'nin fiildeki isitare-i tebiyye ile ilgili görüşü aşağıdaki gibidir:

ولا تجري في النسبة الداخلة في مفهوم الفعل الاستعارة تبعا على قياس الحرف

لان متعلق النسبة الداخلة في مفهوم الفعل مطلق النسبة

“Fiilin mefhumuna dahil olan nisbette harfe kıyasla tebe'iyeye isti'âresi gerçekleşemez. Çünkü fiilin manasının bir parçası olan nisbetin muteallakı mutlak nisbettir.”¹⁴⁹

¹⁴⁸ Saçaklızade hakîkî ve i'tibarî taksim ile ilgili bilgileri aşağıdaki şekilde vermektedir:

“ Bazen taksim, aksamları aynı şeye tesaduk ediyorlar diye tenkid edilir. Bu tür tesaduk, bütün kısımların veya bazıları arasında bir vecihten umumun mevcut olduğu durumda gerçekleşir. Hayvan, insan veya beyazdır örneğinde olduğu gibi. Söz konusu örnekte maksemın (hayvan) kısımları (insan ve beyaz) beyaz insanda birleşiyorlar. Kutbeddîn er-Râzî Metâlî' şerhinde “ Bir şeyi taksim etmekten kasd kısımlar arasında temayüzün mevcut olduğunu göstermektir.” şeklinde bir beyanda bulunmuş. Ben derim ki temayüzden maksat kısımların birbirine zıt olmalarıdır. el-Fenârî'nin açıkladığı gibi aksamların birbirine tesadukuyla ancak hâkîkî taksim iptal olunur. Hakîkî taksim, maksemi gerçekte zıt olan varlıklar şekline dönüştürülmesidir. Öte yandan aksamların aynı şeye tesaduk etmeleri itibârî taksime zarar vermez. İtibârî taksim küllî olanı, aklen zıt olan mefhumlara ayırmaktır. Küllînin beş kısma ayrılması meselesinde olduğu gibi itibârî taksimde aksamların mefhumları vakiada birbirlerini kapsamaları bir sorun teşkil etmez. Renkli olan bir eşyada bu beş kısmın birbirini kapsamaları buna örnek gösterilebilir. Bazen eksamların birbirlerine tesadük etmelerinden dolayı taksime butlan yönünden itiraz yapılır. Bu durumda söz konusu itiraz taksim itibârîdir denilerek defedilir. Yukarıda ifade edildiği gibi itibârî taksimde kısımlar arasındaki temayüzün sadece aklen mefhumda gerçekleşmesi yeterlidir.” Daha detaylı bilgi için bk. Saçaklızâda, a.g.e., s. 70-73.

¹⁴⁹ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 101.

ولا تجري في el-İsferâyînî الجندُ الأُميرُ هَزَمَ örneğinde muddea olarak kabul edilen ibaresinden çıkan hükmü نسبة الداخلة في مفهوم الفعل الاستعارة تبعا على قياس الحرف لان متعلق النسبة الداخلة في مفهوم الفعل kabul etmiş. Ancak müddeanın suçrası sayılan مطلق النسبة ibaresine karşı çıkıp itirazını aşağıdaki ibaresi ile temellendirmiştir.

ونسبة لان نسبة الفعل انواع نسبة الى الفاعل وهي نسبة مخصوصة كما أن الابتداء نسبة مخصوصة الى المفعول ونسبة الى المكان الى غير ذلك وكل منها نوع مخصوص له لوازم مخصوصة يصح ان يشبه بها باعتبارها

“Çünkü fiilin nisbeti çeşitlidir. Bir fâile olan nisbettir. Nasıl ki ibtida mahsusa bir nisbet ise, bu da mahsusa bir nisbettir. İkincisi mefule olan nisbettir. Üçüncüsü ise, mekâna ve diğerlerine olan nisbettir. Onlardan kendisine has bir tür olup kendilerine lazımları vardır. Bu lazımların itibarı ile onlar müşebbehun bih olabilirler.”

2.2.1.7. Lugat

el-İsferâyînî, eserinde gerekli gördüğü yerde kelimelerin lugat anlamlarına değinmektedir. Bunu yaparken genellikle lugat kaynaklarının ismini zikretmemiştir. Örneğin, *el-Ferîde*'nin Dibâce kısmındaki زبر المتأخرين ودل عليه زبر المتأخرين cümlesinde geçen زبر kelimesinin lugat anlamını ez- الزبر على وزن علم الكلام وعلى وزن عُنُقٍ جمع زبور بمعنى الكتب

Zibr عِلْمِ vezninde olması halinde kelâm anlamına gelir. عُتُقِ vezninde olduğunda ise, زُبُرِ kelimesinin cemi olup kitaplar anlamına gelmektedir.¹⁵⁰

el-İsferâyînî, *el-Ferîde*'nin anlamı ihtilafli olan kelimelerini açıklarken sadece bir yerde kaynağın ismini zikretmiştir. Örneğin; birinci 'ıkdın birinci ferîdesinde "لعلاقة" "sözünü, في الصحاح بالكسر " "diyerek el-Cevherî'nin (ö.400/1009) *es-Sıhah*'ını dayanak olarak göstermiştir.¹⁵¹

2.2.2. Dili

Üslup, belli bir duyuş, görüş ve birikime sahip olan insanın edindiği tecrübeyle seçtiği konuyu biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemleri kullanarak kendisine has bir biçimde ördüğü kelimelerle anlatmasından doğan bir edebi değer unsuru ve ölçüsüdür.¹⁵² Herkese değil sadece entellektüel bir zümre için yazılan eserlerin üslupları zor olur. Bundan olacak ki felsefeciler genelde eserlerini anlaşılması zor bir üslupla yazmışlar. Örneğin İbn Sina (980- 1037)'nin *İşâretler ve Tenbihler* adlı eseri ilgili alanda uzmanların bile zor anlayacakları kadar ağır bir üslupla yazılmıştır.¹⁵³

Çok iyi dilci olması yanında felsefeci, kelâm cı ve mantıkçı olarak da bilinen el-İsferâyînî, yer yer zor bir üslup kullanmıştır. Öyleki mühaşşiler bazı karmaşık ibareleri kelime kelime açıkladıktan sonra hulasasını vermeye çalışmışlar. Örneğin Muhammed b.Sabbân, el-İsferâyînî'nin

¹⁵⁰el- İsferâyînî, a.g.e., s. 43.

¹⁵¹ el- İsferâyînî, a.g.e., s. 61.

¹⁵² Mehmet Önal, "Edebî Dil ve Üslup", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36, 2008, http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/mehmet_onal_edebi_dil_ustlup.pdf. (25.05.2015), s. 32.

¹⁵³ Nihat Keklik, "Felsefede Üslup Meselesi ve Bâzı İlkeler", <http://www.journals.istanbul.edu.tr/i-ufad/article/viewFile/1023017761/1023016999> (20.03.2015), s. 56-57.

وهذه مثار فرسان البلاغة حتى لا يكاد يرتضي من ذاق حلاوة البيان ولو بطرف

اللسان ان يحمل الاستعارة في المركب على الاستعارة المتعددة ان امكن ويحمل عليه حتى

الامكان فيكون المنظور للبليغ هذه التشبيه النبيه العظيم الشأن

“Bu konu belâgat atlılarının tozu dumana kattığı alandır. Öyle ki dilin ucu ile bile belâgat ilmînin zevkini tadan kimse mürekkepteki isti‘âreyi birden fazla olan isti‘âreye -Her ne kadar iki isti‘âreye de hamletmek mümkün olsa-hamletmeye razı olmaz. Mümkün olduğunda mecâz-ı mürekkebe hamledilir. Bu yüce ve değerli teşbih, belîğ kimsenin nazarını celpeder”, şeklindeki ibaresini aşağıda olacak şekilde çözümleyip hulasasını vermek zorunluluğu hissetmiştir:

(قوله : حتى لا يكاد.....الخ) حتى تفرعية وخبر (يكاد) قوله : (يرتضي) ،

ومن تنازعه (يكاد) على أنه اسمها و(يرتضي) على أنه فاعله . وقوله: (أن يحمل) مفعول

يرتضي... وقوله : (ويحمل) بالرفع معطوف على (لا يكاد)، وقوله: (عليه) اي على المجاز

المركب ، أو على مثار فرسان البلاغة، أو على التمثيل المتقدم، وقوله: (حتى الامكان) غاية

للحمل على المجاز المركب أي يحمل عليه منتها ذلك الحمل الى غاية امكانه.

ومحصل كلامه : أن البليغ لا يرضى بالحمل على الاستعارة المفردة بمجرد امكانها بل اذا

وجد مقتض لها اكيد، ويرضى بالحمل على المجاز المركب بمجرد امكانه ، لشرفه عليها، فالمركب

الذي تجوز فيه وأمكن جعله من باب الاستعارة المتعددة في اجزائه وجعله من باب الاستعارة

التمثيلية في مجموعته لا يرضى البليغ الا بحمله على التمثيلية ، هذا أقرب ما تقرر به

عبارة الشارح

“حَتَّى لَا يَكَادُ” َ sözünde geçen حَتَّى kelimesi tefrî‘iyye harfidir. يَكَادُ ‘nun haberi يَرْتَضِي fiilidir. يَكَادُ fiili, مِنْ lafzının kendisinin ismi, يَرْتَضِي fiili de مِنْ lafzının kendisinin fâili olduğu noktada niza ediyorlar. أَنْ يَحْمِلَ sözü يرتضي fiilinin mef’ûludur.... يَحْمِلُ sözü ise, لا يَكَادُ fiiline atf edilmîştir. عليه tabirinde zamirin merci ise, حَتَّى الامكان sözü ise, mecâz-ı mürekkebe hamledilmenin nihayetini belirtiyor. Yani mürekkebtteki isti‘âre mümkün oldukça mecâz-ı mürekkebe hamledilir.

Onun sözünün hulasası belîğ kimse sadece mümkün olmasına bakarak isti‘âre-i müfrede hamletmeye razı olmaz. Bunu gerekli kılan etkin bir gerekçe bulunca hamleder. Mecâz-ı mürekkepte ise, mecâz-ı müfredden üstün olması sebebiyle, sadece olmasına bakarak hamletmeye razı olur. Belîğ kimse, kendisinde mecâz yapılan ve cüzlerinde isti‘âre-i muteadide babından, mecmuunda ise isti‘âre-i temsiliyye babından kılınması mümkün olan mürekkebi, sadece isti‘âre-i temsiliyyeye hamledilmesini uygun görür. Bu, şârihin ifade ettiği en yakın anlamdır.”¹⁵⁴

el-İsferâyînî mühtemelen entellektüel bir zümreye hitap etmeyi düşündüğü için ilk etapta anlaşılmayacak, üslubu zor ibareleri tercih etmiştir. Ayrıca söz konusu eser, belâgat alanında yazılmış bir eser olduğu için el-İsferâyînî, eserde belîğ ifadeler kullanmıştır.

Örnek:

el-İsferâyînî "Belâgat ‘âlimleri isti‘âre-i temsiliye hakkında bir birileri ile adeta yarışarcasına fikir beyan etmişler," şeklindeki meramını وهذه الاستعارة مثار فرسان البلاغة cümlesiyle anlatmıştır.¹⁵⁵

¹⁵⁴ es-Sabbân, a.g.e., s. 116.

¹⁵⁵ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 165.

Onun kurduğu bu cümlede, belâgat ilmî, atların yarıştığı meydana benzetilmîştir. Bu durumda بلاغة müşebbeh; ميدان السيق müşebbehun bihtir. Müşebbehun bih zikredilmemiş olup, yerine müşebbeh lafzı getirilmiştir. Sadece müşebbehun bihin lazimi olan فرسان kelimesi getirilmîştir. Buna göre, bu cümlede isti'âre-i mekniyye bulunmaktadır. Bu kelimenin müşebbehe izafesi hem isti'ârenin karinesi hem de isti'âre-i tahyîfiyye olmaktadır.

el-İsferâyînî Belagât'a dair çalışma konumuz olan eserine konusunun belâgat olduğunu çağrıştıran kafiyeli kelimelerle başlamıştır. Buna belâgatte berâ'atu'l-istihlâl denmektedir. Aşağıdaki cümlede bu söylediğimiz husus görülmektedir.

يقول العبد المفتقر الى ألطاف ربه الخفية عصام الدين بن محمد حفهما الله بمغفرته الجليلة

إن أحسن ما تزداد به النعم الوفية وتدفع به البلية في البكرة والعشية (الحمد لواهب العطية)

“Rabbinin manevi lütuflarına muhtaç olan kulu İsamüddin bin Muhammed der ki: Kesinlikle sayesinde bol nimetlerin arttığı ve sabah akşam belaların kendileriyle defedildiği en güzel şey ((الحمد لواهب العطية)) sözüdür.”¹⁵⁶

Görüldüğü üzere el-İsferâyînî mukaddimde الخفية, الجليلة, الوفية, البلية, العشية şeklinde kafiyeli kelimeler kullanarak eserin belâgatla ilgili olduğunu göstermektedir.

2.2.3. Metodu

2.2.3.1.Çözümlemeli Şerh Etme Metodu

Âlimler metin türündeki eserleri şerh ederken değişik metodlar kullanmışlar. Âlimlerin kullandıkları metotlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

¹⁵⁶ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 15-21.

a) İcmalî şerh etme yöntemi: Şârih bu yöntemle metin türündeki eserin ibarelerini özet bir şekilde şerh eder. Okuyucu bu metodla birinci derecede öğrenilmesi gereken bilgilere hızlı bir şekilde ulaşır. Fakat bu yöntem okuyucuya mücmel bilgi sağlamaktadır.

b) Çözümlemeli şerh etme yöntemi: Şârih, çözümlemeli şerh etme yöntemiyle metnin bütün ibaresini şerh etmeye özen gösterir. Bu metod öğrencinin metni anlamasına imkân sağlar. Öğrenci bu metod sayesinde metnin değindiği meseleleri detaylı bir şekilde öğrenir.

c) Objektif şerh etme yöntemi: Şârih, objektif şerh etme yöntemiyle önce konuyla ilgili meseleler arasında bağlantı kurarak konuyu geniş bir şekilde açıklar sonra metne dönüp onu biraz şerh eder. Bu metod, öğrenciye meseleler arasında bağlantı kurma yeteneği kazandırır.

d) Özetleme şerh etme yöntemi: Şârih, bu yöntemle şârihlerin mevzuyla ilgili görüşlerini toplayıp hulasalarını açıklar, uygun gördüğü kaide ve çıkarsamaları ilave eder. Bu tür yöntemde metne neredeyse hiç değinilmez.¹⁵⁷

el-İsferâyînî çalışma konumuz olan şerhinde, yukarıda saydığımız şerh etme metotlarından kısmen çözümlemeli şerh etme yöntemini kullandığı söylenebilir.

el-İsferâyînî'nin çözümleme şerhetme yöntemi için aşağıdaki ibareler örnek gösterilebilir.

(الحمد لوأهب العطية) اي كل عطية او عطيته المعهودة التي نزلت فيها السورة فحينئذ

تتناسب فقرتا الحمد والصلاة اشد تناسب (والصلاة على خير البرية) اي جميع البرايا او

البرية المعهودة التي عهد تفضيل النبي عليه الصلاة والسلام عليها من الانس والجن والملك

الكرام (وعلى آله) اي اتباعه اذ هي احد معنى الآل فلا يلزم على المصنف الاهمال بل

¹⁵⁷ Abdullâh b. Dâvâd, el-Mutunu'l-arabiyye ve Menâhicu Şerhihâ, [http:// www. ahlalhdeth.com/vb /showthread.php?t=306056](http://www.ahlalhdeth.com/vb/showthread.php?t=306056) (11.12.2014).

فيه ايهام حسن كما لا يخفى على ارباب الكلام..... (ذوي النفوس الزكية) اي المفلحة

قال تعالى قد افلح من زكاها وزكاء النفس يستلزم زكاء العقل بطريق الاولى

“Atiyyeyi hibe edene hamd olsun. Yani hibe edilen her şeyi veya hakkında süre nazil olan malum atiyyeyi. Bu durumda hamd ve salat cümleleri arasında münasebet tam olur. Mahlukatların en hayırlısına salat olsun. Yani kendilerine Peygamberin tafdil edildiği bilinen, insanlar , cinler ve yüce melekler kastedilmektedir..... Âlî üzerine de. Yani ona tabi olanlar. Çünkü tabi’ kelimesi آل kelimesinin manalarından biridir. Bu durumda musannıfa, (Peygambere tabi olanları) ziktrememiş şeklinde bir itirazgelmez. Belağat ehlinca bilindiği gibi burada tam aksine وعلى آله cümlesinde güzel bir îham vardır..... (Arınmış nefis sahipleri) Yani kurtuluşa ulaşmış olanlar. Nitekim Yüce Allah “Şüphesiz nefsin arındıran kurtuluşa ermiştir” buyurmaktadır. Nefsin arınmış olması öncelikli olarak aklın arınmış olmasını gerektirir.”¹⁵⁸

Görüldüğü gibi el-İsferâyî’ni العطية kelimesinin başındaki ال takısının istiğrakiyye veya ahdiyye olabileceğini ve ahdiyye olduğunda hamd ve salat cümlelerinin aralarındaki münasebetin daha güçlü olacağını belirtmektedir. el-İsferâyîni البرية kelimesinin başındaki ال takısının da istiğrakiyye veya ahdiye olabileceğine işaret etmektedir. Yine el-İsferâyîni, musannıfa “sahabeyi ihmal etmiştir” şeklinde gelebilecek bir ittirazı önlemek için اتباع kelimesini آتباع lafzıyla tefsiretmiştir. Ayrıca bu durumda musannıfın ibaresinde tevriyye sanatının olduğunu ifade ederek kendi görüşünü teyid etmiştir. el-İsferâyîni, sahabenin nefsin arındırıp kurtuluşa erdiklerini ifade etmek için الزكية kelimesinin lazimi olan المفلحة kelimesiyle tefsir etmiştir. Başka bir ifade ile nefsin

¹⁵⁸ el-İsferâyîni, a.g.e., s. 15-24.

arınması, kurtuluşu gerektiriyor demektedir. Buna kanıt olarak da قد افلح من زكاهها “Şüphesiz nefsinin arındırarak kurtuluşa ermiştir,”¹⁵⁹ ayetini getirmiştir.

2.2.3.2.Farklı Kitaplara Yönlendirme

Bazen şerhte bahsettiği konular hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenlere, başka kaynaklara müracaat etmelerini tavsiye etmektedir.

Örnek:

el-İsferâyînî İsti’âre-i tebeyye konusu hakkında daha fazla bilgi edinmek için okuyucuyu aşağıdaki ibareyle başka eserlerine yönlendirmiştir.

وان اردت تحقيقا تركناه لضيق المقام لا لضعف بالكلام فاعليك برسالتنا الفارسية المعمولة في تحقيق المجازات. . hakkında tahkik (detaylı bilgi) istiyorsan mecâz hakkında Farsça yazılmış risalemize müracaat et.”¹⁶⁰

Örnek:

el-İsferâyînî, İsti’âre-ı temsiliyye ile görüşünü

وحقيقته أن تؤخذ امور متعددة من المشبه وتجمع في الخاطر وكذا من مشبه به ويجعل

المجموعان مشتركين في مجموع منتزع يشملهما

“İsti’âre-ı temsiliyenin hakikatı, müşebbehten birkaç şey alınıp zihinde toplanması aynı şeyin müşebbehun bih için de yapılması ve ikisinin, kendilerini kapsayan birkaç parçadan oluşmuş bir şeyde ortak edinmesidir,” şeklinde izah ettikten

¹⁵⁹ Kur’an-ı Kerîm, Şems, 91/9.

¹⁶⁰ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 100.

sonra aşağıda ifade ettiği şekilde daha fazla bilgi edinmek isteyen okuyucuyu, konuyu daha tafsilatlı işleyen başka eserlere yönlendirmiştir.

وان اردت مزيد التفصيل فلا تطلبه من هذا المختصر القليل وارجع الى مقام اعد لمثله لا

الى كلام عد الايجاز من فضله

“ Eğer daha tafsilatlı bilgi istersen onu bu az hacimli özet kitaptan talep etme daha tafsilatlı bilgi için hazırlanmış eserlere müracaat et. Az sözlü olma özelliği meziyetine sahip eserlere başvurma.”¹⁶¹

2.2.3.3. Sözel Değerlendirmelere Başvurma

el-İsferâyîni, eserinde görüşleri tahlil ederken bazı görüşleri احسن (daha güzel), اولی (daha iyi), daha münasip gibi sözlerle değerlendirmiştir.

Örnek:

es-Semerkindî, *el-Ferîde*'nin dîbâcesinde فنظمت فرائد عوائد şeklinde bir ifade kullanmıştır. el-İsferâyîni, *el-Ferîde*'deki feridelerin musannife ait olmayıp balâgat 'âlimlerinden ona ulaştığını anlamını veren عوائد kelimesinin فرائد kelimesine müzafünileyh olmasını güzel bulmuş. Ancak فرائد فرائد şeklinde bir ifadeyi daha uygun görmüştür. Zira bu ifadede cinâsu'l-mudâri¹⁶² sanatı hasıl olacaktır. el-İsferâyîni, bu

¹⁶¹ el-İsferâyîni, a.g.e., s. 167.

¹⁶²el-Beycûrî, a.g.e., s.40. Cinâcu'l-mudâri'i şu şekilde tanımlamaktadır: İki kelimenin, harflerinin âdedi ve harf tertibinde birbirine bezemesine; mahreçleri yakın olan iki harfte de farklı olmasına cinâsu'l-mudâri' denir. Bk, el-Beycûrî a.g.e., s.40.

meramını yerine فرائد عوائد “ ولو قال فرائد فوائد لكان احسن deseydi daha güzel olurdu.” şeklindeki ibaresiyle ifade etmiştir.¹⁶³

Örnek:

فاردت ذكرها مجملة مضبوطة على وجه نطق به كتب المتقدمين el-İsferâyînî, *el-Ferîde*'nin فاردت ذكرها مجملة مضبوطة على وجه نطق به كتب المتقدمين “İsti‘âreleri mütekaddimun denen ilk belâgat ‘âlimlere ait kitapların talaffuz ettiği ve muteahhirun denen daha sonraki belâgat ‘âlimlere ait kitapların delalet ettiği şekilde özet olarak zikretmeyi istedim.” Şeklindeki ibaresini şu şekilde şerhetmiştir:

الزبر على وزن علم الكلام وعلى وزن عنق جمع زبور بمعنى الكتب والثاني
انسب بالكتب لفظا ومعنى

“*عنق* vezninde olursa *علم* kelimesi *زبر*“¹⁶⁴ olursa söz anlamında olur. İkincisi lafız ve anlam yönünden *كُتِب* kelimesine daha kitaplarda anlamında olur. Görüldüğü gibi el-İsferâyînî *انسب* ifadesiyle değerlendirmesini yapmıştır. münasıptır.”

2.2.3.4.İlmi Yeterliliğini Gösterme

el-İsferâyînî bazen ilmî yeterliliğini göstermek için incelemiş olduğu meselelerde bir sonuca varduktan sonra şöyle tabirler kullanmıştır:

وهذه شبهة قوية لم يحم حول دفعها احد بما يليق ان يصغى اليه ونحن دفعناها في رسالتنا

الفارسية

¹⁶³el-İsferâyînî, a.g.e., s. 44-46.

¹⁶⁴ el-Beycûrî ,a.g.e., s.10.

"Bu itiraz, hiç kimsenin kayda değer bir cevap veremediği güçlü bir itirazdır. Bu itirazı Farsça yazdığımız risalemizde defettik."¹⁶⁵

2.2.3.5. Bazı Konuların Önemine Dikkat Çekme

el-İsferâyînî Bazen de talebenin dikkatini bir meselenin önemine çekmek için فاحفظه, فتنبه, فافهم gibi ifadeler kullanmaktadır. Örneğin el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin وانكر التبعية السكاكي ibaresini tahlil ederken "Fâile takdim edilmesi vacip olan zamirin yerine zorunlu olarak zahir bir isim geldiğinde, o ismin de fâile takdim edilmesi vaciptir," şeklinde bir görüş belirtmiştir. el-İsferâyînî yukardaki cümleden sonra فاحفظه "Bunu aklında tut. Zira bu, istinbatına muvaffak olduğumuz önemli bir nüktedir," şeklinde bir ibare kullanarak anlattığı konuya okuyucuların dikkatini çekmektedir.¹⁶⁶

2.2.3.6. Muhtemel Sorulara Cevap Verme

el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin ibarelerini şerh ederken bazen gelebilecek itirazlara cevap vererek onları mümkün mertebede bertaraf etmeye çalışmıştır. Örneğin el-İsferâyînî birinci 'ıkdın dördüncü ferîdesinde الاستعارة ان لم تقترن بما يلائم شيئاً من المستعار منه والمستعار له فمطلق Eğer isti'ârede müste'ârun minhun veya müste'ârun lehunun mülayimlerden hiçbirisi olmazsa, isti'âre, isti'âre-i mutlaka olur," şeklindeki ifadesini şöyle şerhetmiştir.

المراد بالاقتران بما يلائم الاقتران بما يلائم مما سوى القرينة كما سيبينه والا فالقرينة مما

يلائم المستعار له فلا توجد استعارة مطلقة

¹⁶⁵ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 196.

¹⁶⁶ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 125.

“Münasip bir vasıfla bitişmekten kasıt, ilerde açıklayacağımız gibi karinenin dışında bir mülayimle bitişmedir. Eğer mülayimle bitişmeden böyle bir anlam kastedilmesse isti‘âre-ı mutlaka çeşidi olmayacak. Çünkü karine müste‘ârün lehün mülayimidir.” el-İsferâyînî, yaptığı yoruma yapılabilecek muhtemel itiraz ve cevabı şu şekilde açıklamıştır:

لا يقال الاستعارة باعتبار القرينة لا تقتزن بما يلائم المستعار له بل تقتزن بما يلائم ما
يصير مستعارا له باعتبار القرينة لانا نقول الاستعارة تتحقق بالقرنة المانعة من ارادة المعنى
الموضوع له وملائم المستعار له القرينة المعينة فالاستعارة باعتبار القرينة المعينة مقترينة بما يلائم
المستعار له فلا بد من التقييد

“İsti‘âre, karine itibariyle müste‘ârünlehün mülayimiyle bitişmez tersine karine sebebiyle müste‘ârünleh olacak bir mülayimle bitişir. Şeklinde bir sorulması? Çünkü biz diyoruz ki isti‘âre mevduunlehu olan mananın kastedilmesini engelleyen karine ile gerçekleşir. Müste‘ârünlehün mülayimi ise karine-i muayyinedir. Buna göre isti‘âre, karine-i muayyine itibariyle müste‘ârünlehün mülayimiile bitişiktir. Bu durumda da kaydın olması gerekir.”¹⁶⁷

2.2.4. İstılahları

Bir ilmî iyi öğrenmek isteyen bir kimse öncelikle bu ilmîn ıstılahlarını bilmek zorundadır. Çünkü her ilmîn kendisine mahsus terminolojisi vardır ve o ilimle uğraşan kimseler ona has kavramları kullanırlar. Bu durum Belâgat ilmî için de geçerlidir. Bu nedenle bu ilimde derinleşmek isteyen bir kimse onun ıstılahlarını öğrenmekle işe başlaması daha faydalı olur. Bundan dolayı belâgat kitaplarında belâgat ilmînin ıstılahlarına önem verilmiştir. Bazen ıstılahlar tanımlanmış, bazen izah edilmiş, bazen de ıstılah zikredildikten sonra örnek verilmekle yetinilmiştir. Çalışma konumuz olan *Şerhu'l- İsâm Li'l-Ferîdeadlı* eserde belâgatın bir bölümü olan beyanın konularına dair

¹⁶⁷ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 131-133.

birçok ıstılah kullanılmış ve bu ıstılahlar açıklanmış ve onlarla ilgili tartışma ve görüşler okuyucunun istifadesine sunulmuştur. *şerhu'l-‘İsâm li'l-ferîde* adlı eserde hakikat, isti‘âre, mecâz-ı mürekkeb, mecâz-ı aklî, mecâz-ı mürsel vb. ıstılahlar üzerinde durulmaktadır.

2.2.4.1. Hakikat

Beyan ilmî hakikatle direkt ilgilenmemekle birlikte mecâzın anlaşılabilmesi için hakikatin bilinmesi gerekmektedir. Bu sebeple hakikat beyan ilmînin konuları arasında yer alır.¹⁶⁸ ‘Âlimler hakikati terim olarak değişik şekillerde tanımlamışlardır. Bu tanımlardan birkaç tanesini aktar‘âlim:

الحقیقة لفظ مستعمل فيما وضع له من حيث أنه ما وضع له

‘‘Hakikat, vad‘edildiği mana itibar edilerek konulduğu mana için kullanılan sözdür.’’¹⁶⁹

الحقیقة الكلمة المستعملة فيما وضعت له في اصطلاح به التخاطب

‘‘Bir kelimenin mütekellimin ıstılahatında mevzuunlehu olarak kabuledilen manada kullanılmasıdır.’’¹⁷⁰

Görüldüğü gibi hakikat kavramı için yapılan birinci tanımda من حيث أنه ما وضع

le kaydı, ikinci tanımda da في اصطلاح به التخاطب le kaydı getirilmîştir. Her iki kayıt da sonuç itibariyle aynı anlama gelmektedir. Nitekim her iki kayıtla tanımdan, farklı ıstılahlarda farklı anlamlara vad‘ edilen ve konuşmanın yapıldığı ıstılahta mevzuunlehu sayılmayan bir manada isti‘mal edilen bir lafız ihraç edilir. Örneğin صلاة lafzı şer‘î

¹⁶⁸ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Beyân", **DİA**, TDV, İstanbul 1992, VI, s. 22.

¹⁶⁹ Mahmûd el-Antâkî, **el-‘Alâka**, (Mecmuetu Mutun fi ‘İlmi'l- Beyân ile birlikte), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan 2010, s. 47.

¹⁷⁰ Hatîb el-Kazvînî, **et-Telhîs**, (Mutevvel ‘ale't-Telhîs ile birlikte), Ahmed Kâmil, İstanbul h.1330, s. 348.

ıstılata, tekbir-i taharrümla başlayıp selamla son bulan belli rükün ve zikirlerle vad‘ edilmîştir. Lugavî ıstılahta ise dua için vad‘ edilmîştir. صلاة lafzı, kendisinden şerî ıstılah kastedilerek dua için isti‘mal edildiğinde mecâz-ı lugavi olur.

el-İsferâyînî ise, hakikat kavramı için herhangi bir tanım zikretmemiştir. Ancak o, es-Semerkandî'nin

المجاز المفرد اعني الكلمة المستعملة في غير ما وضع له لعلاقة مع قرينة مانعة عن ارادته

ان كانت علاقته غير المشابهة فمجاز مرسل والا فاستعارة مصرحة

“Mecâz-ı müfred yani hakîkî manayı kastetmeye mani bir karine ve bir alâkadan dolayı konulduğu manadan başka bir manada kullanılan kelime; eğer alâkası benzerlik dışında bir şey olursa mecâz-ı mürsel, aksi halde isti‘âre-i musarraha olur,” şeklindeki ibaresini tahlil ederken hakikat ıstılahını kullandığını görmekteyiz. el-İsferâyînî محدود konumundaki المجاز المفرد kavramının haddi (tarifi) olan اعني الكلمة المستعملة في غير ما وضعت

مع قرينة مانعة عن ارادته söz grubunu camiiyyet ve maniiyyet şartlarını taşıyıp taşımadığı bakımından incelemektedir. O, söz kounusu tanımında لعلاقة tabirinin, bir alaka olmadan sehven hakîkî manası dışında kullnılan kelimelerin mecâz-ı müfredin kapsamından çıkarmak için kullanılan bir kayıt olduğunu belirtmiştir. el-İsferâyînî iddiasını şöyle temellendirmiştir: “Çünkü böyle bir lafız ne hakikat ne de mecâzdır.”¹⁷¹ Sehven hakîkî manası dışında isti‘mal edilen lafzın hakikat olmamasının nedeni, bu tür lafzın gerçek manasında kullanılmamasıdır. Aynı lafzın mecâz olmamasının nedeni de hakîkî ve hakîkî olmayan manalar arasında herhangi bir alakanın mevcut olmamasıdır.

¹⁷¹ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 62.

el-İsferâyînî, isti'âre-ı temsilyye konusunu işlerken es-Semerkindînin bir haşiyesi aracılığıyla bu isti'ârenin oluşmasında mürekkebin mecmuu dikkate alınacağını, diğer bir ifadeyle müekkebi oluşturan cüzlerin hakîkî veya mecâz'î olmaları bu tür isti'ârenin oluşmasında herhangi bir rollerinin olmadığını ifade etmiştir. Bu arada hakikat ıstılahına değindiğini görmekteyiz. el-İsferâyînî'nin aktardığı haşiye şu şekildedir:

اجراء هذا المركب المسمى اسمعارة تمثيلية وان كان لها مدخل في انتزاع وجه الشبه الا انه

ليس في شئ منها على انفراده تجوز باعتبار هذا المجاز المتعلق بمجموعها بل هي باقية على

حالتها من كونها حقيقة او مجازا

“ Vech-i şebihin ortaya çıkmasında isti'âre-ı temsilyye olarak adlandırılan bu mürekke ait cüzlerin rolüolsa da ancak mürekkebin mecmuuna bağlı olan bu mecâz mülahaza edilince bu cüzlerin hiçbirinde müstakil olarak mecâziyet mevcut değildir. Bilakis bunlar hakikat veya mecâz olma özellikleri üzerinde kalırlar.”¹⁷²

2.2.4.2. Mecâz

Mecâz kelimesi lugatte جاز fiilinden ism-i mekân olup gelip geçilen yer manasını ifade etmektedir. Nitekim جاز kelimesi el-Mu'cemu'l-Vasît'te şu şekilde tarif edilmektedir: “Mecâz, geçilen yer المعبر ومن الكلام ما تجاوز ما وضع له من المعنى”¹⁷³ anlamındadır. Sözde ise mevzuun lehusu olan manayı aşan kelimedir.”¹⁷³

et-Teftâzânî ise mecâz kelimesinin lugavi masını şu şekilde izah etmektedir:

والمجاز في الاصل مفعول من جاز المكان يجوزه اذا تعداه نقل الى الكلمة
“الجائزة اي المعدية مكانها الاصلی” Mecâz kelimesi aslındabir mekanı aşmak anlamını

¹⁷² el-İsferâyînî, a.g.e., s. 160.

¹⁷³ İbrahim Mustafa ve diğerleri, el-Mu'cemu'l-Vasît, Dâru'n-Neşr, Lübnan 1987, I, s. 10.

veren **جاز** veya **يجوزه** dan türetilmiş **مفعل** kalıbında ism-ı mekandır. Daha sonra asli manasını aşan kelime anlamında kullanılmıştır.”¹⁷⁴

‘Âlimler mecâz kelimesinin ıstılahi manasını farklı şekilde açıklamışlar: es-Sekkâkî mecâzı, aşağıdaki ibarede olduğu gibi bir kelime olarak tanımlamıştır:

والمجاز: وهو الكلمة المستعملة في غير ما هي موضوعة له بالتحقيق استعمالاً في الغير

بالنسبة الى نوع حقيقتها مع قرينة مانعة عن ارادة معناها في ذلك النوع

“Mecâz, hakikatte vad’ olunduğu anlamın dışında bir manada kullanılan kelimedir. Mananın mezuunlehudan ayrı olması hakikatının türüne nazardır. O türdeki manasının kastedilmesine mani olan bir karinenin mevcut olması gerekir.”¹⁷⁵

el-Kazvîni ise mecâzı, müfred ve mürekkeb olarak taksim ettikten sonra es-Sekkâkî’nin tanımının benzerini mecâz-ı müfred için getirmiştir. el-Kazvîni’nin tanımı aşağıda olduğu gibidir:

والمجاز مفرد ومركب اما المفرد فهو الكلمة المستعملة في غير ما وضعت له في اصطلاح

يقع به التخاطب على وجه يصح مع قرينة عدم ارادته

“Mecâz, müfred ve mürekkeb olmak üzere ikiye ayrılır. Müfrede gelince o, konuşmanın yapıldığı ıstılahıya göre mevzuunlehu sayılan mananın dışında sahih olacak şekilde kullanılan ve gerçek mananın kastedilmesine mani bir karine ile birlikte olan kelimedir.”¹⁷⁶

Mecâz genel olarak aklî ve lugavî olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁷⁷

2.2.4.3.1. Mecâz-ı Aklî:

¹⁷⁴ et-Teftâzânî, a.g.e., s. 352.

¹⁷⁵ es-Sekkâkî, a.g.e., s. 359.

¹⁷⁶ el-Kazvîni, a.g.e., s. 352-353.

¹⁷⁷ es-Sekkâkî, a.g.e., s. 362.

والمجاز العقلي: نسبة الشيء الى غير ما هو له في ظاهر حال المتكلم

“Konuşmanın dış vadiyetine göre kendisine ait olmayana bir şeyin isnat edilmesine mecâz-ı aklî denir.”¹⁷⁸

المجاز العقلي: وهونسبة الشيء اي شئ كان الى غير ما هو له في ظاهر حال المتكلم

“Konuşmacının itikadına binaen kendisine ait olmayana bir şeyin (hangi şey olursa olsun) isnat edilmesine mecâz-ı aklî denir.”¹⁷⁹

Mecâz-ı Aklî’de çeşitli alkalar mevcuttur. Birkaç tanesini burada kısa olarak açıklamak istiyoruz.

a) Zamana İsnat

انبت الربيع البقل “Bahar bitkiyi yeşertti.” Bu misaldekifiil, hakikatte bitkiyi yeşertip büyüten Allah’a isnat edilmeyip ekinin büyüme zamanı olan Bahar mevsimine isnat edilmîştir.

b) Sebebe İsnat

بنى الامير المدينة “Emir şehri kurdu” Bu örnektefiil gerçek fâiline (şehri kuran çalışanlara) isnat edilmeyip şehrin kurulmasına sebep olan Emire isnat edilmîştir.

Bu konuda bilinmesi gereken önemli bir nokta da şudur: Mecâz-ı aklî’de fâilin hâkîkî olup olmadığını belirleyen mütekillimin itikadıdır.¹⁸⁰ Dolayısıyla انبتالربيع البقل “Bahar bitkiyi yeşertti,” sözünü, Allah (c.c)’a inan biri telaffuz ederse “telaffuz edenin itikadı dikate alındığından”ibarede fiilin hakîkî fâiline isnat edilmediği düşünlür ve bu sözün mecâz-ı aklîsanatı olduğuna karar verilir. Fakataynı sözü Allah’a inanmayan biri

¹⁷⁸ el-Antâkî, a.g.e., s. 64.

¹⁷⁹ Ali bin Muhammed el-Kuşçî, **Risâletun fi’l İsti’âre**, (Mecmuetu Mutun fi’İlmi’l-Beyân ile birlikte), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2010, s. 114.

¹⁸⁰ el-Antâkî, a.g.e., s. 62.

söylediğinde, fiilin mütekellime göre, hâkîkî fâiline isnat edildiği düşünülür ve bunun hakikat olduğuna karar verilir.

es-Sekkâkî, mecâz-ı akli konusunda beyan ‘âlimlerinden farklı düşünmüştür. O, Mecâz-ı akli konusunu teferruatlı bir şekilde ele aldıktan sonra, bu konuyla ilgili söylediklerinin önceki belâgat ‘âlimlerinin düşünceleri olduğunu belirtir ve kendisi bu konuda ele alınan örnekleri isti’are-ı mekniyye olarak telaki eder. es-Sekkâkî, انبت الربيع البقل örneğindedir bahar mevsiminin bitkiyi yetiştiren Allah (c.c)’a benzetildiği, müşebbehun bih olan Allah (c.c)’ın zikredilmediği ve yerine müşebbeh olan “bahar” lafzının kullanıldığını ifade etmektedir. O, örnekteki انبت lafzını ise isti’areye karine yapmaktadır. es-Sekkâkî böylece mecâzın tamamını lügavî olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.¹⁸¹

Başka bir yerde de el-İsferâyînî mecâz-ı aklîden bahsetmektedir. Şöyleki el-İsferâyînî, *el-Ferîde*’nin birinci ‘ıkdın altıncı Ferîdesindeki والا يسمى استعارة تمثيلية “Yoksa isti’are-i temsiliyye diye adlandırılır,” ibaresini tahlil ederken es-Semerkâdî’nin konuyla ilgili bir haşiyesini zikretmiş ve el-İsferâyînî es-Semerkâdî’nin söz konusu haşiyede et-Teftâzânî’ye yaptığı itiraza cevap vermiştir. Onun verdiği cevapta mecâz-ı akli istilahını kullandığını görmekteyiz. es-Semerkâdî sözkonusu haşiyede et-Teftâzânî’nin *Hâşiye alâ Şerhi Muhtasari İbni’l-Hâcib* adlı eserinde انبت الربيع البقل cümlesini isti’are-ı temsiliyye sanatı için örnek gösterdiğini ifade etmiştir. es-Semerkâdî bu konuda et-Taftâzânî’ye itiraz etmektedir. O, "mürekkeb-ı temsiliyyede mecâz-ı müfredin aksine isti’are unsurlarından müşebbeh, müşebbehun bihve vech-ı şebah üçlüsünün her biri, aralarındaki sıkı bir ilişkiden dolayı bir bütün haline gelmiş fertlerden oluşması gerekir," şeklindeki tespitiyle et-Teftâzânî’nin isti’are-i temsiliyye olur biçimindeki görüşünü tenkid etmiştir. Ona göre, et-Teftâzânî انبت الربيع البقل cümlesinde telebbüs-ı ğayr-ıfaiili (yeşertmenin bahara isnadı) müşebbehun bih

¹⁸¹ es-Sekkâkî, a.g.e., s. 401.

konumundaki telebbüs-i failli (yeşertmenin Allah'a isnadı) özelliğini mülâhaza ederek isti'âre-ı temsiliyye sanatının varlığına hükmetmiştir. Fakat bu tür telebbüsler müfret olduklarından söz konusu cümleler es-Semerkindî'ye göre, isti'âre-ı temsiliyye olamaz.¹⁸² el-İsferâyînî ise, es-Semerkindî'nin görüşüne katılmayarak et-Teftâzânî'yi savunmaktadır. Zira o, تلبس الفاعل, sözünden heyet-i mürekkebenin kastedildiğini ifade etmektedir. Bu durumda إني أراك تقدم رجلا وتؤخر أخرى أنبت الربيع cümlesi gibi isitiare-i temsiliyye olmaktadır.¹⁸³

2.2.4.2.2. Mecâz-ı Lügavî

واما لغوي: وهو اللفظ المستعمل في غير ما وضع له في اصطلاح به التخاطب لجهة معتبرة بينهما عقلية كالجرأة أو حسية كالشكل مع قرينة مانعة عن ارادته حالية أو مقالية كرايت اسدا اورأيته في الحمام

“ Mecâz-ı lügavî, bir lafzın asıl manayı kastetmeyi engelleyen halîye ve mekaliye bir karine ile birlikte ikisinde de mülâhaza edilen bir alakadan dolayı konuşmanın yapıldığı ıstılahta hakîkî manasından başka bir manada kullanılmasıdır.

اسدا كرايت اسدا veya الحمام في رأيته örneklerinde olduğu gibi.”¹⁸⁴

2.2.4.2.2.1. Mecâz-ı Mürsel

والمجاز مرسل ان كانت العلاقة غير المشابهة

“Eğer ‘alaka müşâbehetin dışında bir şey olursa mecâz mürsel olur.”¹⁸⁵

¹⁸² İsâmuddin el-İsferâyînî, *Şerhu'l-İsâm 'âla Metni's-Semerkindiyye fi 'İlmi'l-Beyân*, ta'lik ve takdîm Muhammed Sâlih bin Ahmed el-Ğursî, yey., ty., s. 66.

¹⁸³ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 171.

¹⁸⁴ Muhammed 'Alâuddîn Ohînî, *Risâletun fi'l İsti'âre*, (mecmu'etu Mutûn fi 'İlmi'l-Beyân ile birlikte), Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, s. 89.

¹⁸⁵ el-Kazvînî, a.g.e., s. 305.

المجاز المرسل : كلمة مستعملة في غير ما وضع له لعلاقة المشابهة مع قرينة ما نعة من ارادة المعنى

الاصلي “Mecâz-1 mürsel, müşâbehetin dışında bir ‘alakadan ütürü hakîkî manası dışında kullanılan ve onda hakîkî mananın kastedilmesine mani olan lafzî veya halî bir karine mevcut olan kelimedir.”¹⁸⁶

Mecâz-1 mürseli meyadana getiren alakalardan bazıları şunlardır:

a) Sebebiyet

Sebebin zikredilip müsebbebin kastedildiği mecâz-1 Mürsel çeşididir.

Örnek:

“Yağmuru otlattık” رعيننا الغيث Bu cümlede sebep olan yağmur lafzı zikredilmîş müsebbibi olan ot kastedilmîştir.

b) Müsebbebiyet

Müsebbebin zikredilip sebebin kastedildiği mecâz-1 Mürsel çeşididir.

Örnek: امطرت السماء نباتا “Gökyüzü bitki yağdırdı.” Bu cümlede müsebbep olan bitki anlamını veren نبات kelimesi zikredilmîş yeşermesinin sebebi olan yağmur kastedilmîştir.

c) Külliyet

يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ “ yıldırımlardan ölme korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıklarlar.”¹⁸⁷ Ayet-i kerîmede bir bütün olan parmaklar anlamını veren اصابع kelime sizi kredilmîş onun bir parçası olan parmak uçları kastedilmîştir.

¹⁸⁶ Ali el-Cârimî- Mustafa Emin, *el-Blâgatu'l-vâdiha, Dâru Kahraman, İstanbul 1984, s.110.*

¹⁸⁷ *Kur'an-ı Kerîm, Bakara, 2/ 19.*

d) Cüz'iyet

فولّ وجهك شطر المسجد الحرام”¹⁸⁸“.....Yüzünü Mescid-iHaram'a doğru çevir.”

Ayet-i kerîmede insanın bir cüz'ünü ifade eden yüzanlamını veren وجه kelimesi zikredilmîş ve bunun bütün beden kastedilmîştir.

Fahreddin 'Arnasî,el-İsferâyînî'nin *Risale fi'l-isti'ârâti'l-bedi'iyye ve'l-hakîka ve'l-mecâz*(Farsça), adlı eserinde mecâz-ı mürsel ve isti'âre sanatının mevcudiyetine dair kat'î bir hüccet olmadığını iddia ettiğini söylemektedir. O, söz konusu eserde el-İsferâyînî'nin isti'âre ve mecâz-ı mürsel sanatı için örnek olarak gösterilen رأيت اسدا في الحمام ve واسئل القرية الحمام gibi ibarelerde muzafın takdir edilmesiyle gerçek mananın kastedilmesinin mümkün olacağını ifade ederek iddiasını temellendirmeye çalıştığını söylemektedir.¹⁸⁹

el-İsferâyînî isti'âre-ı tebe'iyye konusunu işlerken de mecâz-ı mürselden bahsetmektedir. O,isti'ârede olduğu gibi mecâz-ı mürselde de tebe'iyye sanatının vukubulup bulmayacağına dikkat çekmek için es-Semerkindî'nin isti'âreye kıyas edilerek mcaz-ı mürselinde isti'âre-ı tebe'iyye olarak geleceğini konu alan aşağıdaki haişyesini zikretmektedir:

ولم يقسموا المجاز المرسل الى الاصلي والتبعي على قياس الاستعارة لكن ربما يشعر
بذلك كلامهمقال في المفتاح ومن امثلة المجاز قوله تعالى واذا قرأت القرآن فاستعذ بالله
استعملت قرأت مكان اردت القراءةلكون القراءة مسببة عن ارادتها استعمالا مجازيا يعني
استعمال المشتق بتبعية المصدر

¹⁸⁸ Kur'an-ı Kerîm, Bakara, 2/ 149.

¹⁸⁹ Fahreddin es-Seyyid Molla Abdullah el-'Arnasî, *el-İ'tisâm Hâşiyetu Şerhi'l-'İsâm 'ale'l-Ferîde fi'l-Beyân*, el-Mektebetu'l-Hanefiyye, İstanbul 2006, s. 69.

“ Belâgatçılar mecâz-ı mürseli, isti‘âreye kıyas ederek asliyye ve tebeiyye olarak iki kısma ayırmamışlar. Ancak sözleri bu şekildeki taksimi hissettiriyor. (es-Sekkâkî) *el-Miftâh* 'ta dediki: Allah te‘âlanın فاستعد بالله Kur’an okuduğın zaman Allah’a sığın”¹⁹⁰sözü mecâz sanatı örneklerindedir. Kıraat, kıraatiradesi için müsebbep olduğundan قرأت kelimesi اردت القراءة yerine mecâzi olarak kullanılmıştır.

Yani masdarın mütebeatıyla müştakkın isti‘ali kastedilmıştır.”¹⁹¹es-Semerkandî: يعني

استعملت قرأت مكان اردت es-Sekkâkînin sözüyle استعمال المشتق بتبعية المصدر استعملت قرأت مكان اردت şeklinde ibaresinin söz konusu ayette tebeiyye mecâz-ı mürsel sanatının uygulandığına işaret ettiğini ima etmektedir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: İlk etapta قراءة kelimesinden ارادة manası kastedilmîş. Daha sonra قرأت lafzı اردت lafzının yerine kullanılmıştır. el-İsferâyînî ise aşağıdaki ibaresiyle es-Semerkandî'nin es-Sekkâkî'nin ibaresinden çıkardığı anlamı tenkid etmektedir:

es-“ وفيه بحث لانه نبه على ان العلاقة باعتبار بعض اجزاء معنى الفعل دون كل جزء Semerkandî'nin es-Sekkâkî'nin ibaresinden mezaz-ı mürselin de tebeiyye olarak geleceği şeklinde bir anlam çıkarmasında tenkid mevcuttur. Çünkü استعملت قرأت مكان اردت قراءة مسببة عن ارادتها ibaresi; mecâz-ı mürseldeki alaka, fiilin anlamının bütün parçaları değil de bazı parçaları itibar edilerek oluştuğuna delalet eder.”¹⁹²

2.2.4.2.2.2. İstîfare

¹⁹⁰ Kur'an-ı Kerîm, Nahl, 16/98.

¹⁹¹ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 121-122.

¹⁹² el-İsferâyînî, a.g.e., s. 123.

İsti'âre, lugatta

استعار الشيء منه طلب ان يعطيه اياه عارية

“استعار الشيء منه” ifadesi, ondan o şeyi kendisine ödünç olarak vermesini talep etti” anlamındadır.”¹⁹³

Edebî bir terim olarak isti'âre,

“Mecâzın الضرب الثاني من المجاز الاستعارة وهي ما كانت علاقته تشبه معناه بما وضع له ikinci kısmı isti'aredir. O, kendisinden kastedilen mana ve aslî manası arasındaki 'alaka müşabehet olan mecâz türüdür.”¹⁹⁴ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere istare kendi hakîkî manasının dışında kullanıldığı için mecâzın çeşitlerinden birisidir. Mecâz-ı lugavî ve mecâz-ı aklî'den hangisine dâhil edilmesi gerektiği konusunda farklı görüşler olmakla beraber çoğu âlimlere göre mecâz-ı lugavîdir.”¹⁹⁵

İsti'âre, müste'arun minh, müste'arun leh, müste'ar, câimî ve kârine olmak üzere beş unsurdan teşekkül eder.

Kârine lafziyye ve haliyye olmak üzere iki kısma ayrılır.¹⁹⁶ Kârinesi lafziyye olan isati'âre için رأيت أسداً في الحمام “Hamamda bir aslan gördüm,” cümlesi örnek gösterilebilir. Bu cümlede aslan müşebbehunbih, cesur adam müşebbeh, esed kelimesi müste'âr, cesaret vasfı iki anlam arasındaki câimî,filhamamı ibaresi ise karine-i lafziyyedir. Kârinesi haliyye olan isti'âre için de كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ النُّورِ “..... İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için onu sana indirdik,”¹⁹⁷ ayetindeki isti'ârelerin karinleri gösterilebilir. Yukarıdaki ayette dalalet zulumata, iman

¹⁹³ İbrahim Mustafâ ve diğerleri, **el-Mu'cemu'l-Vasît**, Dâru'n-Neşr, Lübnân 1987, II, s. 636.

¹⁹⁴ Hatîb el-Kazvînî, **el-İzâh fî 'İlmi'l-Belâğ**e, Dâru İhyâu'l-'Ulûm, Beyrut h. 1419, I, s. 261.

¹⁹⁵ Hatîb el-Kazvînî, **el-İzâh fî 'İlmi'l-Belâğ**e, Dâru İhyâu'l-'Ulûm, Beyrut h. 1419, II, s. 414.

¹⁹⁶ İbrahim el-Beycûrî, **Hâşiyetu'l-İmâm şeyhu'l-İslâm eş-Şeyh İbrahim el-Beycûrî 'alâ metni's-Semerkandiyye**, el-Matbaatu'l-'İlmiyye, Dımaşk h. 1315, s. 18.

¹⁹⁷ **Kur'an-ı Kerîm**, İbrâmîh, 14/254.

ve hüda da nura benzetilmîş. Müşabehet neticesinde zulumat lafzı delalet için, nur lafzı da iman ve hüda için isti‘âre musarraha olarak ödünç verilmişdir. Burada karine-i mânia ayetin siyakidir. Yani haliyedir.

a) İsti‘âre-i Asliyye

İsti‘âre-ı asliyye, müste‘âr lafız اسم جنس (müştak olmayan isim) olan isti‘âre türüdür.¹⁹⁸ Bu isim, اسم عين (varlığı kendisine bağlı olan) olabileceği gibi اسم معنى (manası başka bir şeye bağlı olan) de olabilir.¹⁹⁹

Örnek: رأيت أسدا في يده سيف

“Elinde kılıç bulunan bir aslan gördüm.” Bu cümlede müşebbehun bih/müste‘ârün minh yırtıcı hayvan, müşebbeh/ müste‘ârün leh cesur adam, müste‘âr lafzı esed kelimesi, vech-i şebah cesaret, karine-ı mânia fiyedihî seyfün ibaresidir. Bu isti‘ârede müsetâr lafzı olan esed kelimesi ism-i cins olduğu için isti‘âre, asliyedir.

b) İsti‘âre-i Tebe‘iyye

Müste‘âr olan lafız, harf, fiil veya ondan türeyen isim olursa bu tür isti‘âreye isti‘âr-ı tebe‘iyye adı verilir.²⁰⁰ Örneğin, نطقت الحال “Durum konuştu”, cümlesinde müste‘âr olan lafız fiil olduğundan bu tür isti‘âre, isti‘âre-i tebe‘iyyedir.

El-Kazvînî (Hatîb ed-Dîmeşkî) dâhil beyan âlimlerin çoğu isti‘âre-ı tebe‘iyyeyi isti‘âre-ı tasrihiyyenin çeşitlerinden saymıştır. Ancak es-Sekkâkî, isti‘âre-ı tebe‘iyyeyi reddedip beyan ‘âlimlerince isti‘âre-ı tebe‘iyye olarak bilinen misalleri, isti‘âre-ı

¹⁹⁸ Ebu’l-Kâsım es-Semerkandî, **Metnu’s-Semerkandiyye**, (mecmuetu Mutun fi ‘İlmi’l-Beyân ile birlikte), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Lübnân 2010, s.164.

¹⁹⁹ Molla Ebî Bekr es-Sûrî, **el-Verdetu’n-Neddâre fi’l-Mecâzi ve’l- İsti‘âre**, (Mecmuetu teştemi’lû ‘alâ Hamsi Resâile fi ‘İlmi’l-Beyan), Metebetu Seyda, Diyarbakır h.1433, s. 48.

²⁰⁰ es-Sûrî, a.g.e., s. 48.

mekniyye'ye dönüştürmüştür.²⁰¹ es-Sekkâkî نطقت الحال “ Tavır bunu dile getirdi.” cümlesinde cumhura göre karine-ı mania sayılan el-hal kelimesini, konuşkan özelliğiyle diğer canlılardan ayrılan insan türüne benzetmiştir. vech-ı şebeh ise ikisinin de kastedilen manaya delalet etmeleridir. Burada müşebbeh zikredilip müşebbehun bih terk edilmıştır. Karine-ı mânia da beyan ‘âlimlerince isti‘âre-ı tebe‘iyye olarak kabul edilen nataka'nın el-hal'a nisbet edilmesidir. Böylece isti‘âre-ı mekniyye meydana gelmiştir.

c) İstiâre-ı Tahkikiyye

Müste‘ârün lehunun manasının hissen veya aklen tahakkuk ettiği isti‘âre çeşididir. Başka bir ifade ile müste‘ârün lehunun manasının açık ve net olmasıdır.²⁰²

Örnek: رأيت أسدا يرمي (ok) atan adam gördüm.” Burada müste‘ârün leh (yiğit adam) hissen tahakkuk ettiği için bu tür isti‘âre'ye tahkikîyye isti‘âresi denmiştir.

Örnek: اهدنا الصراط المستقيم “Bizi dosdoğru yola ilet.” Burada müste‘ârün leh (İslam dini) hayala dayalı olmayıp aklen tahakkük ettiği için bu tür isti‘âre'ye de Tahkikîyye isti‘âresi denmiştir.

d) İstiâre-ı Tahyîliyye

Müşebbehin hissen ve aklen tahakkük etmediği diğer bir ifadeyle varlığı hayale dayandığı bir isti‘âre türüdür. Örnek: اظفار المنية نشبت بفلان “Ölümün pençeleri falana takıldı.” Bu örnekte müşebbeh zikredilip müşebbehun bih terk edildiği için isti‘âre-i mekniyye vardır. Ayrıca burada müşebbehun bihin lazimi olan اظفار kelimesi müşebbehin hayali lazimine isti‘âre edildiği için isitiare-i tahyîliyye vardır.²⁰³

e) İstiâre-ı Mekniyye

²⁰¹ el-Kuşçî, a.g.e., s. 122.

²⁰² es-Sekkâkî, a.g.e., s. 177.

²⁰³ el-Beycûrî, a.g.e., s.32.

Selef,²⁰⁴ es-Sekkâkî ve el-Hatîb ed-Dımeşkî gibi belâgat alanında otorite sayılanlar teşbihin unsurlarından müşebbeh hariç hiçbirisi açıkça zikredilmeyip, teşbihe de müşebbehin hususiyetlerinden birisinin delalet ettiği cümlelerde isti'âre-i mekniyyenin mevcut olduğu konusunda kemfikirdir. Ancak isti'âre-i mekniyyenin mahiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürmüşler.²⁰⁵ Biz de bu görüşleri açıklayıp onlarla ilgili yapılan değerlendirmeleri dile getireceğiz.

Üzerine çalıştığımız bu şerhin metninin konusu isitare olduğundan dolayı, onda isti'âre ıstılahı çok kullanılmıştır. İşte şârih olan el-İsferâyînî eseri şerhederken yer yer isti'âre ile ilgili ıstılahları açıklamıştır.

Örnek:

el-İsferâyînî, metinleri şerhetme işi şârihlerin vazifesi olmasına rağmen musannifin *el-Ferîde*'deki birinci'ıkdın ikinci ferîdesinin ان كان المستعار اسم جنس اي اسما غير مشتق “Eğer müste'ar ism-i cins olursa yani müştak olmayan bir isim olursa” şeklindeki ibaresinde şerhetme işine girişmesinin arkasında yatan nükteye işaret etmek için ism-i cinsin nahivcilerin ıstılahatında neye tekabül ettiğini ifade etmiştir. el-İsferâyînî, اسم الجنس في عرف النحاة يساوق النكرة.....” ibaresiyle ism-i cinsten nahiv âlimlerinin örfü ıstılahatında nekreye eş anlamlıdır.....” ibaresiyle ism-i cinsten nahiv âlimlerinin örfü kastedildiği takdirde tanımın efradını cami ve ağyarını mani olmayacağına işaret etmektedir. Zira Nahiv 'âlimlerinin örfü dikkate alındığında tanım, tanımlananın efradından olan 'alemu'l-cinsleri kapsamayacak, ağyarından olan nekre müştak isimleri de kapsayacaktır. Oysa özel isimler hariç müştak olmayan bütün isimler isti'âre-i asliyenin efradından olduğu, bütün müştaklar da ağyarından olduğu belâgatçıların malumudur. el-İsferâyînî bu durumda tanımın cami' ve mani' olamayacağını aşağıdaki ibaresiyle açıklamaktadır:

²⁰⁴ Burada " selef" lafzından es-Sekkâkî'den önce yaşamış belâgat 'âlimleri kastedilmiştir. bk. es-Sabbân, a.g.e., s. 188.

²⁰⁵ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 180.

لشمول الاستعارة الاصلية جميع المعارف الغير المشتقة الا العلم الشخصي وعدم شمولها

المشتقات

“ isti‘âre-ı asliyye, ‘alemü’ş-şahıs dışında müştak olmayan bütün marifeleri kapsadığından ve müştakları kapsamadığından”²⁰⁶

el-İsferâyînî’nin isti‘âre ıstılahı üzerinde durduğu yerlerden birisi de isitare-i tebeiyyedir.

Örnek

el-İsferâyînî, isti‘âre-i tebeiyye konusunu işlerken hey’etleri itibariyle müştaklarda oluşan isti‘âre için masdarlar arasında isti‘âreye gerek olmadığı, yapılan isti‘ârenin sadece maadarlar arasındaki teşbihe dayandığı şeklindeki görüşüne aşağıdaki ibare ile işaret etmiştir:

وكذا اذا استعير الفعل باعتبار الزمان كما يعبر عن المستقبل بالماض تكون تبعية لتشبيهه

الضرب في المستقبل بالضرب في الماضي في تحقق الوقوع

“ Bunun (Maddeleri itibariyle müştaklarda yapılan isti‘âre) gibi zaman itibari ile fiilin isti‘âre edilmesi durumunda -mazi fiili ile gelecek zamanın ifade edildiği misallerde olduğu gibi - isti‘âre, gelecek zamandaki darbın geçmiş zamandaki darbe mutlaka vaki olacağı açısından benzetilmesine tabi olur.” es-Sabbân, el-İsferâyînî’nin yukarıdaki sözünü şu şekilde açıklamaktadır:

ان للمشتقات دلالة على معانيها بجهتين المادة والهيئة وان إحدى الجهتين قد تختلف

دون الاخرى وان الاستعارة انما تكون في المشتقات باعتبار ما اختلف وان المختلف ان كان

²⁰⁶ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 70.

المادة كانت الاستعارة ليست الا باعتبار المادة التي هي كناية عن حروف المصدر فيدعى ان الاستعارة بحسب الاصاله فيه وانما في المشتق بطريق التبع وان كان المختلف الهيئة كانت الاستعارة ليست الا باعتبارها فلا تنهض دعوى الاستعارة في المصدر بحسب الاصاله لتعذر استعارة المصدر حينئذ لعدم اختلافه باختلاف الهيئة اذ هو حقيقة في كل من الحدين الكائنين مع الهيئتين

“Şüphesiz müştaklar madde ve heyet olmak üzere iki cihetle manalarına delalet ederler. Şüphesiz bazen cihetlerden biri değişikliğe uğrar diğeri değişikliğe uğramaz. Müştaklarda isti‘âre ancak değişen taraf itibari ile olur. Eğer değişen madde ise, isti‘âre sadece madde itibari ile olur. Madde ise, masdarın harflerinden ibarettir. Bu durumda masdardaki isti‘âre asalet üzere, müştaktaki ise tebaiyyet yoluyla yapıldığı iddia edilir.. Eğer değişen cihet heyet ise, isti‘âre ancak heyet itibar edilerek yapılır. Bu durumda asalet yoluyla masdarda isitare iddiası söz konusu olamaz. Zira heyetin değişmesi ile o değişmemektedir. Bu nedenle masdarda isitare olmaz. Çünkü masdar iki heyet ile birlikte meydana gelen her iki hadeste de hakîkî anlamda kullanılmaktadır.” Çünkü iki mastar da farklı olmayıp aynı hakikattan ibarettir. Oysa müşebbeh ve müşebbehun bih’in hakikatları farklı olması gerekir. el-İsferâyînî’den farklı düşünenler mastarların hakikatlarının aynı olması isti‘ârenin oluşuna engel teşkil etmeyeceğini ileri sürmüşler. Çünkü her bir mastar farklı zamanla mukayyet olmuştur.²⁰⁷ el-İsferâyînî’nin tercih ettiği görüşe göre, isti‘ârenin icra edilmesi daha kolaydır. Çünkü buna göre, mastarlar arasındaki isti‘âreye ihtiyaç duyulmadan sadece mastarlar arasındaki teşbihe binaen müştaklarda isti‘âre gerçekleşebilir. Bu da el-İsferâyînî’nin tercih ettiği mezhebin daha makul olduğunu gösteriyor.

et-Teftâzânî ise el- Mutavvel adlı eserinde müştak kelime ve harflerde meydana gelen isti‘ârenin tebe‘iyye olmasının nedenini şu şekilde izah etmektedir: “ Müştak

²⁰⁷ es-Sabbân, a.g.e., s. 96.

kelime ve harflerdeki isti'ârenin tebeiiye olmasının nedeni, isti'ârenin teşbihe bağlı olmasıdır. Teşbih ise, müşebbehin vech-i şebehle vasıflandırılmasını veya müşebbehin vech-i şebehte müşebbehun bihe ortak olmasını gerektirmektedir. Ancak manası sabit olan hakikatlar belli bir özellikle vasıflandırılmaya uygun olurlar. Örneğin, beyaz cisim ve saf beyaz demen gibi. Fiillerin manaları ve onlardan türetilen sıfatlar ise, belli bir özellikle vasıflandırmaya uygun değildir. Zira fiiller ve fiillerden türetilenler, mefhumlarında var olan zaman nedeni ile manaları sabit olmayıp yenilenmektedir. Açıkça görüldüğü gibi harflerin manaları da belli bir özellikle vasıflandırılmazlar.²⁰⁸

el-İsferâyînî'nin üzerinde durduğu ıstılahlardan birisi de isti'âre-i tahkikiyye ve tahyîliyye dir. Zira es-Semerkandî isti'âre'yi, müste'ârün leh (müşebbeh)'ün durumuna göre isti'âre-ı tahkikiyye ve isti'âre-ı tahyîliyye olmak üzere iki kısma ayırmıştır. es-Semerkandî ذهب السكائي ibaresinden onun bu taksimi es-Sekkâkî'nin mezhebine göre yaptığı anlaşılıyor.

es-Sekkâkî'nin dışındaki bu sahanın cumhur-u uleması isti'âre-ı tahyîliyye'de mecâzın kelimedede değil isbatta olduğuna dair fikir beyan etmişler. Onlar müste'ar lafzı yönünden sadece isti'âre-ı tahkikiyye türünün mevcut olduğunu ileri sürmüşler. Belâgat ilmînin cumhur-u uleması isti'âre-ı tahyîliyyenin mecâz-ı lugavî kategorisinde olmadığını düşünmüşler. Onlara göre bu, tesamühan isti'âre adını almış bir mcaz-ı aklî türüdür.²⁰⁹

es-Semerkandî, es-Sekkâkî'nin cumhura muhalif görüşünü şöyle tenkit etmeye çalışmıştır: “O (müşebbeh bihin hususiyetlerinden olup müşebbehe nisbet edilen şeyin mütekellimin müşebbeh için vehmettiği bir özellikte kullanılıp isti'âre-ı tahyiliyye olarak adlandırması) doğru yoldan çıkma ve ilim ehlinden ayrılmadır. Tek başına kalmak tarz olarak uygun değildir. el-İsferâyînî is doğru yoldan çıkma iddiasını şöyle temellendirmiştir: Doğru olan, lafzın manaya tabi olmasıdır. Mananın lafza tabi kılınması ise, doğru yoldan sapmaktır. es-Sekkâkî mananın tabitına uygun olanı - müşebbehün bihin mülayiminin hâkîkî manasının müşebbehe ispat edilmesi- terket

²⁰⁸ et-Teftâzânî, a.g.e., s. 372.

²⁰⁹ el- Beycûrî , a.g.e., s.31.

edip “mütekellim hayali bir suret vehmedip müşebbehun bihin mülayiminin lafzını ona isti‘âre etmiştir,” şeklindeki görüşe yönelmiştir. Gördüğün gibi bunu gerektirecek hiçbir durum yoktur. İsti‘âre-i tahyîlîyye lafzının, kendi manası dışında kullanılan اظفار gibi bir lafız için kulullanılması dışında bunu talep eden bir şey yoktur.²¹⁰

Bize göre es-Sekkâkî'nin görüşü daha isabetlidir. Çünkü bütün belâgat ilmînin cumhur-ı ulaması isti‘âre-i mekniyyenin karine-i maniası için isti‘âre-ı tahyîlîyye tabirini kullanmışlar.²¹¹ es-Sekkâkînin dışında kalanlar, söz konusu karineyi mecâz-ı akli saydıkları²¹² için mana ile lafız arasında münasebet bulmalarında teklîf etmişler. Öte yandan es-Sekkâkî bu karineyi isti‘âre saydığı için onun görüşüne göre mana ile lafız arasında müasebetin bulunmasında külfet hasıl olmaz.

el-İsferâyînî'in bahsettiği isti‘âre ıstılahlarından birisi de isti‘âre-i mekniyyedir. O, eserin çeşitli yerlerinde bu ıstılahı değınmiştir. Onlardan birisi de ‘âlimlerin isti‘âre-ı mekniyyenin mahiyeti ile ilgili görüşünün zikredilmesinden sonra kendi görüşünün de ifade edilmesidir. Ona göre, isti‘âre-i mekniyye teşbihü'l-makbulb (ters çevrilmîş benzetme)'tan²¹³ doğan bir isti‘âre türüdür. Bununla ilgili şöyle bir izah yapmaktadır:

فكما يجعل المشبه مشبها به مبالغة في كماله في وجه الشبه حتى استحق ان يلتحق به

المشبه به كقوله: وبدا الصباح كأنّ غرته وجه الخليفة حين يمدح حيث شبه غرة الصباح بوجه

الخليفة كذلك يستعار اسم المشبه للمشبه به فيكون غاية في المبالغة في كمال المشبه في وجه

الشبه كما في اظفار المنية فالمراد بالمنية السبع ويجعل الكلام حينئذ كناية عن تحقق الموت بلا

²¹⁰ el-İsferâyînî, a.g.e., 221.

²¹¹ el-Kuşçu, a.g.e., s. 114-115.

²¹² el-Kuşçu, a.g.e., s. 114-115.

²¹³ Teşbihü'l-maklûb: müşebbehin, vech-ı şebeh özelliğinde müşebbehun bihe olan benzemesinin mükemmeliğini göstermek için müşebbehin, müşebbehun bih yerine konulmak suretiyle meyydana gelen teşbihtir. bk. el-‘Arnâsî, a.g.e., s. 210.

ريب فنشبت المنية اظفارها بفلان بمعنى نشبت السبع اظفاره كناية عن موته لا محالة وحينئذ

لا تجوز في اضافة الاظفار الى المنية ولا اشكال في جعل المنية استعارة ووجه تسميتها استعارة

بالكناية في غاية الوضوح

“Müşebbehin vech-i şebehteki mükemmeliyetinin mübalağasını göstermek için-Taki müşebbehun bihin ona ilhak edilmesini hak etsin.- müşebbehin müşebbehun bih yapılması gibi. Buna şâirin aşağıdaki beyti örnektir. وبدا الصباح كأنَّ غرته وجه الخليفة حين

بمتدح “sabah göründü beyazlığı sanki medhedilen halifeninin yüzüdür.” Bu beyitte

gerçekte müşebbeh olan halifenin yüzü müşebbehun bih, gerçekte müşebbehun bih olan sabah vakti de müşebbeh olarak gösterilmîştir. Yine bu amaçla müşebbehun bih konumuna geçen müşebbeh ismi müşebbeh olarak gösterilen gerçek müşebbün bih için isti‘âre edilir. Burada teşbihu’l-maklub ardından isti‘ârenin yapılması, müşebbehin vech-i şebehteki kemâlının mübalağasının son noktasını gösterir. اظفار المنية tabiri buna

örnek gösterilebilir. Burada منية lafzından سبع manası kastedilir. Bu durumda cümle

mutlaka gerçekleşek ölümden kinayedir. Binaenaleyh نَشَّبَتِ السَّبْعُ اظْفَارُهُ manasındaki

نَشَّبَتِ السَّبْعُ اظْفَارُهُ cümlesi mutlaka gerçekleşecek ölümden kinayedir. Bu durumda

اظفار kelimesinin منية kelimesine izafet edilmesinde mecâziyyet yoktur. منية lafzının

isti‘âre yapılmasında da problem yoktur. Bu tür isti‘ârenin isti‘âre-ı mekninyye olarak adlandırılmasının nedeni gayet açıktır.”²¹⁴

Görüldüğü gibi şâir, halife medhedilince yüzündeki parlaklığı sabahın ilk ışığına benzetmek istemiş bu arada müşebbehin Vech-i şebah vasfını taşıması noktasındaki mükemmelliyyetini göstermek için de müşebbeh olan halifenin yüzünü

²¹⁴ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 203-204.

müşebbehun bih yapmış. el-İsferâyini de aynı gerekçeyle نشبت المنية اظفارها بفلان örneğinde gerçekte müşebbeh olan ölümün, müşebbehun bih konumuna geçtiğini; vech-i şebekteki mübalağanın daha fazla olduğunu göstermek için de müşebbehun bih konumuna geçen منية lafzının müşebbeh konumunda olan سع manasına isti'âre edildiğini belirtmektedir. el-İsferâyînî, bu aşamadan sonra نشبت المنية اظفارها بفلان cümlesinin kinaye yoluyla, ölüm döşeginde olan birisinin yakında öleceğini ifade ettiğini beyan etmiştir. el-İsferâyînî, söz konusu örnekte birinci aşamada isti'âre-i musarraha sanatının mevcut olduğunu ikinci aşamada da söz konusu örneğin mutlaka tahakkuk edecek ölümden kinaye olduğunu belirtmiştir. O, aşağıdaki ifadelerle kendi görüşünün daha isabetli olduğuna işaret etmiştir:

وحينئذ فلا تجوز في اضافة الاظفار الى المنية ولا اشكال في جعل المنية استعارة ووجه

تسميتها استعارة بالكناية في غاية الوضوح

“ Bu durumda اظفار kelimesinin منية kelimesine izafet edilmesinde mecâziyyet yoktur. منية lafzının isti'âre oluşunda da bir sorun yoktur. Bu cümlenin isti'âre-i mekniyye olarak adlandırılmasının nedeni gayet açıktır.”²¹⁵ Görüldüğü gibi el-İsferâyînî ولا اشكال في جعل فلا تجوز في اضافة الاظفار الى المنية ifadesiyle selefın mezhebini yermektedir. منية استعارة ifadesiyle de kendi görüşünün dikkate alındığı takdirde es-Sekkâkiye yapılan itirazın ortadan kalkacağını ifade etmektedir. ووجه تسميتها استعارة بالكناية في غاية الوضوح ifadesiyle de ıstılahî kinayeyi kastedtiğine işaret etmektedir.

Yukarıda ifade ettiklerimize, el-İsferâyînî'in isti'âre-i mekniyye hakkındaki mezhebi diyebiliriz. el-İsferâyînî'in isti'âre-i mekniyye ile ilgili diğer 'âlimlerin

²¹⁵ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 204.

mezhebi ile ilgili görüşleri de mevcuttur. Bu nedenle diğer ‘âlimlerinin bu isti‘âre ile ilgili mezheplerinin aktarmasını uygun gördük. Bu ‘âlimler bu ilimde imam konumunda oldukları için onlardan sonraki belâgat ‘âlimleri onların görüşlerini mezheb olarak talaki etmişler. Biz de bundan ütürü mezheb tabirini kullanmayı tercih ettik.

1) Selef'in Mezhebi

es-Semerkindî, Selef'in isti‘âre-i mekniyye ile ilgili mezhebini şu şekilde açıklamıştır:

ذهب السلف الى ان المستعار بالكناية لفظ المشبه به المستعار للمشبه في النفس المرموز

اليه بذكر لا زمه وحينئذ وجه تسميتها استعارة بالكناية او مكنية ظاهر

“Selefe göre, isitare-i mekniyye, zihnen müşebbeh olana isti‘âre edilen ve manasının lazimi ile kendisine işaret edilen müşebbehun bihin lafzıdır. Bu durumda bu tür isti‘âre isti‘âre bi'l-kinâye veya isti‘âre-i mekniyye şeklinde isimlendirilmesinin nedeni açıktır.”²¹⁶

Bu arada el-İsferâyînî,

لانه استعارة بالمعنى المصطلح عليه وملتبس بالكناية بمعنى اللغة اي الخفاء

"Çünkü o (isti‘âre-i mekniyye) ıstılahi mana itibari ile isti‘âredir ve kinayenin lüğavi anlamı olan gizlilik ile karışıkır," açıklamasını yaparak es-Semerkindî'nin görüşünü temellendirmiştir. Diğer bir ifadeyle selef'in görüşüne göre isim müssemaya uygun olur. Aşağıdaki ifadelerden anlaşıldığı kadarı ile el-İsferâyînî selef'in mezhebini de tasvip ettiğini anlaşılmaktadır.

²¹⁶ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 188-190.

ومن وجوه ترجيح هذا المذهب ان الاستعارة حينئذ أقرب الى الضبط لانها كلها حينئذ

المشبه به المستعمل في المشبه

"Bu mezhebin tercih edilmesinin nedenlerden biri de bu durumda isti'âre ile ilgili kuralın zaptedilmesinin daha kolay olmasıdır. Çünkü bu durumda bütün isti'âreler müşebbeh için kullanılmış müşebbehun bih lafzı olmaktadır."²¹⁷

el-İsferâyînî "Bu mezhebin tercih edilmesinin başka bir nedeni de" sözüyle kendisinin de selefın mezhebini tercih ettiği kanaatindeyiz.

es-Sekkâkî'nin Mezhebi:

يشعر ظاهر كلام السكاكي بانها لفظ المشبه المستعمل في المشبه به بادعاء انه es-Semerkandî,

عينه "es-Sekkâkî'nin sözünün zahiri; isti'âre-ı mekniyyenin, müşebbehun bihin aynısı olduğu iddiasıyla müşebbehun bih yerine kullanılan müşebbeh lafzı olduğunu hissettiriyor," şeklindeki ifadesiyle es-Sekkâkî'nin isti'âre-ı mekniyye ile ilgili görüşünü açıklamıştır. es-Semerkandî'nin " يُشعر ظاهر كلام السكاكي " ibaresi söz konusu görüşün es-Sekkâki tarafından açık ve kesin bir şekilde ifâde edilmediğini gösteriyor. es-Semerkandî, es-Sekkâkî'nin görüşünü açıkladıktan sonra onun bu konudaki görüşüne katılmadığına aşığıdaki ibaresiyle işaret etmektedir:

ويرد عليه ان لفظ المشبه لم يستعمل الا في معناه فلا يكون استعارة

"es-Sekkâkî'nin görüşüne" bu durumda müşebbeh lafzı sadece vad' edildiği manada kullanılmış olacak. Böylece isti'âre sanatı gerçekleşemeyecek," şeklinde bir itiraz varid olur." el-İsferâyînî ise es-Semerkandî'nin güçlü itirazını çalışma konumuz olan eserinde değil de mecâzlarla ilgili Farsça yazdığı risalesinde defetmiştir. O,

²¹⁷ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 191.

aşağıdaki ifadesi ile söz konusu güçlü ittiraza sadece kendisinin cevap verdiğine işaret etmektedir.

وهذه شبهة قوية لم يحم حول دفعها احد بما يليق ان يصغى اليه ونحن دفعناها في رسالتنا الفارسية

"Bu itiraz, hiçkimsenin kayda değer bir cevap veremediği güçlü bir itirazdır. Bu itiraza Farsça yazdığımız risalemizde cevap verdik."²¹⁸

Bu arada Muhammed es-Sabbân, Hâşiyetu's-Sabbân 'âla Şerhi's-Semerkindîye adlı eserinde el-İsferâyînî'nin adı geçen eserinde verdiği cevabı aşağıda olduğu gibi özetlemiştir.

وحاصل ما ذكره من الدفع بايضاح أنه كما أفصح به كلام السكاكي ليس المراد من

المنية مثلا مجرد الموت حتى تكون مستعملة في معناها الحقيقي ولا السبع الحقيقي حتى يكون

الكلام مخالفا للواقع بل في الموت المتحد بالسبع ادعاء

"el-İsferâyînî'nin tafsilatlı bir şekilde açıkladığının özeti şu şekildedir: es-Sekkâkî'nin sözünün açık bir şekilde dile getirdiği gibi منية lafzından hâkîkî ölüm kastedilmîyorki gerçek manasında isti'mal edilmesi düşünülün. Söz konusu lafızdan hakîkî سبع da kastedilmîyorki gerçeğe aykırı bir durum vuku bulsun. Bilakis منية lafzı iddiaen aslanın kendisi sayılan ölüm için kullanılmıştır."²¹⁹

2) el-Hatîb ed-Dımeşkî'nin Mezhebi

es-Semerkindî, ikinci 'ıkdın üçüncü Ferîdesinde el-Hatîb ed-Dımeşkî'nin isti'âre-ı mekniyye hakkındaki mezhebini " ذهب الخطيب الى انها التشبيه المضمرة في النفس "

وحتث لا Unsurları zikredilmeyen zihindeki teşbih "şeklinde açıklamıştır. O, daha sonra

²¹⁸el-İsferâyînî, a.g.e., s. 196.

²¹⁹es-Sabbân, a.g.e., s. 196.

وجه لتسميتها استعارة "Bu durumda söz konusu teşbihin isti'âre olarak adlandırılması için bir münasebet kalmamaktadır," cümlesi ile el-Hatîb ed-Dîmeşkî'nin görüşüne katılmadığını belirtmiştir. el-İsferâyînî ise,

ويتجه ايضا ان ذكر لازم المشبه به كما يرمز الى التشبيه يرمز الى الاستعارة والاستعارة

ابلاغ فلا وجه للعدول عما حققه القوم من الاستعارة

"Müşebbehunbih'in mülayimi (münasip vasfı) cümlede teşbih sanatının varlığına işaret ettiği gibi isti'âre sanatına da işaret eder. İstiarenin teşbihten daha belîğ olması da herkesin malumudur. Binaen aleyh selef'in görüşünü bırakıp başka bir görüşün tercih edilmesinin bir anlamı yoktur, "sözleriyle el-Hatîb ed-Dîmeşkî'yi tenkit etme konusunda es-Semerkindî'ye katıldığını göstermektedir. Fahreddin es-Seyyid Molla Abdullah el-İrnasi, el-İ'tisâm adlı eserinde el-İsferâyînî'nin "الاستعارة ابلاغ" isti'ârenin teşbihten daha belîğ olduğu" şeklindeki iddiasını aşağıdaki şekilde izah etmiştir:

وانما كانت الاستعارة ابلاغ من التشبيه لان الاستعارة نوع من المجاز والتشبيه نوع من

الحقيقة واطبق البلغاء على ان المجاز ابلاغ من الحقيقة فان الانتقال فيه من الملزوم الى اللازم فهو

كدعوى الشيعى ببينة

“İsti'ârenin teşbihten daha belîğ olmasının nedeni isti'ârenin mecâzın bir türü olduğu ve teşbihin hakikatin bir türü olduğu ve belâgatçıların mecâzın hakikattan daha belîğ olması noktasında ittifak etmiş olmalarıdır. Mecâzın hakikattan daha belîğ olmasının nedeni ise mecâzda melzumden lazime geçişin olmasıdır. Bu da bir şeyi deliliyle iddia etme gibidir.”²²⁰

²²⁰ el-‘Arnâsî, a.g.e., s. 208.

2.2.4.3. Kinâye

Kinâyenin lugavî manası şu şekilde açıklanmıştır:

كنى عن كذا كناية تكلم بما يستدل به عليه ولم يصرح

“Bir şeyi kinayet etti demek o şeye üstü kapalı bir şekilde ifade eden bir kelimeyi telaffuz etmektir.”²²¹

الكناية في اللغة مصدر لقولك كنيت بكذا عن كذا او كنوت اذا تركت التصريح به

“Kinaye lugatte, bir şeyi açıktan telaffuz etmesini terketmek manasını ifade etmek için كنوت شكلinde kullandığın cümlede geçen كنيت fiilinin masdarıdır.”²²²

Istılahı olarak ise kinâye,

لفظ ارید به لازم معناه مع جواز ارادته معه

“Aslî manasının kastedilmesinin caiz olması ile birlikte lazimi manasının kastedildiği lafızdır.”²²³

Konuyu örnekler üzerinde somutlaştırâlim

اسدا Hamamda bir aslan gördüm,” cümlesinde اسدا

kelimesinden hakîkî manasının kastedilmesini engelleyen اسدا في الحمام karinesi mevcuttur.

Dolaysıyla bu cümle isti‘âredir. Buna karşılık اسدا فلان طويل النجاد

²²¹ Mustafâ ve diğ̈erleri, a.g.e., II/802.

²²² et-Teftâzânî, a.g.e., s. 407.

²²³ el-Kazvînî, a.g.e., s. 407.

bağı uzundur,” cümlesinde hakîkî manayı düşünmeye engel olacak bir karine bulunmadığı için طويل النجاد ibaresi gerçek manasına gelebildiği gibi bunun dışında طويل القامة "Uzun boylu, sırk." manasına da gelebilir. Mekkî-i Anh itibariyle Kinâye çeşitleri;

a) Zatın kastedildiği kinâye

Mevsûf açıklanmadan ona bir sıfatın isnat edilmesi, bu çeşit kinâyeyi oluşturur. Bu tür kinayede bazen sadece bir özelliikle zat kastedilir. Buna misal (مجامع الاضغان (Kinlerin toplandığı yerler) ibaresi gösterilebilir. Bu ibarede kalbın özelliklerinden (مجامع الاضغان özelliği zikredilip قلب (kalp) kastedilmıştır. Bazen de birden fazla özellikle bir zat kastedilir.²²⁴ Bu çeşit kinayeye (الحى المستوي القامة عريض الاظفار (Tırnakları geniş uzun boylu canlı) söz öbeği örnek olarak gösterilebilir. Bu örnekte birden fazla özellikten oluşan söz öbeğinden insan kastedilmıştır.

b) Sıfatın kastedildiği kinâye

Zatın değil sıfatının²²⁵ (özelliğinin) kastedildiği bu çeşit kinâyeler iki çeşittir:

b.1. Yakın Kinâye

Kastedilen manaya, vasıta olmadan ulaşılabilen kinayedir. Bu tür kinayede kendi içirisinde (واضحة (Kastedilen manaya kolayca ulaşılabilen kinâye) ve (خفية (Kastedilen manaya kolayca ulaşılabilen, düşünmeyi gerektiren kinâye) olmak üzere ikiye ayrılır.

b.1.1. Vadiha Yakın Kinâye

Örnek:

²²⁴ et-Teftâzânî, a.g.e., s. 409.

²²⁵ Buradaki sıfattan, nahiv ilmindeki sıfat kastedilmeyip, cömertlik, cimrilik, kahramanlık, uzunluk, güzellik gibi manevi vasıflar kastedilir. bk. Hikmet Akdemir, **Belâgat Terimleri Ansiklopedisi**, Nil, İzmir 1999, s. 218.

طويل الجاد (kılıcının bağı uzundur) Bu ibareden kastedilen mana herkes tarafından kolayca anlaşılır.

b.1.2. Hafıyye Yakın

Örnek:

فالن عريض القف (Falan şahıs ensesi geniştir) Adamın geniş kafalı olması onun ahmak olmasından kinâyedir. Bu ibareden kastedilen mana ilk etapta anlaşılmaz.

b.2. Uzak Kinâye

Kastedilen manaya bir vasıtayla intikal edilebilen kinâyedir. Konuksever bir insan için هو كثير الرماد “O, külü çok biridir.” denmesi uzak kinâye için örnek gösterilebilir. Bu kinâyedeki vasıtalar şöyle sıralanabilir: Külün çok olması (كثير الرماد), o da ocakta fazla odun yakılmasına (كثرة احراق الحطب تحت القدر), o da pişen yemeklerin çokluğuna (كثرة الطبايح), o da yiyenlerin çokluğuna (كثرة الأكلة), bu da o kişinin cömert olduğuna delalet eder.

c) Nisbetin Kastedildiği Kinâye

Bir sıfat ve onun sahibi açıkça belirtildiği halde, aralarındaki nisbetin kinâye yoluyla ifade edilmesine “nisbetten kinâye” adı verilir.

Örnek:

ان السماحة والمروءة والندی في قبة ضربت على ابن الحشرج

“Kerem, yiğitlik ve cömertlik, İbnü'l-Haşrec'in üzerine inşa edilen kubbededir.”²²⁶ Şâir bu beyitte Kerem (السماحة), yiğitlik (المروءة), cömertlik (الندى) gibi vasıfları İbnü'l- Haşrec adındaki zata nisbet etmek istemiştir. Ancak bunu açık bir şekilde ifade etmeden kinâye yoluna başvurmuştur. Diğer bir ifadeyle bu sıfatları doğrudan doğruya İbnü'l- Haşrec'e vermeyip onun kubbesine isnat etmiştir

İncelediğimiz eser belâgat konularının tümünü değil sadece isti'âre konuları işlediğinden kinaye ve çeşitleri hakkında doğrudan ayrıntılı bilgilir yer almamaktadır. Ancak el-İsferâyînî, mecâz-ı müfred tanımının ihraç ve idhal kayıtlarını belirlerken kinaye ıstılahına değinmiştir. Ayrıca isti'âre-ı mekniyye'nin mahiyetiyle ilgili belâgat 'âlimlerinin görüşünü tahlil ettikten sonra söz konusu isti'âre ile ilgili kendi görüşünü açıklarken kinaye ıstılahına değindiğini görmekteyiz.

Örnek:

el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin

المجاز المفرداعني الكلمة المستعملة في غير ما وضعت له لعلاقة مع قرينة مانعة عن

ارادته ان كانت علاقته غير المشابهة فمجاز مرسل والا فاستعارة مصرحة

“Mecâz-ı müfred yani hakîkî manayı kastetmeye mani bir karine ile birlikte bir alâkadan dolayı konulduğu mana dışında başka bir manada kullanılan kelime eğer alâkası benzerlik dışında bir şey olursa mecâz-ı mürsel, aksi halde isti'âre-i musarraha olur,” şeklindeki ibaresinde mecâz-ı müfredin tanımı olan الكلمة المستعملة في غير ما

sözünün cüz'lerini mantıksal açıdan tahlil ederken ارادته مع قرينة مانعة عن ارادته ile kinyenin mecâz-ı müfred tanımından ihraç edildiğini ifade etmiştir. el-İsferâyînî müddea ve delilini aşağıdaki ibaresiyle izah etmiştir.

²²⁶ el-Kazvînî, a.g.e., s. 411.

اخرج به الكناية لانها وان كانت مع قرينة لكنها ليست بمانعة من ارادة الموضوع له لان

الفرق بينها وبين المجاز صحة ارادة المعنى الحقيقي منها دون المجاز

“... sözüyle kinayeyi (mecâz-ı müfredin tanımından) ihraç etmiştir. ارادته “

Çünkü o (kinaye) her ne kadar karine ile olsa da fakat karinesi mevzuunlehün kastedilmesine mani değildir. Zira kendisi ve mecâz arasındaki fark, onda hakîkî mananın kastedilmesinin caiz olmasıdır. Mecâzda ise caiz olmamasıdır.”²²⁷ Görüldüğü gibi el-İsferâyînî tarifi camiiyyet ve maniiyyet şartının korunması için tarifi cüz’lerine anlamlar yüklerken kinaye ıstılahına değinmiştir. Muhammed es-Sabbân, Hâşiyetu's-Sabbân ‘alâ Şerhi's-Semerkindîyye adlı eserinde mevzu ile ilgili eş-Şeyh Yasin’in şu tespitini aktarmaktadır:

اعلم أن جعل هذا القيد لاخراج الكناية مبني على أن الكناية لا حقيقة ولا مجاز اذ من

يقول انها حقيقة وان اللفظ فيها مستعمل فيما وضع له لكن لينتقل منه الى لازمه بحيث يكون

هذا اللازم مناط الصدق والكذب..... يخرجها بقوله : المستعملة في غير ما وضعت له كما

لا يخفى ومن يقول انها مجاز... لا يصح أن يخرجها من تعريف المجاز والا... لم يكن تعريفه

جامعا وتسميتها كناية لا بعد فيه اذ لا مانع من شيوع بعض اقسام الشيء باسم خاص

كالتغليب والمشاكله فانهما من المجاز المرسل

“Bilki ارادته عن kaydının mecâz-ı müfreden kinayeyi ihraç eden bir kayıd

olarak görülmesi, kinayenin ne hakikat ne de mecâz olduğu görüşüne dayanır. Çünkü kinayenin hakikat olduğunu ve kinayede lafzın sadece lazimi manasına intikal etmek

²²⁷ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 66.

için kullanıldığını öyleki lazimi mana doğru ve yanlışın dayanağıdır diyenler, kinayeyi mecâzın tanımından *المستعملة في غير ما وضعت له* “gerçek anlamı dışında kullanılan” kaydıyla ihraç ederler. Kinayenin mecâz olduğunu diyenlere göre, kinayenin mecâz-ı müfreden ihraç edilmesi caiz değildir. Zira bu durumda tarif camii olamaz. Ayrıca mecâzın bu türünün kinaye olarak adlandırılması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bir şeyin bazı kısımlarının özel bir isimle meşhur olmasına bir mani yoktur. Tağlib ve müşakele gibi. Her ikisi de mecâz-ı mürselin kısımlarındandır.”²²⁸ Hatîb ed-Dımeşkî de kinayeyi mecâz ve hakikat dışında bir edebî sanat olarak görmüştür. Kanaatimizce, bu konuda el-İsferâyînî de el-Hatîb ed-Dımeşkî'nin görüşüne katıldığından²²⁹ kinayenin hakikat veya mecâz-ı müfred olmadığını ifade etmiştir.

Örnek:

el-İsferâyînî, belâgat ‘âlimlerinin isti‘âre-ı mekniyye olarak kabul ettikleri isti‘âre türünün ıstılahi kinaye olduğunu belirtmiştir. el-İsferâyînî'ye göre, isti‘âre-ı mekniyye'de müşebbeh vech-i şebah özelliğini taşıması açısından mükemmeldir. Buna işaret edilmesi için müşebbehun bihle müşebbehin yeri değiştirilmiştir ve akabinde müşebbehun bihi ifade eden lafız müşebbehe ödünç verilmiştir. Bu, cümle olarak ıstılahî kinaye olmuştur. el-İsferâyînî cümlenin ıstılahî kinaye oluşunu aşağıdaki ifadeyle izah etmiştir:

ويجعل الكلام كناية حينئذ عن تحقق الموت بلا ريب فنشبت المنية اظفارها بفلان بمعنى

انشب السبع اظفاره كناية عن موته لا محالة

"Bu durumda cümlenin tümü, ölmün gerçekten vaki olacağından kinaye edilmektedir. Binaenaleyh *فَنَشَّبَتِ الْمَنِيَةَ اِظْفَارَهَا بِفُلَانٍ* “Ölüm filan şahsa pençesini taktı,” sözü, *نَشَّبَ السَّبْعُ اِظْفَارَهَا* “Yırtıcı hayvan, pençesini filan şahsa taktı,” manasında olup

²²⁸ es-Sabbân, a.g.e., s. 67.

²²⁹ es-Sabbân, a.g.e., s. 68.

tahakkukundan şüphe edilmeyen ölümden kinayedir.”²³⁰ es-Sabbân bu cümlelerin ıstılahi kinaye olmasının nedenini aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir:

وانما جعل الكلام كناية ليكون صادقا اذ السبع الحقيقي لم يُنَشَّبَ أظفارها بفلان في

الواقع والقرينة على هذه الكناية حالية وهي عدم وجود السبع الحقيقي عند فلان وقت التكلم

بهذا الكلام واما قرينة تلك الاستعارة فلفظية وهي الاظفار المضافة للمنية

“Konuşmanın doğru olması için اظفارها المنية نُشَّبَتْ cümlesi ıstılahi kinaye olmuştur. Çünkü gerçekte, hâkîkî aslanpençesini filan şahsa takmamıştır. Bu kinayenin karinesi haliye bir karinedir. O da bu cümle sarfedilince filan şahsın yanında gerçek bir aslanın olmayışıdır. Bu isti‘âre (teşbihül maklûb neticesinde oluşan isti‘âre) nin karinesi ise lafziyedir. O da منية kelimesine izafe edilen اظفار kelimesidir.”²³¹

2.2.5. İstîşadları

İslâm fetihleri ile Müslümanlığın yayılması, Arapların ve diğer Müslüman olan ve olmayan halkların iç içe yaşamları neticesinde Arap kültürü birçok değişik kültürle karşılaşmış, bu kültürlerle alış verişin sonucu Arapça değişik açılardan etkilenmiştir. Bunun sonucunda Arapların konuşmalarında lahn durumu ortaya çıkmıştır.²³² Arapçanın bozulma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını gören ‘âlimler bu dilin kurallarını belirlemeye çalışmışlardır. Onlar, tespit ettikleri kuralların Arap diline uygunluğunu göstermek için istişâda başvurmuşlardır.

Dilde istişâd dille ile ilgili dört ilim için getirilmıştır. Bunlar lugat, nahiv, sarf ve belâgat ilimleridir. Bu ilimlerle ilgili şahidler Kur’ân-ı Kerîm, Şiir ve ihtilaf olsa da

²³⁰ el-İsferâyînî, a.e.g., s. 204.

²³¹ es-Sabbân, a.g.e., s. 204.

²³² Ebu Bekr Muhammed b. Hsan ez-Zübeydî, *Tabekâtu’n-Nahviyyîn ve’l-Lugaviyyîn*, Dâru’l-Meârif, Kâhire h.1119, s. 11.

hadisten getirilmıştır. Ayrıca istişhâd için kullanılan şiirin İslamî dönemden sonra olmamasına dikkat edilmıştır.²³³

el-İsferâyînî de belâgat konularını anlatırken söylediklerini delillendirmek için başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere hadis-i şerîf ve Arap şiir ve nesrini istişhâd için zikretmiştir. Biz bu bölümde el-İsferâyînî'in elimizdeki eserde istişhâdda neye başvurduğunu ve nasıl bir istişhâd yöntemi kullanıldığını incelemeye çalışacağız.

2.2.5.1. Kurân-ı Kerîm İle İstişhâd

Dil kurallarının tespit edilmesinde, Kur'ân-ı Kerîm'in istişhâd kaynağı olarak ilk sırada yer almasında dilciler arasında herhangi bir ihtilaf yoktur.²³⁴

el-İsferâyînî de el-Ferîde'yi şerh ederken yer yer Kurân-ı Kerîm ile istişhâd etmiştir. Onun ayetle istişhâdı genelde belâgat kuralları hakkında olmuştur. Fakat az da olsa bazen de lûgat ile ilgili konularda da olmuştur. Getirdiği ayetlerin çoğu diğer belâgat 'âlimleri tarafından da istişhâd için kullanılmıştır. Bazen قال تعالى²³⁵ veya كما

şeklinde²³⁶ bazen bunlar gibi herhangi bir ifade kullanmaksızın doğrudan ayeti istişhâd için getirmiştir. Daha sonra zikrettiği ayeti açıklamıştır. Biz de burada birkaç örnek zikredeceğiz.

Örnek:

el-İsferâyînî, el-Ferîde'nin ذوي النفوس الزكية ibaresindeki الزكية kelimesini mutabık manası olan نامية veya طاهرة kelimeleriyle değil de lazimî manası olan المفلحة kelimesiyle tefsir etmiştir. Kurtuluşa ermenin nefsi kötülüklerden arındırmanın lazimî manası olduğunda Kurân-ı Kerîm'in من زكّأها “.....Şüphesiz nefsinin

²³³ İsmail Durmuş, “istişhâd”, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 396-397.

²³⁴ Mehmet Nafi Arslan, “*Abduh er-Râcîhî et-Tatbîku'n-nahvi Adlı Eseri*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2011), s. 90.

²³⁵ el-İsferâyînî, a,e,g., s. 34.

²³⁶ el-İsferâyînî, a,e,g., s. 161.

kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir.”²³⁷ ayetini istihşad amacıyla getirmiştir. Zikredilen ayetin buna delalet etmesi şu kurala dayanır: “Bir hükmün müştakka taalluk etmesi durumunda *مَا أَحَدُ الاِشْتِقَاقِ* olarak bilinen müştakkın masdarı hükmün sebebi olur,”²³⁸ kuralından yola çıkarak söz konusu ayette nefsin kötülüklerden arındırılması (*تَزْكِيَةٌ*), kurtuluşa ermenin (*فَلَاحٌ*) sebebi olur diğer bir ifadeyle felah tezkiyenin lazimîdir sonucu ortaya çıkar.

Örnek:

el-İsferâyînî, es-Semerkindî'nin bir haşiyesi aracılığıyla isti'âre-ı musarraha gibi isti'âre-ı mekniyyenin de mürekkebe olarak geldiğini ancak belâgat âlimlerinin buna değinmediklerini ama aklen buna bir engel teşkil etmediğini ifade etmiştir. el-İsferâyînî, es-Semerkindî'nin başka bir haşiyesine dayanarak mürekkebe olan isti'âre-ı mekniyye için *افمن حقَّ عليه كلمة العذاب أفأنت تنقذ من في النار* (Hakkında azap sözü (hükmü) gerçekleşenler, cehennemlikleri sen mi kurtaracaksın?)²³⁹ ayetinin örnek gösterilebileceğini bu iddianın da et-Teftâzânî'nin söz konusu ayetle ilgili yorumuna dayandırıldığını ifade etmiştir.²⁴⁰ Nitekim bu ayette dünyada olup azabı hak edenler ahirette ateşte yananlara benzetilmiştir. Müşebbehun bihi ifade eden söz grubu müşebbeh için isti'âre-i mekniyye mürekkep olarak ödünç verilmiştir. *افأنت تنقذ من في النار* ayeti ise söz konusu isti'ârenin karinesi olmuştur.

2.2.5.2. Hadis-i Şerîf İle İstihşad

Hadislerin istihşad amacıyla kullanılabilmesi konusuna, ilk dönem dilbilimciler ihtiyatlı yaklaşmış ve bu durum el-Mûberred (ö.285/898)'in dönemine kadar devam etmiştir. Nitekim el-Mûberred, *el-Muktedab* adlı eserinde hadislerden sadece iki şâhid

²³⁷ *Kur'an-ı Kerîm*, Şems, 91/9.

²³⁸ el-‘Arnâsî, a.g.e., s. 32.

²³⁹ *Kur'ân-ı Kerîm*, Zümer, 39/19

²⁴⁰ es-Sabbân, a.g.e., s.168.

getirmiştir.²⁴¹ Öte yandan eski dilcilerin hadislerle istiṣhâd etmemelerinin, hadislerle istiṣhâd etmenin câiz olmadığı manasına gelmediğini söyleyen ‘âlimler de olmuştur.²⁴² el- İsferyânî de tespit edebildiğimiz kadarı ile sadece iki hadisle istiṣhâd getirmiştir.

Örnek:

ان كانت علاقته el-İsferyânî, *el-Ferîde*'nin isti'âre-ı mürekkebe konusu ile ilgili

غير المشاهدة فلا يسمى استعارة “Eğer hakîkî manasının dışında başka bir manada kullanılan terkibin alâkası müşabehet dışında bir şeyse o, murekkeb isti'âre olarak adlandırılmaz,” şeklindeki ibaresini tahlil ederken استعارة فلا يسمى استعارة ibaresinin verdiği anlama yapılan itirazlara cevap vermiştir. Daha sonra verdiği cevaba gelebilecek bir soruyu düşünerek onu cevaplamaya çalışırken المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده “Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden selâmette kaldığı kimsedir.”²⁴³ hadisi-i Şerîfi kullanmıştır. Yapılan itiraz ve cevabı şöyledir:

فان قلت انما يندفع بهذا ما ذكروا من المركبات في مقام الاشكال لكن هناك ما لم يذكره من المركبات المقصود بها افادة لازم الخبر فان قولك حفظت التوراة يقصد به افادة معنى علمت أنك حفظت التوراة ولا تجوز في شئ من اجزائه فهو كقولك تقدم رجلا وتؤخر أخرى بعينه قلت لعله عندهم من قبيل المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده في من يؤذي المسلمين فانه يفاد به أن هذا الشخص ليس بمسلم لكنه من عرض الكلام ولا يصير اللفظ به

مجازا

²⁴¹ M. Cevat Ergin, “el-‘Ukberî ve el-Lubâb fi ‘İleli’l-Binâ’i ve’l-İ’râb’ı”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2002), s. 121.

²⁴² Nihat Tarı, “Teftâzânî Ve Sa’dînî Adlı Şerhi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2015), s. 78.

²⁴³ Muhammed b. İsmâ‘il el Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Dâru Tavki’n-Necât, Dımaşk 1422, I, s. 11.

“Eğer desen bu cevapla ancak itiraz yoluyla zikrettikleri mürekkebler defedilir. Fakat burda kendisinden lazimu’l-haber kastedilen ve belâgat âlimlerinin zikretmedikleri mürekkebler de mevcuttur. Çünkü حفظت التوراة (sen tevrâtı hifzettin) sözünden علمت أنك حفظت التوراة (senin tevrâtı hifzetmeni biliyorum) anlamı kastedilir.

Bunun cüzlerinin hiçbirisinden de mecâziyet yoktur. Binaenaleyh bu cümle tam تقدم

المسلم من سلم المسلمون من رجلا وتؤخر أخرى cümlesi gibidir. Derim ki belki حفظت التوراة cümlesi, belâgat âlimleri

nezdinde müslümanlara eziyyet veren şahıs hakkında kullanılan المسلم من سلم المسلمون من

لسانه ويده hadisi grubundadır. Çünkü bu hadisten böyle bir şahsın Müslüman olmadığı

şeklinde bir anlam kastedilir. Fakat bu anlam sözün akışından anlaşılır ve söz bununla

mecâz olmaz.”²⁴⁴ Görüldüğü gibi yukarıdaki sözlerden “cümlelerin ifade ettiği anlam

değil de manasının laziminin kastedildiği ve alakanın müşabehet olmadığı

mürekkeblerin mevcut olması isti’âre-ı temsiliyye dışında başka bir mecâz-ı mürekkeb

türünün mevcut olduğunun kanıtıdır,” şeklinde bir itiraz çıkabilir. el-İsferâyînî ise

“böyle bir cümlede zikredilen hadiste olduğu gibi ta’rid²⁴⁵ sanatı olabilir,” şeklinde

cevap vererek itirazı defetmeye çalışmıştır.

Örnek:

Nisbet itibarıyla da fiilde isti’ârenin gerçekleşebileceğini iddia eden ‘Adudüddin

el-Îcî’nin هزم الامير الجند örneğinin dışında haklı olduğunu iddia eden el-İsferâyînî, söz

konusu iddiasını dua cümlesi olan من تعمد عليّ الكذب فليتبوأ مقعده من الله sözü ve

النار “Kim bilerek bana yalan isnad ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın”²⁴⁶

²⁴⁴ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 158.

²⁴⁵ et-Teftâzânî, Mutavvel ‘ale’t-Telhîs adlı eserinde ez-Zemahşerî’den naklen ta’ridi şu şekilde açıklamıştır: ta’rid, zikretmediğin bir şeye delalet eden bir şeyi zikretmendir. bk. et-Teftâzânî, a.g.e., s. 412

²⁴⁶ Muhammed b. İsmail el Buhârî, **Sahîhu’l-Buhârî**, Dâru Tavki’n-Necât, Dımaşk 1422, I, s. 108.

hadisiyle temellendirmeye çalışmıştır.²⁴⁷ Görüldüğü gibi ارحمه sözünün mezuunlehusu olan nisbet-i inşaiyye manası, رحمه الله sözünün mevzuunlehusuna yani nisbet-ihbariyye manasına benzetilmıştır. Daha sonra رحمه الله sözü yerine isti'âre olarak kullanılmıştır. Bu isti'ârenin vech-i şebahi rahmet etmenin meydana gelmesidir. Ancak رحمه الله sözündeki rahmetin meydana gelmesi hâkîkî, ارحمه sözündeki ise iddiaidir. من النار hadisinde ise nisbet-i ihbariyyenin manası nisbet-i inşaiyye manasına benzetilmıştır. Bunun neticesinde nisbet-i inşaiyye manasını ifade eden فليتبوأ lafzı, nisbet-i ihbariyye manasına isti'âre edilmıştır. Aralarındaki vech-i şebeh ise yer edinmenin vucubi olmasıdır. Müşebbehteki vucup, haberi sadık olmasından, müşebbehun bihteki ise emir sığısından anlaşılır. Ayrıca el-İsferâyînî, mana ile rivayet edilen hadisi istişhâd olarak getirmesi onun bu tür hadislerin şahid olarak kabul ettiğini göstermektedir.

2.2.5.3. Şiir ile İstişhâd

Arap dili ile ilgili yazılmış kitaplardaki kurallar incelendiğinde şiir'in önemli bir kaynak olduğu görülecektir. Hemen hemen anlatılan her konu için şiir istişhâd için zikredilmiş ve getirilen şiir anlatılan konunun doğruluğu için izah edilmıştır. el-İsferâyînî ise, *Şerhu'l- İsâmLi'l-Ferîde* adlı eserinde sadece iki yerde şiiri şahid olarak getirmiştir.

el-İsferâyînî, bir cümlede isti'âre-1 muraşşraha ve isti'âre-1 mucerrede bir arada bulunabileceğine dair görüş belirtmiştir. Buna şahit olarak da

لدى اسد شاكى السلاح مقذف له لبد اظفاره لم تقلم

²⁴⁷el-İsferâyînî, a.g.e., s. 114.

“Yeşeleri (çok defa savaşıa girdiği için omuzuna sarkan uzamış saçları) bulunan, tırnakları kesilmemiş (zayıf olmayan) silahlarını kuşanmış iriyarı aslanın (cesur adamın) yanındayım.” Şiirini getirmiştir.

el-İşferâyînî, İsti‘âre-ı mekniyyenin mahiyyeti ile ilgili belâgat ‘âlimlerin görüşlerini açıkladıktan sonra bu konu hakkında kendisine ait bir görüş olduğunu ifade etmiştir. el-İşferâyînî, belâgat ‘âlimlerince isti‘âre-ı mekniyye olarak bilinen اظفار المنية نشبت بفلان gibi misallerde isti‘ârenin teşbihül maklub neticesinde oluştuğuna dolayısıyla bu misallerdeki isti‘ârenin isti‘âre-i mekniyye değil aksine isti‘âre-ı musarraha olduğuna ve cümlenin tümü ıstılahi kinaye olduğuna dair bir görüş belirtmiştir. Bu arada teşbihül maklub sanatı için de şâirin aşığdaki beytini örnek göstermiştir.

وبدا الصباح كان غرته وجه الخليفة حين يمتدح

“Sabah aydınlığı, halifenin yüzünün övüldüğü zamanki halini andırırçasına göründü.” Şâir bu beyitte müşebbeh olan halifenin yüzünün vech-i şebekteki mükemmliyetine işaret etmek için onu müşebbehun bih yapmış ve müşebbehun bih olan sabahın aydınlığını da müşebbeh yapmıştır.²⁴⁸

2.2.6. Müellifin Belâgat ‘Âlimlerinin Görüşleri Arasında Yaptığı Muhakeme

Talebelere eleştirel aklı kullanma, analiz ve muhakeme yeteneğini kazandırma maksadıyla tartışmalı konuları eserlerine taşıyan el-İşferâyînî, çalışma konumuz olan eserde de yer yer ihtilâflı meselelere girmiştir. el-İşferâyînî *el-Ferîde*'nin birinci‘ıkdının ikinci Ferîdesini işlerken es-Semerkandî'nin konu ile ilgili hâşiyesi aracılığıyla nisbet itibariyle fiilde isti‘ârenin yapılp yapılmayacağı konusunda ‘Adudüddin el-İcî ile es-Seyyid eş-Şerîf arasındaki ihtilafı izah etmiş. Daha sonra iki görüş arasında muhakeme

²⁴⁸el-İşferâyînî, a.g.e., s. 204.

yapıp isabetli olanı açıklamaya çalışmıştır. el-İsferâyînî, Adudüddin el-İcî'nin görüşünü aşağıdaki ibaresiyle aktarmıştır:

ان الفعل يدل على النسبة ويستدعي حدثا وزمانا والاستعارة متصورة في كل واحد من

الثلاثة ففي النسبة كهزم الامير الجند وفي الزمان كونادى اصحاب الجنة وفي الحدث نحو فبشرهم

بعذاب اليم

"Şüphesiz fiil nisbete delalet eder. Hades ve zamana da çoğunlukla delalet eder. İstiare, bu üç unsurdan herhangi birisi itibar edilerek gerçekleşir. Nisbet itibariyle isti'âre için ونادى اصحاب الجند هزم الامير الجند cümlesi, zaman itibariyle yapılan isti'âre için ونادى اصحاب الجنة cümlesi, hades için yapılan isti'âre için de فبشرهم بعذاب اليم cümlesi örnek gösterilebilir." el-İsferâyînî, es-Semerkandî'nin aşağıdaki hâşiyesi aracılığıyla 'Adudüddin el-İcî'nin bu konudaki görüşünün ne olduğunu açıklamaya çalışmıştır:

فان فيه اشارة الى أن النسبة الجارية فيها الاستعارة نوع من النسبة دون النسبة في التعبير

عن المستقبل بلفظ الماضي فافهم

"Şüphesiz bu ibarede "isti'ârenin vukubulduğu nisbet, nisbet çeşitlerinden bir tanesidir. Mazi lafzıyla müstakbel kastedilince mulahaza edilen nisbet değildir," Şeklinde bir görüşe işaret mevcuttur."

Öte yandan el-İsferâyînî, es-Seyydid eş-Şerîf'in bu konudaki görüşünü de aşağıdaki ibareyle izah etmiştir:

اعلم ان الاستعارة في الفعل انما تتصور بتبعية المصدر ولا تجري في النسبة الداخلة في

مفهومه الاستعارة تبعا على قياس الحرف فانّ معناه نسبة مخصوصة تجري فيها الاستعارة تبعا

لأنّ مطلق النسبة لم يشتهر بمعنى يصح أن يجعل وجه شبه في الاستعارة في الفعل بخلاف متعلّقات الحروف فانها أنواع مخصوصة لها أحوال مشهورة

“Bil ki fiilde gerçekteşen isti‘âre ancak mastarında meydana gelen isti‘âreden sonra gerçekteşir. Harf’e kıyas edilerek tebeyye olarak fiilin mefhumundaki nisbette isti‘âre yapılmaz. -Çünkü harfin manası cüzî bir nisbet olup tebeyye olarak kendisinde isti‘âre yapılır. Zira mutlak nisbet vech-i şebehe yarayacak böyle bir özellik ile meşhur değildir. Harflerin müteallıkları ise böyle değildir. Çünkü onlar mahsuse türler olup onlar için meşhur özellikler vardır.”²⁴⁹

Yukarıda zikredilen ibarenin es-Seyyid eş-Şerîf’e âidiyeti anlam yönündedir. Nitekim lafzen ve manen ona ait olan ibare aşağıdaki şekildedir:

واعلم ان التعبير عن الماضي بالمضارع وعكسه يعد من باب الاستعارة بان يشبه غير
الحاصل بالحاصل في تحقق الوقوع ويشبه الماضي بالحاضر في كونه نصب العين واجب المشاهدة
ثم يستعار لفظ احدهما للآخر فعلي هذا يكون الاستعارة في الفعل على قسمين احدهما ان
يشبه الضرب الشديد مثلا بالقتل ويستعار له اسمه ثم يشتق منه قتل بمعنى ضرب ضربا شديدا
والثاني ان يشبه الضرب في المستقبل بالضرب في الماضي مثلا في تحقق الوقوع فيستعمل فيه
ضرب فيكون المعنى المصدرى اعنى الضرب موجودا في كل واحد من المشبه والمشبه به لكنه قيد
في كل واحد منهما بقيد مغاير لقيد الآخر فيصح التشبيه لذلك

"Bil ki maziyi muzri ile ifade etmek ve bunun tersini yapmak yani muzariyi mazi ile ifade etme işi isti‘âre sayılır. Bu isti‘âre mevcut olmayanın mutlaka tahakkuk

²⁴⁹el-İsferâyinî, a.g.e., s. 100.

edeceği noktasında mevcut olana, mazinin de göz önünde bulunması yani görünmesinin zorunlu olması yönünde hazırca benzetilmesiyle ve ardında bunlardan birinin lafzını diğereine ödünç verilmesiyle gerçekleşir. Buna göre fiildeki isti‘âre iki kısma ayrılır: Birincisi قتل فلانا örneğinde olduğu gibi şiddetli bir şekilde vurma işinin öldürmeye benzetilmesine binaen قَتَلَ lafzının şiddetli bir şekilde vurma işine isti‘âre edilmesi ve akabinde şiddetli bir şekilde dövdü anlamını veren قتل kelimesini قَتَلَ lafzından türetilmesidir. İkincisi: Gelecek zamanda yapılacak dövme işimutlaka tahakkuk edeceği noktasında geçmişte yapılmış olana benzetildikten sonra gelecek zamanda yapılacak dövme için ضرب lafzının istimal edilmesidir. Bu durumda masadari mana yani dövme işi müşebbeh ve müşebbehun bihin her ikisinde de mevcut olur. Ama o (masdari mana), müşebbeh ve müşebbehun bih olan tarafların her birisinde bir birinden farklı bir kayıtla kaytolunmuştur. Bundan ötürü teşbih sahihtir."²⁵⁰

el-İsferâyînî, ‘Adudüddin el-Îcî ile es-Seyyid eş-Şerîf’in görüşlerini açıkladıktan sonra onlardan hangisinin daha isabetli olduğunu aşağıdaki sözlerle izah etmeye çalışmıştır:

ونحن نقول الحق ما ذكره المحقق لكن لا لما ذكره

“Biz deriz ki doğru olan muhakkik (es-Seyyid eş-Şerîf) in zikrettiğidir. Fakat getirdiği delilden ötürü değil.” Burada el-İsferâyînî, ‘Adudüddin el-Îcî ile es-Seyyid eş-Şerîf’in görüşleri arasında muhakeme yapınca hak es-Seyyid eş-Şerîf’in yanında olduğunu belirtmiştir. el-İsferâyînî aşağıdaki ibarelerle de bu konudaki tespitini temllendirmeye çalışmıştır:

²⁵⁰ Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, **Hâşiyetu’s-Seyyid ‘ale’l-Mutavvel**, (Mutavvel ‘ale’t-Telhîs ile birlikte), Ahmed Kâmil, İstanbul h. 1330, s. 375.

اما الاول فلان الفعل موضوع للنسبة الى الفاعل مجازيا كان اوحقيقيا وليس في هزم

الامير الجند مجاز لغوي

"Birincisine gelince çünkü fiil, mecâzî veya hakîkî olmasının ötesinde mutlak bir fâile yapılan nisbete vad' edilmîştir. Bu durumda هزم الامير الجند ifadesinde mecâz-ı lugavi sanatı yoktur."

واما الثاني: فلان لنسبة الفعل انواعا نسبة الى الفاعل وهي نسبة مخصوصة كما ان

الابتداء نسبة مخصوصة ونسبة الى المفعول ونسبة الى المكان الى غير ذلك وكل منها نوع مخصوص له لوازم مخصوصة يصح ان يشبه بها باعتبارها

"İkincisine gelince Çünkü fiilin nisbeti için çeşitli türler mevcuttur: Fâile nisbet. Bu, tıpkı mutlak ibtida gibi mahsuse nisbettir. Meful, mekan vs.ye yapılan nisbet. Bunlardan her biri mahsusa bir türdür. Herbiri için kendilerinin müşebbehun bih olmasını sağlayacak mahsusa özellikler mevcuttur."²⁵¹

2.2.7.Müellifin Kendine Özgü Görüşleri

el-İsferâyînî, Arap Dili ve Belâgatilmînin bazı meselelerinde bu ilimde söz sahibi olan âlimlerden farklı düşünüp kendine özgü görüşleri açıkça veya ima yoluyla ifade edip bu ilimdeki dehasını ortaya koymuştur. el-İsferâyînî çalışma konumuz olan *Şerhu'l-'Isâm li'l-Ferîde* adlı aserinde maddeleri ve heyetleri itibariyle muştaklarda oluşan isti'âre hakkında aşağıdaki ibaresiyle bilgi verirken kendisine özgü görüşüne ima yoluyla değinmiştir:

²⁵¹el-İsferâyînî, a.g.e., s. 93-98.

لكن نبين لك ما هو من مواهب الواهب قريب الى الافهام فانه قريب المسلك غير بعيد المرام وهو ان المشتقات موضوعة بوضعين وضع المادة والهيئات فاذا كان في استعارتها لا تتغير معانيها للهيئات فلا وجه لاستعارة الهيئة فالاستعارة فيها انما هي باعتبار موادها فيستعار مصدرها لتستعار موادها بتبعية استعارة المصدر وكذا اذا استعير الفعل باعتبار الزمان كما يعبر عن المستقبل بالماضي تكون تبعية لتشبيه الضرب في المستقبل بالضرب في الماضي في تحقق

الوقوع

“Fakat biz Allah'tan hibe edileni ve anlaşılması kolay olanı sana izah edeceğiz. Çökü o, yolu yakın olan ve varış yeri uzak olmayan bir delildir. O da şudur: Müştaklar madde ve heyet olmak üzere iki şekilde vad' olunmuşlar. İsti'areleri esnasında heyetlerinin ifade ettiği manalarda (fiillerde zaman ve nisbet, diğer müştaklarda zat ve nisbet) değişiklik olmadığında heyetleri itibarıyla yapılan isti'ârenin bir anlamı olmayacak. Bu durumdaki müştaklarda isti'âre yalnız maddeleri itibarıyla yapılmaktadır. Buna göre masdarın isti'âresinin tebeyyeti ile müştaklarda madde itibari ile isti'âre yapmak için masdarlarında isti'âre yapılır. Bunun gibi fiilde zaman itibarıyla isti'âre olunca -mazi kelimesiyle gelecek zaman kastedildiği gibi - o isti'âre gelecek zamanın dövüşü mutlaka tahakkük edeceği noktasında geçmiş zamana benzetilmesinin mütebaatıyla gerçekleşir.”

Yukarıdaki ibareden anlaşıldığı kadarıyla el-İsferâyînî maddeleri itibarıyla müştaklarda yapılan isti'âre masdarlar arasındaki isti'âreye tabi olduğu şeklindeki görüşü benimsemiştir. Bu konuda belâgat 'âlimlerinden farklı düşünmemiştir. Ancak hey'etleri itibarıyla müştaklardaki isti'ârede onlardan farklı düşündüğünü görmekteyiz. O,hey'etleri itibarıyla müştaklardaki isti'ârenin masdarlar arasındaki teşbihe binaen yapıldığını ileri sürmüştür. Ancak bu görüşünü ima yoluyla ifade etmiştir. Nitekim el-

تكون تبعية لتشبيه الضرب في المستقبل بالضرب في الماضي في تحقق *İsferâyînî* söz konusu görüşünü
ibaresiyle ima yoluyla açıklamaktadır.

el-İsferâyînî'nin harfta yapılan isti'âre konusunda da kendisine özgü bir görüşü mevcuttur. O, harflerde oluşan isti'ârenin muteallaklar arasındaki teşbihe tabi olduğu şeklinde bir görüş belirtmiştir. Ancak çalışma konumuz olan eserinde harflerde isti'ârenin nasıl oluştuğunu izah ederken konuyla ilgili kendisine ait görüşüne ne açıktan ne de ima yoluyla değinmiştir. O, konuyla ilgili aşağıdaki ibaresiyle *es-Semerkandî*'nin de benimsediği görüşe göre hareket ettiğini görmekteyiz:

وتحقيق الاستعارة في الحروف أن معانيها لعدم استقلالها لا يمكن أن يشبه بها لأن
المشبه به هو المحكوم عليه بمشاركة المشبه له في امر فيجري التشبه فيما يعبر به عنه ويلزم بتبعية
الاستعارة في التعبيرات الاستعارة في معاني الحروف

“Harflerdeki isti'ârenin hakikatı şudur: Harflerin manaları müstakil olmadıklarından müşebbehun bih olamazlar. Çünkü müşebbehun bih, müşebbehin bir şeyde kendisine ortak olan ve mahkumün'aley konumunda olan bir manadır. Bu durumda teşbih, kendisiyle harfin manasının tabir edildiği şeylerde gerçekleşir. Kendisiyle harfin manasının tabir edildiği şeylerde oluşan isti'ârenin mutabaatıyla harflerin manalarında isti'âre gerçekleşir.”

Hasan Zibârî *el-İsferâyînî*'nin bu konudaki görüşünü, *Haşiyettu'z-Zibârî 'ala Şerhu Risaletu'l İsti'âre* adlı eserinde aşağıdaki ibaresiyle izah etmiştir:

فان معنى الحرف نسبة يجري فيها الاستعارة تبعا للاستعارة في متعلقها على رأى
المصنف وتبعا للتشبيه في المتعلق فقط على ما ذكره الشارح في الرسالة الفارسية وذلك بان
يشبه متعلق معنى حرف بمتعلق معنى حرف آخر في وصف اشتهر به المتعلق الذى وقع

مشبهابه وبواسطة ذلك تحصل المشابهة بين معنى الحرفين فيستعار لفظ الحرف الواقع مشبهابه للحرف الواقع مشبهها على رأى الشارح واما المصنف فهو بعد التشبيه الواقع بين المتعلقين يقول باستعارة لفظ احد المتعلقين للآخر ثم يقول بالاستعارة التبعية بين الحرفين والمختار من القولين ماقلّ فيه التكلف والاعتبار

"Musannifin görüşüne göre harfin manası cüzî bir nisbet olup onda vuku bulan isti'âre muteallıkında yapılan isti'âreye binaen gerçekleşir. Şârihin farsça yazdığı risâlesinde ifade ettiği bilgilere göre ise harfte oluşan isti'âre sadece mutaallıkındaki teşbihe tabidir. Sadece teşbihe dayalı isti'âre şu şekilde somutlaştırılabilir: Harfin manasının mutaallakı başka bir harfin mutaallakına teşbih edilir. Bu teşbih, müşebbehun bih olan mutaallakın kendisiyle meşhur olan bir özellikte gerçekleşir. Bunun vasıtasıyla teşbih, harlerin manaları arasında gerçekleşir. Buna müteakip müşebbehun bih olan harfin lafzı müşebbeh olan harf için isti'âre yapılır. Bu görüş şârihin reyidir. Musannife gelince o, mutaallıklar arasındaki teşbihten sonra mutaallıklardan birinin lafzı diğerine isti'âre edildiğini daha sonra harfler arasında isti'âre-ı tebeiyye olduğunu söyler. Bu iki görüşten daha az külfetli olan tercih edilir."²⁵² Zibârî, "Bu iki görüşten daha az külfetli olan tercih edilir." ibaresiyle de el-İsferâyînî'ye ait görüşün daha isabetli olduğuna işaret etmektedir.

el-İsferâyînî'nin birinci 'ıkdın ikinci Ferîdesinde وانكر التبعية السكاكي cümlesini nahiv açısından şerh ederken de özgün bir görüşü ortaya attığını görmekteyiz. el-İsferâyînî yukarıdaki cümle ile ilgili özgün görüşünü aşağıdaki ibaresiyle dile getirmektedir:

²⁵²Hasan Zibârî, *Hâşyetu'z-Zibârî 'ala Şerhil 'İsâm 'ale'l-Ferîde*, (Şehu'l-'İsâm 'ale'l-Ferîde ile birlikte), Sallâh Bilicî, İstanbul h.1291. s. 54.

قدم المفعول لانه من وضع الظاهر موضع المضمير لمكان الالتباس فوضعه موضع

الضمير لان الضمير كان متصلا واجب التقديم على الفاعل لعدم تعذر الاتصال فاحفظه فانه

نكتة جلييلة وفقنا لاستخراجها

“Mef’ulu takdim etmesi, zâhir ismin zamir ismin yerine geçmesinden dolayıdır. Zamirin gelmesi durumunda merciinde iltibasın vuku bulacağı, zâhir ismin zamirin yerine geçmesinin nedenidir. Bu nedenden ütürü zâhir ismi zamirin yerine (fâilden önce) getirmiştir. Zamirin yeri fâilden önce olmasının nedeni, zamirin fâilden önce gelmesinin vâcip olan muttasıl olmasıdır. Zamirin fâilden önce gelmesinin vâcip olan muttasıl bir zamir olmasının nedeni ise zamirin fâilden önce gelip fiile bitişmesine bir engelin olmayışıdır. Bunu hıfzet. Çünkü bu,güzel bir nükte olup cenab-ı Allah bunu ortaya çıkarmaya bizi muvaffak kıldı.”²⁵³ Görüldüğü gibi fâil zâhir isim olup mef’ul muttasıl zamir olunca mef’ulün fâilden önce gelmesi vâciptir. el-İsferâyînî böyle bir zamirin yerine zorunlu olarak zâhir bir isim gelince zâhir olan ismin de mefuldan önce gelmesinin vâcip olacağını belirtmiştir. el-İsferâyînî وفقنا جلييلة وفقنا

فاحفظه فانه نكتة جلييلة وفقنا el-İsferâyînî ibaresiyle de böyle bir görüşün kendisine ait olduğuna işaret etmektedir. es-

Sabbân ise aşağıdaki ibaresiyle el-İsferâyînî’nin görüşünü tenkid etmektedir:

لا يلزم من كون الضمير واجب التقديم ان بدله الظاهر كذلك اذ تقديم بدله مستحسن

لا واجب وان اوهم كلام الشارح خلافه

“Zamirin takdim edilmesinin vâcip olması, yerine geçen zâhir isminin takdiminin vucubunu gerektirmez. Zira bedelinin takdimi münasip olup vâcip değildir. Şârihin sözü bunun zıttına dair bir şüphe uyandırıyor da.”²⁵⁴ Kanatimizce zâhir ismin,

²⁵³ el-İsferâyînî, a.g.e, s. 125.

²⁵⁴ es-Sabbân, a.g.e., s. 125.

takdimi vâcip olan zamirin yerine zorunlu olarak geçmesi onun takdimini zorunlu kılar.
Bu da el-İsferâyînî'nin görüşünün daha isabetli olduğunu gösterir.

SONUÇ

İsâmuddin el-İsferâyînî, 945/1538 yılında Horâsân'ın Nişâbur şehri yakınındaki İsferâyîn'de birçok 'âlim ve devlet adamı yetiştiren bir ailede dünyaya gelmiş ve küçük yaşta ilim tahsiline başlamıştır. İlim tahsilini Molla Cami'den (ö. 898/1492) ikmal eden el-İsferâyînî, dil, belâgat, mantık, felsefe ve kelâm gibi aklî ilimler alanında birçok eser verip büyük başarı sağlamıştır.

Horâsân ve Maverâünnehir'de şöhreti yayılan el-İsferâyînî, eserlerinde araştırmacı bir ruh yansıması, değişik görüşleri değerlendirip eleştirmesi, ince ve karmaşık meseleleri çözmesi gibi özellikleri sebebiyle İslam ilim tarihinde kendisinden sonraki dönemleri etkileyen ender âlimlerden biri olmuştur.

el-İsferâyînî, özellikle belagât ilmîne dair yazdığı eserlerle ilim dünyasını ciddi anlamda etkilemiştir. Belagât ilmîyle ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması ve muannitleri susturmak için yapılan çalışmalarda karşılaşılıyor. İlk dönemlerde belâgatın sınırlı konuları başka ilimlerle karışık bir şekilde ele alınırken daha sonraları belâgat ilmîni müstakil olarak ele alan çok sayıda eser ve bu eserler üzerine yazılmış şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Bu alanda yazılmış eserlerden biri de es-Semerkandî (ö. 888/1483)'nin *el-Ferîde* adlı eseridir. Belâgatın özel bir alanı olan; isti'âreyi konu alan bu risale, önceki 'âlimlerin konu ile ilgili görüşlerini derli toplu bir şekilde sunmakla dikkat çekmektedir. Bu eser üzerine de çok sayıda şerh ve haşiye yazılmıştır. Bunlardan biri de el-İsferâyînî'nin *Şerhu'l-İsâm li'l-Ferîde* adlı kitaptır.

el-Ferîde'nin üzerine onlarca şerh, hâşiye ve ta'likât yazılmışsa da onlardan hiçbirisi el-İsferâyînî'nin bu şerhi kadar şöhret bulamamıştır. Ancak el-İsferâyînî, söz konusu bu eserini anlaşılması zor bir üslupla yazmıştır. Bu durum, eserin anlaşılması için birçok şerh ve haşiyenin yazılması sonucunu doğurmuştur.

el-Ferîde ile birlikte asırlar boyu ders kitabı olarak okutulan *Şerhu'l-'Isâm li'l-Ferîde* adlı eser, günümüzde hala Türkiye'de klasik medrese usulü eğitim veren kurumlarda ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Eserinde ilmî bir üslûp kullanarak konuyu izah eden el-İsferâyînî, metin içinde yer alan kapalı kelimeleri açıklamış, karmaşık konuları diyalektik çözümler yaparak ele almıştır. es-Semerkandî'nin *el-Ferîde*'deki tespitlerine gelebilecek muhtemel eleştirileri takdir ve tevil yoluna giderek önlemeye çalışmıştır. Ancak kendisi uygun görmediği yerleri açıkça eleştirmekten kaçınmamıştır. Konuyu izah etmek veya bir iddiaya delil getirmek için az da olsa şiir, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i Şerîfleri kaynak olarak göstermiştir. el-İsferâyînî, eserinde tartışma konusu olmuş bir dizi ihtilâflı konuyu ele almış ve her biri hakkında tarafların görüşlerini aktarmıştır. Daha sonra görüşler arasında muhakeme yapıp tercihini daha isabetli bulduğu görüşten yana kullanmıştır. Bunu yaparken zaman zaman *el-Ferîde*'nin müellifi es-Semerkandî'nin başka eserlerindeki haşiyelerinden de yararlanmıştır.

el-İsferâyînî, şerhinde ihtilâflı konuları incelerken sadece farklı görüşlerden birini tercih etmek ve bu tercihinin gerekçelerini açıklamakla sınırlı bir çalışma yapmakla yetinmiş değildir. O, bazı meselelerde *el-Ferîde*'de zikredilmîş olan farklı görüşlerden ayrı olarak kendine özgü kanaatini dile getirmekten de geri durmamıştır. Sınırlı sayıda olduğunu belirtmemiz gereken bu yerlerde et-Teftazânî ve es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî gibi alanın otoriteleri olan 'âlimlerin görüşlerinden farklı açıklamalarda bulunmuştur ki bu da eserin ilmî değerini artırmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDU'L-'ÂTÎ Garîb Ali 'Allâm, **el-Belâgatü'l 'Arabiyye Beyne'n-Nâkideyn**, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1993.
- AKA, İsamail, "**Timur**", DİA, XLI, İstanbul,2012.
-, **Timurlular Devleti Tarihi**, Berikan yayınevi, Ankara 2010.
- AKDEMİR, Hikmet, **Belâgat Terimleri Ansiklopedisi**, Nil, İzmir 1999.
- ALGAR, Hamid–Alparslan Ali, "**Hüseyin Baykara**", DİA, XVIII, İstanbul 1998.
- el-ANTÂKÎ, Mahmud, "**el-'Alâka**", (Mecmûetu Mutûn fî İlmi'l- Beyân ile birlikte), Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2010.
- 'ARNÂSÎ, Fahreddin es-Seyyid Molla Abdullah, "**el-İ'tisâm Hâşiyetu Şerhi'l- 'İsâm 'ale'l-Ferîde fi'l-Beyân**" el-Mektebetu'l-Hanefiyye, 2006.
- ARSLAN, Mehmet Nafi, "**Abduh er-Râcihî ve et-Tatbîku'n-nahvî Adlı Eseri**", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2011.
- 'ATÎK, 'Abdulazîz, **fî Târihi'l-belâgati'l-'arabiyye**, Dâru'n-nahdati'l-'arabiyye, Beyrut, ty.
- BENLÎ, Mehmet Sami. "**Miftâhu'l-Ulûm**" ,DİA, XXX, İstanbul, 2005.
- el-BEYCÛRÎ, İbrahim, "**Hâşiyetu'l-İmam şeyhu'l-İslâm eş-Şeyh İbrahim el-Beycûrî 'âla metni's-Semerkandîyye**" el-Matbaatu'l-İlmiyye, h, 1315.
- BOLELLÎ, Nusrettin, "**Belâgat: Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri**", MÜ. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.
- BOZKURT, Nebi, "**Medrese**" DİA, XXVIII, Ankara 2003.

BROCKELMANN, GAL, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî**, çev. Mahmud Fehm Hicâzî, el-Hey'etu'l-Mısriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, byy., 1993.

.....**Supplementband**, Netherland, 1949.

BUHÂRÎ, Muhammed b.İsmail "**Sahihu'l-Buhârî**," Dâru Tavku'n-Necât, Dımaşk 1422, I.

BULUT, Ali, "**Hamza b. Turgud Aydınî ve Belâgata Dair el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik Adlı Eseri**", OMÜ İlahiyet Fakültesi Dergisi, , S. 24-2, s. 275-291, Samsun 2007..

el-CURCÂNÎ, '**Abdulkâhir, Delâilu'l-İ'câz**, thk., Mahmud Muhammed Şâkir, Mektebetu Hâncî, Kahire, 1983.

..... "**Hâşiyetu's-Seyyid 'ale'l- Mutavvel**", (Mutavvel 'ale't-Telhîs ile birlikte) Matbaatu Ahmed Kâmil, h. 1330

ÇAĞMAR, Mehmet Edip, "**Arap Belâgat'ında Te'kîd**," (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa, 2001.

ÇELİK, Yüksel, "**Sekkâkî'ye Kadar Belâgat Çalışmaları**", EÜ. İlahiyat Fakültesi, Bilimname, XX, 2011/1.

ÇETİN, Osman, "**Horâsân**", DİA, XVIII, İstanbul, 1998.

DAYF, Şevkî, "**el-Belâğa tatavvur ve târîh**", Dâru'l-Maârif, Kahire 1983.

DEMİRAYAK, Kenan, "**Arap Edebiyatında kaynaklar**", Erzurum 2000.

DURMUŞ İsmail, "**Telhîsu'l-Miftâh**", DİA, XXV, 156-157, Ankara 2002.

....."**İsferâyîni**", DİA, XXII, İstanbul 2000.

....."**Sekkâkî**", DİA, XXXVI, İstanbul 2009.

el-ENSÂRÎ, Cemâluddin b. Yusuf b. Abdillâh İbn-i Hişâm, **Muğnî'l-Lebîb**, Dâru'l-Arkâm, Lübnan 1999, II

GURSÎ, Muhammed Salih bin Ahmed, **Ta'aliku Şerhu'l-'İsâm 'alâ metni's-Semerkandiyye fî 'İlmi'l-Beyân**, 2003.

HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah, "**Beyân**", DİA, VI, İstanbul 1992.

HUSEYİN, Abdulkâdir, **el-Muhtasar fî târihi'l-belâğa**, Kahire 1982.

İBN HİDÂYETİLLAH, Ebu Bekr, "**Tabakâtu's-Şâfiyye**" thk., Adil Nuvayhid, Dâru'l-meârifu'l cedîde, Beyrut 1971.

İBNU'I-'İMÂD, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammad, "**Şezerâtu'z-Zeheb**", Dımaşk 1986.

- el-ÎCÎ, ‘Adudüddin,"**el-Fevâidu'l-Ğiyâsiyye**" thk, ‘Aşık Hüseyin, et-Tab‘atu'l-Ûla, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1991.
- el-İSFERÂYÎNÎ, ‘İsâmuddin,“**Şerhu’s-Semerkindiyye li'l-‘İsâm**” (Hâşiyetu’s-Sabbân ‘alâ şerhi’s-Semerkindiyye li'l-‘İsâm fi İlmi'l-Beyân ile birlikte) Dâru nûri ‘s-Sabah, 2012.
-, **el-Atvel**, yey., İstanbul ty.,I.
- el-KA‘BÎ, Mevzet bint Hamed b.Salim, **İstidrâkâtü'l-‘İsâm fi'l-Atvel ‘ale'l-belâğiyin**, el- Amu'l-Câmîyye, Suudi Arabistan h.133.
- el-KAZVÎNÎ, Hatîb, “**et-Telhîs**” (Mutavvel ‘ale’t-Telhîs ile birlikte), Matbaatu Ahmed Kâmil, h.1330.
-, “**el-Îzâh fi ilmi'l-Belâğ**”, Dâru ihyai'l-‘ulûm, h. 1419, Beyrut, I/ 261
- KEKLİK, Nihat,“**Felsefede Üslup Meselesi ve Bazı İlkeler,**” İÜ. Felsefe Arkivi Dergisi, S.I, 2012.
- KILIÇ, Hulûsi, "**Belâgat**" DİA, V, İstanbul 1992.
- “**Arap Edebiyatında Ana Hatlarıyla Belâgat Tarihi**”, Diyarbakır 1997.
- KIYÇAK ÖZGÜR VE KAPLAN ORHAN, “Divan Şiirinin Leylâ ve Mecnûn’u: Lafız ve Mana”, **International Journal of Language Academy**, 2014, <http://www.ijla.net/> (12.08.2015).
- KOMİSYON, **Kur’an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara 2003.
- el-KUŞÇÎ, Ali bin Muhammed, “**Risaletun fi'l İsti‘are**” (Mecmuetu Mutûn fi İlmi'l-Beyân ile birlikte), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.
- el-LEYSÎ, Ebu'l-Kasım b. Ebi bekr es-Semerkindî “**Metnu’s-Semerkindiyye**” (mecmuetu'l-Mutûn fi İlmîl Beyân ile birlikte), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.
-**Şerhu'r-Risaleti'l-‘Adudiyye**”,(Hâşiyetu'd-Dussûkîyye‘ale'l-Vad‘iyye şerhu'r-Risâleti'l-‘Adudiyye ile birlikte), Dâru Nûri's-Sabah, 2012.
- MATLÛB, Ahmed,“**el-Kazvînî ve Şurûhu’t-Telhîs,**”1.bs.Bağdat: Mektebetu’n-Nehda, 1967.
- MENDÛR, Muhammed,“**en-Nakdu'l-menhecî ‘inde'l-‘Arab**”,Dâru’n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire 1976.
- MUSTAFA, İbrahim ve diğerleri, **el-Mu‘cemu'l-Vasît**, Dâru’n-Neşr, Lübnan 19 I.

MUZAFFER, eş-Şeyh Rıza, “**el-Mantık**,” İntişârâtü Firuzâbâdî, Kum h. 1313.

My. Hudûdu'l-âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib, Yusuf el-Hâdî (Çev.), Dâru's-Sekâfe, Mısır 2002.

OHÎNÎ, Muhammed 'Alauddin, “**Risâletun fi'l İsti'âre**” (Mecmuetu Mutûn fî ilmî'l-Beyân ile birlikte), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.

ÖNAL, Mehmet, “**Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**”, Erzurum, 2008.

ÖNCÜ, Mustafa, “**Molla Hüseyin Küçük ve Şerhu'r-Risâleti'l-Bekriyye**”, yey, Diyarbakır 2014.

ÖZEK Ali, “**el-Keşşâf**”, DİA, XXV, Ankara 2002.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “**Mâverâunnehir**”, DİA, XXVIII, Ankara 2003.

es-SABBÂN, Muammed bin. Ali, “**Hâşiyetu's-Sabbân ala şerhi's-Semerkandiyye li'l-İsâm**”, Dâru Nuri's-Sabah, 2012.

SAÇAKLÎZÂDE, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'eşî, “**er-Risâletu'l-Velediyye**” (Şerhu Abdulvehhap'ale'l-Velediyye fî adabi'l-Behsi ve'l-Munâzara ile birlikte), Dâru Nuri's-Sabah, 2012.

es-SEKKÂKÎ, Yakup Yusuf ibni Ebi Bekr Muhammed bin Ali,” **Miftâhu'l-Ulûm**”, Ta'lik Na'îm Zerzûr, Dâru Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

es-SİYÂLKÛTÎ, Abdulhakîm b. Şemsiddîn Muhammed, “**Hâşiyeli Siyâlkûtî 'ale'l-Mutavvel**”, Sehâfiye-i Osmaniyye şirketinin 87 nolu matbaası, h. 1310.

es-SÛRÎ, Molla Ebu Bekr, “**el -Verdetu'n-Neddâre fi'l-Mecâzi ve'l- İsti'âre**,” (Mecmuetu Mutûn 'ala Hamsi Resâile fî ilmî'l-Beyân) Mektebetu Seyda, Diyarbakır h.1433.

SÜMER, Hatice, **Hutabu Hâlid b. Safvân et-Temîmî ve Akvâluhu ve Ahbâruhu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2011.

ŞENSOY, Sedat “**şerh**”, DİA, XXXVIII, TDV, İstanbul 2010.

ŞÜKRAN Fazlıoğlu, “**Vad**” DİA, XLII, İstanbul 2012.

TARI, Nihat, **Teftâzânî ve Sa'dînî Adlı Şerhi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015.

et-TEFTÂZÂNÎ, Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah “**Mutavvel 'ale't-Telhîs**”, Matbatu Ahmed Kamil, h.1330

-----,”**İrşâdu'l-Hâdî**,” thk. Abdulkerîm Zebîdî, 1.bs. Cidde: Dâru'l-Beyânî'l-Arabî, 1985.

et-TÛNEKÎ, Mahmud Hasan, “**Mu'ce mu'l-musannifin**”, Beyrut,1344/1925, IV.

UZUNOĞLU, M.Vecih, “**Ayşî Mehmed Efendi ve el-Munekkehâtu'l-Meşrûha fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân**”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1997.

YALAR, Mehmet, “**el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat İlmindeki yeri,**” (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa 1997.

YAVUZ, Hakkı Dursun, **Doğuştan Gönümüne Büyük İslam Tarihi**, Çağ yayınları, IX.

YAVUZ, Yusuf Şevkî, “**Munâzara**”, DİA, XXXI, İstanbul 2006.

YETİŞ, Kazım, “Belâgat”, DİA, X, İstanbul 1992.

YILDIZ, Kızılabdullah, “**Başlangıçtan Medreselere Kadar Eğitim-Öğretim ve Mekân Anlayışlarının Din Eğitimi Açısından Analizi**”, FÜ. İlahiyât Fakültesi Dergisi 17:2, (2012)

YUVALI, Abdulkadir, ” **Ebû Saîd Mirza Hân**” , DİA, X, İstanbul,1994.

ez-ZEMAŞERÎ, Mahmud b.Ömer,“**el-Keşşâf ‘an Hakâiki ve ‘Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûh't-Te'vîl,**” Dru'l-Fikr, Beyrut

ZİBÂRÎ, Hasan, **Hâşiyetu'z-Zibârî ‘alâ Şerhi'l-‘İsâm ‘ale'l-Ferîde** (Şerhu'l-‘İsâm ‘ale'l-Ferîde ile birlikte), h.1291.

ZÛBEYDÎ, Ebu Bekr Muhammed b.Hasan, **Tabekâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn**, Dâru'l-Me'ârif, Kahire h.1119.

Web Tabanlı Kaynaklar

Rıza Filizok, Edebi Analiz Nedir, www.ege-edebiyat/docs/454.pdf (30.06.2015),

<http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=306056> (11.12.2014)

www.ege-edebiyat/docs/454.pdf (30.06.2015)

Wikipedia, Hüseyin Baykara, 2015, [tr.wikipedia.org/wiki/Hüseyin Baykara](http://tr.wikipedia.org/wiki/Hüseyin_Baykara) (27.06.2015).